

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СЕМЕНЮК ОЛЬГА БОГДАНІВНА

Прим. № ____
УДК 821.111-6.09

ДИСЕРТАЦІЯ
ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА ТИПОЛОГІЯ ЕПІСТОЛЯРІЮ
ВІНСТОНА ЧЕРЧИЛЛЯ

03 Гуманітарні науки

035 Філологія

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. Б. Семенюк**

Науковий керівник: **Кузьменко Володимир Іванович**
доктор філологічних наук, професор

Київ 2023

АНОТАЦІЯ

Семенюк О. Б. Жанрово-стильова типологія епістолярію Вінстона Черчилля. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія. – Національна академія Служби безпеки України, Київ, 2023.

У дисертації вперше здійснено комплексне осмислення та цілісний жанрово-стильовий аналіз епістолярної спадщини відомого британського державного й політичного діяча і митця, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури Вінстона Черчилля; а також теоретично обґрунтовано новий підхід до концепції *письменницького листування* як до метажанрового утворення, а *листа / епістоли* – як до твору літературно-історіографічного метажанру документалістики, що відкриває перспективні можливості дослідження епістолярію видатних осіб з погляду художньої, історичної та естетичної цінності.

У запропонованому дослідженні широко залучені архівні матеріали, журнальна й газетна хроніка, критичні розвідки. Переважна більшість листів В. Черчилля та листів-відповідей до нього, що належать перу Г. Веллса, Б. Шоу, Клементини Черчилль та інших адресатів, уведені в науковий обіг уперше в перекладі авторки дисертації.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел. У *першому розділі* дисертації визначено теоретико-методологічні засади дослідження, систематизовано наявні в зарубіжному та українському літературознавстві погляди на природу епістолярної творчості, виокремлено низку теоретичних проблем, що потребують наукового вирішення в контексті сучасної вітчизняної епістолографії. Перший розділ містить також методiku (сукупність методів), застосовану на кожному етапі дисертаційної роботи та понятійно-термінологічний апарат дослідження.

У другому розділі роботи «Жанрові модифікації епістолярію Вінстона Черчилля» проаналізовано текстовий корпус епістол письменника, зокрема приватного й ділового листування Вінстона Черчилля із родиною, друзями, соратниками, відомими письменниками й політичними діячами та обґрунтовано типологію жанрових модифікацій епістолярію багаторічного британського державного й політичного діяча і митця.

З урахування комплексного підходу, у роботі запропонована типологія епістолярію Вінстона Черчилля за такими критеріями:

- 1) концепція адресата: ділові листи (приватно-ділові: *лист вождю, листування вождів (лідерів держав)*; службові(офіційно-ділові) листи: *меморандум; пам'ятна записка; лист-запит*); родинні листи (*лист-опіка; лист-порада; лист-співчуття; лист-прохання; лист-повчання; лист-пророкування*); інтимні (*ліричні виверження; романтично-персоніфіковані; партнерсько-товариські*); дружні листи (*лист-портрет адресата; лист-запрошення*);
- 2) суміжність і дифузія з іншими жанрами літератури: (*епістолярна публіцистика; листовна полеміка; публіцистична стаття; лист-поезія; лист-рецензія; лист-репортаж; лист-замальовка (етюд); епістолярна оповідь: лист-фактографічна зарисовка; повідомлення на актуальну тему; воєнні хроніки; автобіографічні вкраплення*);
- 3) суб'єктивна спрямованість адресанта (авторська інтенційність), що дозволяє виділяти модифікаційні форми в межах одного листа, у яких чітко виражена авторська позиція (*лист-концепція; лист-авторитетна заява; «таємний» лист; одвертий лист; лист-дискусія; критичні пасажі; одкровення*);
- 4) тенденції розвитку літературного процесу, напряму та особливості жанрової системи епістоли на тлі історичної доби: лист письменника як конденсатор літературного напряму, стилю та епохи: *лист-панорама*;

воєнні хроніки, стилізований художній лист: лист-сповідь; ліричні листовні діалоги; послання-звернення до парламенту; вкраплення тощо;

5) ідіостиль адресанта, ідентифікований у зображенні реальних подій крізь призму його суб'єктивної рецепції: емоцій та вражень від цих подій;

У дисертації обґрунтовано таку типологію жанрових модифікацій листів В. Черчилля: *пасажі епістолярних оповідей; лист-замальовка (етюд), листи-воєнні хроніки, лист-роздум, рефлексія, романтично-персоніфіковані, вісник Чартвелла, автобіографічні вкраплення, лист-пророкування, лист-візія майбутнього*, які протиставляються таким жанровим утворенням із яскраво вираженою відвертою авторською позицією, самоаналізом, критичними коментарями, сатиричним пафосом і тонким підтекстом: *критичні нариси, лист-дискусія, полеміка, лист-концепція; лист-авторитетна заява, лист-радіозвернення, радіовиступи, лист-рецензія, критичне есе, лист-повідомлення про актуальну подію, таємний (одвертий) лист* тощо.

У третьому розділі «Стильова парадигма епістолярію Вінстона Черчилля» охарактеризовано стильові особливості епістолярних діалогів Вінстона Черчилля.

На основі проведеного аналізу з'ясовано, що структурними одиницями листів британського митця є: дата, місце написання, звертання, вітання, побажання, прощання, підпис, питальні й спонукальні конструкції, завдяки яким встановлюється взаєморозуміння між адресантом і адресатом, а також постскриптом.

Специфіка листування між лідерами держав (В. Черчилля із Ф. Рузвельтом, В. Черчилля із Й. Сталіним) приваблює насамперед індивідуальним стильовим забарвленням та особистісним підходом до вирішення вагомих історичних проблем, а також розкриває психоемоційну сторону кореспондентів. За стильовою палітрою *листи вождю і листування вождів (лідерів держав)* є дуже наближеними до політичної публіцистики. У них простежується авторське уміння апелювати доказами і наводити

аргументи (презентація аргументів, упорядкування доказів, поступовість і плавність переходу від одного до іншого), задля досягнення задуму; чіткість та композиційна завершеність; суворе регламентація та рубрикація (*службові листи, меморандуми*); певна стандартизація початків і закінчень листів; вживання протокольних формул (звертання, заключні фрази). У діловому листуванні чітко простежується стиль автора – зосередженість на доказах, акцент на ключовому без відволікання від основної теми, доречна стислість та лаконічність, прозорливість і далекоглядність думки, втіленої у принципово-зважених рішеннях, що мають вираження у вмотивованому логічному завершенні – висновку. Незважаючи на композиційну узгодженість структури листа, що набуває форми ділового документа, композиція листа не позбавлена індивідуально-авторського штриху – висновку, вираженого ключовою фразою або реченням, що містить закодований зміст. Окрім листів-*фактографічних зарисовок* (офіційно-ділових), що стосуються прагматичних питань, в структурі листа присутні протокольні офіційні формули дипломатичної ввічливості та компліментарні фрази для встановлення належного контакту із адресатом і надання виразної (емоційної) стилістичної забарвленості контексту. Вінстон Черчилль використовує архаїзми, влучні вислови-запозичення із розмовної мови, гумор та прислів'я, що вміло вплітаються у полотно *ділової записки* чи «таємного» *одвертого листа*. Тексти листів кореспондентів доповненні вдалим маневруванням метафоричних висловів, ідіом, прислів'їв, афоризмів, тісно пов'язаних із військовою чи морською тематикою. Вдалий ігровий прийом – епістолярний код, словесна гра із прихованим контекстом, підкріплена жартами (анекдотами) – частина таємного листування між лідерами двох могутніх держав і водночас вдалий інструмент для зняття напруги між двома комунікантами у важкі часи воєнних баталій. Жарти, фразеологізми, прислів'я, запозичені із народного вжитку, є традиційними для епістолярного спілкування письменника. Все це є ідентифікатором індивідуальної стильової

парадигми Вінстона Черчилля, репрезентантом культурних традицій британців.

Систематизований епістолярій письменника і виявлені багаточарові типологічні жанрові розгалуження доводять, що стильовий діапазон епістолярних діалогів В. Черчилля багатогранний і увібрав різноманітні стильові засоби, інколи еклектичного походження, сюди ж відносимо тяжіння письменника до алюзійних образів, символізму та підтекстових кодів, флешбеків, повторень, акумуляції різних персонажів, які долучаються до діалогу через пряму мову, цитації, історичні кадри (оповіді) та епізоди. Ці прийоми створюють естетичний та емоційний вплив на реципієнта та сприяють розкриттю внутрішнього світу адресанта та встановленню рецептивного зв'язку між адресантом та адресатом. Художній ефект епістолярного тексту також досягається завдяки вживанню образної метафори, оксиморонних конструкцій, антитези, що характерно позначилося на інтимному, родинному та суспільно-політичному дискурсі письма і його ідейно-тематичній спрямованості та інтенційності автора.

У *висновках* узагальнено основні положення, визначені в ході дисертаційної роботи.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що висновки та узагальнення дисертаційної роботи можуть бути використані для подальшого вивчення поліфонічної природи та поетики епістолярію письменника для розробки наукових студій, спецкурсів із теорії літератури та зарубіжної літератури у закладах вищої освіти з метою розширення сфери побутування епістолярного жанру в літературі та дослідження типологічних особливостей жанрової та стильової палітри епістоли.

Ключові слова: *жанр, стиль, жанрово-стильова типологія, парадигма, епістолярій, епістолярний діалог, жанрові модифікації, адресант, адресат, взаєморецепція, комунікація, автентичне джерело, автобіографічне письмо, рефлексія, код.*

ABSTRACT

Semeniuk O.B. Genre-style typology of Winston Churchill's epistolary.

- Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The thesis for the Doctor of Philosophy (PhD) degree in the speciality: 035 Philology in the field of 03 Humanities studies. – National academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, 2023.

The thesis presents comprehensive understanding and a holistic genre-style analysis of the epistolary heritage of Winston Churchill, a famous British statesman, politician, a writer and a Noble prize winner in literature. The author theoretically substantiates a new approach to the concept of writer's correspondence as a metagenre formation and the letter / epistle as a literary historic work, metagenre of non-fiction which provides perspectives for researching of outstanding people's epistolary works in terms of artistic, historic and aesthetic values.

The research involves reviewing the wide range of literature sources: archival materials, academic journals articles, periodical chronicles and critical literary studies. Most of Winston Churchill's letters and letters-responses to him written by Herbert Wells, Bernard Shaw, Clementine Churchill and other addressees are introduced into scientific circulation for the first time.

The dissertation consists of an introduction, three chapters, divided into subsections, conclusions, bibliography (Works cited) and three appendixes. *The first chapter* defines the theoretical and methodological principles of research, concepts and terminology apparatus; synthesizes viewpoints and theories existing in foreign and Ukrainian literary studies regarding the nature of epistolary works; identifies a range of theoretical problems that need to be solved by scholars in the context of modern domestic epistolography. The first chapter also contains the methodology (the set of methods) utilized by the author at every stage of the research.

The second chapter entitled as «Genre modifications of Winston Churchill epistolary» provides an analysis of the text corpus of writer's epistles, in particular Winston Churchill's private and business correspondence with family, friends,

colleagues, famous writers, politicians. The author justifies a typology of genre modifications of the epistolary corpus belonging to Winston Churchill, a long-term British statesman, politician and an outstanding writer as well.

Taking into consideration a comprehensive approach to the genre concept of the epistle as a polyphonic genre formation, the author presents a typology of Winston Churchill epistolary heritage according to the following criteria listed below:

- 1) the concept of the addressee: business letters (private-business: *letter to the leader, correspondence of leaders*, official letters: *memorandum; memo; letter of inquiry*); family letters (*letter of guardianship, letter of advice, letter of condolence, letter of request, letter-sermon, letter of prophecy*); intimate (*lyrical effusions; romantic-personified; partner/familiar letters*); friendly letters (*letter-portrait of the addressee; letter of invitation*);
- 2) convergence and diffusion with other literary genres which let us identify modification forms within a singular letter highlighting clear author's contentions: (*epistolary nonfiction; polemics in letters; a publicistic article, an epistolary poem; a letter of review; a letter of news report; a bulletin, a letter -sketch, epistolary narrative (story); a factual sketch, a message on popular topics, war chronicles, autobiographical inclusions*);
- 3) criterion of the addresser's subjective motivation (intention of the author): *a concept letter, a letter- dictum, a «secret» letter, a candid letter. critical passages; a letter of discussion, a letter of revelation*;
- 4) the trends in the literary process, the literary direction and features of the epistle genre system on the background of the historical period: the writer's letter as a condenser of the literary direction, style and epoch: *a panorama letter, war chronicles, stylized artistic letter: letter of confession, lyrical epistolary dialogues, letters addressing the parliament; inclusions, etc.*;
- 5) the individual style of the writer, which can be identified by author's manner of describing real events through the prism of his subjective reception: emotions and impressions of these events;

The dissertation justifies the typology (genre modifications:) of W. Churchill's letters: *epistolary narrative passages, a sketch letter, war chronicles, a letter of reflections, romantic-personified letters (rich in imagery), Chartwell's bulletin, autobiographical inclusions, a letter of prophecy, a letter of vision for the future*, in contrast to those genre types which clearly express the the author's position (contentions), introspection, critical remarks, satirical pathos and the subtle subtext: *critical reviews (sketches), a discussion letter, a polemic letter, a concept letter, a letter of dictum, a radio message, a radio performance, a letter of review, a critical essay, a message on popular topics, a secret (candid) letter etc.*

The third chapter entitled as «Stylistic paradigm of Winston Churchill's epistolary» is focused on the characteristics of stylistic features of Winston Churchill's epistolary dialogues.

The results of the conducted research indicate the epistolary structural elements identified in W. Churchill's letters including: the date, the location of the writer at the moment of writing a letter, opening remarks (salutation, greetings), closing remarks,, signature, interrogative and imperative constructions which let a writer maintain a mutual understanding (relationship) with a recipient as well as a postscript.

The specificity of correspondence between the state leaders (W. Churchill and F. Roosevelt; W. Churchill and J. Stalin) highlights the writer's individual stylistic coloring and a personal approach to solving significant historical issues as well as it reveals pshycho-emotional state of the correspondents.

The style variety of letters to the leader and the leaders' correspondence is similar to political journalism. We can trace the author's ability of appealing with evidence and presenting arguments (presentation of arguments, organisation of evidence, gradual and smooth transition from one to another), in order to achieve the idea; clarity and compositional completeness; strict regulation and rubrication (official letters, memoranda), fixed standards for beginnings and endings of letters, use of protocols (salutation, closing remarks)

The author's style is clearly demonstrated in business correspondence which involves focusing on evidence, emphasizing the key idea without distracting from the main topic, appropriate brevity and conciseness, clairvoyance and foreseeing the idea embodied in fundamentally balanced decisions, and then expressed in a reasonable logical conclusion.

Despite the compositional consistency of the structure of the letter, which takes the form of a business document, the composition of the letter is not devoid of individual writer's informal touch which is expressed in the conclusion by a key phrase or sentence containing encoded content.

Apart from factual paragraphs (*letters of inquiry*) relating to pragmatic matters, protocols on diplomatic courtesy and complimentary language aimed at establishing proper relationship with a recipient as well as providing a clear (emotional) stylistic color to the context, Winston Churchill employs aptly words borrowed from colloquial language, archaisms, humor and proverbs by skillfully interweaving them in the canvas of *the letter of report* (a business note) or a «secret» *letter-exchange, a candid letter*.

The texts of the correspondence between the two leaders are replete with successful maneuvering of colorful metaphorical expressions, idioms, proverbs, related closely to military or naval themes. A masterful game technique – an epistolary code, a word game which implies a hidden context is supplemented with jokes (anecdotes) and pieces of folk wisdom – all this constitutes the part of secret correspondence between the two powerful state leaders. It is also a successful tool of relieving heightened tension between the two correspondents in highly troubled war times. Jokes, phraseological collocations (aphorisms), proverbs, pieces of folk are traditional to the epistolary communication of the writer. All this specifies an individual style paradigm of Winston Churchill and serves as a representative of the cultural traditions of the British people.

Thus, the distinguished multiple typological genre-style modifications of W. Churchill's letters illustrate the style diversity of the writer's epistolary dialogues incorporating the specific *stylistic devices of eclectic origin* which

involve the writer's passion for *allusive characters, symbolism, text encoding, flashbacks, repetitions, accumulation of various characters*, joined through the direct speech (quotations), citations, hystorical narrative /introspective passages. Such stylistic techniques contribute to revealing an inner author's world as well as producing an aesthetic and emotional effect on the recipient while maintaining mutual reception / relationship between the addresser and the addressee. The artistic effect of the epistolary text is also achieved by the writer's employment of imagery/ methaphors, oxymoronic constructions, antitheses which have influenced the historical, social and political epistolary discourse, ideological aspiration and the author's intention as well.

The *Conclusions* restate the thesis statement and summarize the main principles identified in the process of conducting the research work.

Based on the obtained results it can be concluded that the research into the genre -style typology of W. Churchill's epistolary has been significant and relevant to the theory and practice of literary studies. In particularly, it can be applicable to further researches of the poetic and polyphonic nature of the writer's epistolary. The outcomes and conclusions of the dissertation can also create the subject for further researches (scientific projects), academic courses in the literary theory aimed at promoting the scope of epistolary genre in literary studies as well as investigating genre-style typological peculiarities of *the epistle*.

Key words: *genre, style, genre-style typology, paradigm, epistolary, epistolary dialogue, genre modifications, addresser, addressee, mutual reception, communication, authentic resource, autobiographical writing, reflection, code. /*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України

1. Семенюк О. Б. Епістолярні діалоги Вінстона Черчилля з дружиною Клементиною: конвергенція жанрово-стильових модифікацій. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*: зб. наук. праць (філол. науки). К : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. № 11. С. 126–130
2. Semeniuk O. Intimate letters of Winston and Clementine Churchill: the specificity of the writer's and the recipient's characters. *Текст. Контекст. Інтертекст. Філологічні науки*. 2018. № 1(3). URL: [http://text-intertext.in.ua/pdf/n01\(03\)2018/semeniuk_olga_03_2018.pdf](http://text-intertext.in.ua/pdf/n01(03)2018/semeniuk_olga_03_2018.pdf)
3. Семенюк О. Б. Типологія письменницького епістолярію: наукова рецепція теоретичних стратегій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. Одеса, 2019. № 35. Т.1. С. 79–83.
4. Семенюк О. Б. Жанрово-стильова типологія дружнього епістолярію В. Черчилля (на основі листування з Г. Веллсом та Б. Шоу). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя : «Гельветика», 2020. № 2. С. 202–210.
5. Olga Semeniuk, Volodymyr Kuzmenko, Iryna Anderson, Svitlana Baidatska, Ihor Bloschchynskyi, Oleksandr Lahodynskyi. “My dearest Mamma”: Mutual Reception between Epistolary Communicators. *World Journal of English Language*, Ontario: Sciedu Press, 2022. Vol. 12, No 8. P. 271–281. (Scopus) DOI: <https://doi.org/10.5430/wjel.v12n8p271> (Особистий внесок здобувача: участь у розробці методики якісного дослідження).
6. Семенюк О. Б. Листи із фронту В. Черчилля: жанрово-стильові домінанти. *Вчені записки ТНУ імені І. В. Вернадського. Філологія. Журналістика*. Київ, 2023. Т. 34 (73), № 1. Ч. 2. С. 134–143.
7. Семенюк О. Alter ego Вінстона Черчилля у приватному епістолярії. *Актуальні питання гуманітарних наук: Мовознавство. Літературознавство*. Дрогобицький держ. педагог. ун. ім. І. Франка. 2023. Вип. 66. Том 3. С. 119-124. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-3-18>

СПИСОК

публікацій, які засвідчують апробацію результатів дисертації

1. Семенюк. О. Метод діалогізації у навчанні іноземній мові за професійним спрямуванням. *Сучасний рух науки (Way Science)* : збірник матеріалів VII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Дніпро, 6–7 червня 2019 р. Дніпро, 2019. С 1536 – 1540.
2. Semeniuk O. B. Correspondence between W. Churchill and F. Roosevelt: genre-style dominants. *Development of Modern Science under Global Changes. Philological Sciences* : International scientific conference proceedings, Riga, Latvia, 22 May 2020. Riga :“Baltija Publishing”, 2020. P. 36–40.
3. Семенюк О. Б. Екзистенційна самотність адресанта в епістолярії Вінстона Черчилля. *Philological Sciences, Intercultural Communication and Translation studies: Theoretical and Practical Aspects* : International scientific and practical conference proceedings, Venice, Italy, 26-27 February 2021. / Ca’ Foscari University of Venice, 2021. V. 2. P. 19–23.
4. Semeniuk O. Symbolism in the private epistolary of Winston Churchill. *Innovation and Prospects of World Science* : proceedings of I International scientific and practical conference, Vancouver, Canada, 8–10 September 2021. P. 322–327.
5. Семенюк О. Б. Специфіка стилю ділового листування В. Черчилля із Ф. Рузвельтом. *Сучасна філологія: теорія та практика* : збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 28 квітня 2023 р. / Національна академія СБ України. Київ, 2023. Т. 2. С. 174–178.
6. Семенюк О. Б. Топос дому в епістолярії Вінстона Черчилля. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс* : матеріали IV міжнародної наукової конференції, Івано-Франківськ, 17 листопада 2023 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця : ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2023. С. 170–173.

**Наукові праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації**

Публікація в іноземному виданні

1. Семенюк О. Б. Жанрово-стильова парадигма епістолярної публіцистики Вінстона Черчилля. *Science and Education a New Dimension. Philology.* Budapest, 2020. Issue: 226. P. 38 – 41.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПИСЬМЕННИЦЬКОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ	26
1.1. Епістолярій письменників: наукові підходи і дискусійні питання.....	26
1.1.1. Лист як жанр: дефініції, ознаки, функції.....	26
1.1.2. Типологія письменницького епістолярію: наукова рецепція теоретичних стратегій.....	47
1.2. Епістолярний доробок В.Черчилля: критерії класифікації.....	54
1.3. Методологія дослідження письменницького епістолярію.....	58
1.3.1. Логіко-науковий інструментарій дослідження епістолярію письменників.....	58
1.3.2. Методика поетапного дослідження.....	64
Висновки до першого розділу.....	71
РОЗДІЛ 2. ЖАНРОВІ МОДИФІКАЦІЇ ЕПІСТОЛЯРІЮ ВІНСТОНА ЧЕРЧИЛЛЯ	74
2.1. Ділова кореспонденція.....	74
2.2. Епістолярна публіцистика.....	93
2.3. Дружнє листування.....	105
2.4. Інтимне листування.....	118
2.5. Листування з родиною.....	137
Висновки до другого розділу.....	147
РОЗДІЛ 3. СТИЛЬОВА ПАРАДИГМА ЕПІСТОЛЯРІЮ В.ЧЕРЧИЛЛЯ	151
3.1. Взаєморецепція адресанта з адресатами: стилістичні грані самовираження.....	151
3.2. Специфіка стилю ділового епістолярію В. Черчилля.....	167

3.3. Сильовий діапазон інтимного та родинного епістолярію В. Черчилля.....	179
Висновки до третього розділу.....	211
ВИСНОВКИ.....	214
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	222
ДОДАТКИ.....	242

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Останнім часом у вітчизняному літературознавстві спостерігається посилена увага до першоджерел (архівні матеріали, щоденники, записники тощо), а особливо – до письменницького епістолярію як специфічного дискурсивно-комунікативного жанру, який поживляє та активізує глобальну тенденцію розгерметизації особистісних стосунків індивіда. Приватний епістолярій митців, політичних і громадських діячів, непересічних особистостей – важливе не лише як автентичне інформаційне джерело біографічного характеру, але й цікаве з погляду використання художнього слова: через небов'язковість оприлюднення письменники відчують себе не скутими законами художньої умовності, тому оповідальна манера їхніх листів, на противагу нарації художнього твору, стає більш вільною, невимушеною. За останні десятиліття з'явилась низка наукових студій О. Галича [13], М. Коцюбинської [34], В. Кузьменка [37–39], Ж. Ляхової [47], Г. Мазохи [48], М. Пангелової [59–60], А. Ільків [31] О. Свириденко (Тютюнник) [74–77] та інших учених [3, 7; 8, 9, 10, 13, 14; 15, 17, 18; 19, 21, 22, 24, 25, 26; 27, 28, 29; 31, 33, 34; 35, 36, 37–39; 40; 48; 49, 50; 51, 54, 55–56; 59–60; 61, 62–63; 65, 66–68, 69; 70, 71, 72, 73, 75–77; 79–83; 90, 113 та ін.], присвячених дослідженню письменницького епістолярію. Згадані дослідники «вловили» кон'юнктурне втягування читача в «еру документалістики». З огляду на той факт, що саме приватна кореспонденція репрезентує собою не лише реальний документ, а й служить свідченням достовірних подій у авторському наративі, що ще більше інтригує реципієнта, аніж найвдаліший бестселер. Однак труднощі рецепції письменницького епістолярію детерміновані необхідністю залучення широкого контексту – белетристики, біографічних джерел, щоденників, спогадів, кореспонденцій-відповідей. Оскільки епістолярний текст репрезентує образ письменника як живого співрозмовника, тому саме в листах дослідник може побачити «портрет» митця крізь призму «іншого» –

епістолярного співрозмовника. У цьому й полягає одна з унікальних ознак епістолярного жанру – своєрідного письменницького діалогу на відстані.

Листи письменників, за своєю природою, репрезентують діалог і становлять невід'ємну складову спілкування та обміну між адресантом і реципієнтом; водночас, структура та зміст листа-послання можуть змінюватися залежно від адресата та обставин, а також конкретного «голосу» чи реципієнта, на якого вони були розраховані на той момент.

Західноєвропейські дослідники В. Декер [146] та Л. Стенлі [212] вважають, що листи письменника проходять певною мірою еволюцію жанру. У тому ж дусі, Д. Бартон (D. Barton) [111] і Дж. Хілл (G. Hill) [155] узагальнюють поширене твердження в епістолографії, що «листи можуть містити елементи інших жанрів» або з'являтися в ряді інших текстів [111, с. 2].

Подібним чином, М. Джоллі і Л. Стенлі (Jolly & Stanly) доводять думку, що «letter as a genre type immediately dissolves into messy or hybridic forms once actual examples come under analytic scrutiny («лист як жанр миттєво розчиняється у безладних та гібридних формах, щойно конкретні зразки стають предметом ретельного аналізу») [157 с. 78] (тут і далі переклад наш – О. С.).

Епістолярна спадщина лауреата Нобелівської премії в галузі літератури «за художню майстерність у висвітленні історичних і біографічних подій, а також за блискучі ораторські промови у відстоюванні найвищих людських цінностей» [211, с. 179], відомого британського державного й політичного діяча, оратора і публіциста Вінстона Черчилля досі не привертала уваги літературознавців. Між тим Черчилля вважають однією з найяскравіших постатей ХХ століття. Він донині популярний у Великій Британії та англomовному світі, де його сприймають як визнаного лідера періоду Другої світової війни, що відіграв важливу роль у захисті європейських демократичних цінностей від фашизму. Відтак його приватні кореспонденції становлять значний інтерес для дослідників художнього письменства Великої

Британії, оскільки епістолярій непересічного митця і політичного діяча – надзвичайно цінне автентичне першоджерело для осмислення творчої індивідуальності адресанта з усім спектром понять цієї структури. Саме листи неординарних постатей в історії певної країни приховують у собі потаємні відомості про приватне життя особи, це так би мовити «рухомий портрет особистості на тлі доби» [98, с. 121]. Окрім того, вони можуть також стати ключем для відкриття тих архівних матеріалів, які ще досі не оприлюднені та не прокоментовані і викликають пошвавлений інтерес у реципієнтів.

Незважаючи на той факт, що дослідження такого явища в літературі як епістолярій письменника, ще досі викликає полеміку та розбіжності у поглядах більшості науковців щодо специфіки, жанрової природи, стильового забарвлення та естетичної цінності епістолярію митця, відомого політика, приватним кореспонденціям у системі мемуарних жанрів відводиться пріоритетне місце, бо саме в них митець розкриває своє справжнє обличчя: автентичний портрет, «живу» емоцію, фотографію думки та судження. З огляду на те, що приватні та офіційно-ділові кореспонденції В. Черчилля розглядалися в основному лише як коментар до його творчості та його політичної діяльності, а залишалися поза увагою художня цінність і жанрово-стильова своєрідність епістолярію письменника, виникає потреба у комплексному й цілісному підході до вивчення листування митця, глибшому зануренні у природу та структуру його епістолярного стилю. Таким чином, акцентуємо увагу на новому підході до осмислення епістолярної спадщини британського державного діяча й митця, враховуючи «суб'єктивне начало, оголений психологічний світ особистості автора [39, с. 50].

Мета дисертаційної роботи – обґрунтувати жанрово-стильову типологію епістолярію митця на основі проведеного системного аналізу приватного та ділового листування Вінстона Черчилля в контексті світоглядних і стильових виявів сучасної йому конкретно-історичної доби.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **конкретних завдань**:

- 1) узагальнити наукові концепції та поняття, що висвітлюють жанрові ознаки та функції епістолярію в літературному процесі;
- 2) окреслити критерії класифікації епістолярного доробку В. Черчилля;
- 3) визначити й систематизувати логіко-науковий інструментарій: систему методів дослідження письменницького епістолярію; охарактеризувати методику поетапного дослідження епістолярію В. Черчилля;
- 4) обґрунтувати жанрові модифікації листів, визначити типологічні особливості кореспонденцій В. Черчилля;
- 3) виявити жанрово-стильові домінанти й структурні компоненти приватної та ділової кореспонденції В. Черчилля;
- 4) виявити стилістичні засоби взаєморецепції адресата з адресатами та авторські прийоми самовираження на основі обраного епістолярного матеріалу;
- 5) обґрунтувати стильову парадигму епістолярію письменника і політичного діяча;
- 6) ввести в активний науковий обіг українського літературознавства недосліджений епістолярій В. Черчилля.

Об'єктом дисертаційної роботи є феномен письменницького епістолярію в літературі, представлений у різних жанрових проявах, що включає автентичний матеріал, зокрема приватні та ділові кореспонденції Вінстона Черчилля (опубліковані й неопубліковані, що зберігаються в архівах Великої Британії), а також листи-відповіді в усіх їхніх жанрових різновидах від Б. Шоу, Г. Веллса, Ф. Рузвельта, Й. Сталіна, Памели Плоуден, Клементини Черчилль, леді Рендольф та інших епістолярних комунікантів, спогади дочки В. Черчилля Мері Соумес, матеріали періодичних видань, що дозволило описати жанрово-стильові особливості епістолярію відомого британського державного і політичного діяча й митця.

Об'єктом аналізу також став епістолярій вітчизняних та зарубіжних митців, який слугує літературно-епістолярним контекстом та джерельною базою для обґрунтування теоретичних понять (дефініцій), осмислення функцій і жанрової специфіки епістолярію письменна.

Предметом дослідження є жанр, жанрові модифікації, стильові особливості епістолярію Вінстона Черчилля, типологічні моделі його епістолярних діалогів із сучасниками.

Методи дослідження. З огляду на значний обсяг та неоднорідність першоджерельного матеріалу, дослідження базується на комплексному застосовуванні таких методів:

- *історико-генетичний* (при дослідженні генологічних аспектів письменницького епістолярію, генези листа в історії світової літератури, інтерпретації листа як явища поліфонічного);
- *описовий* (при дослідженні історіографії проблеми, описі загальних і специфічних ознак і функцій листа);
- *типологічний* (при систематизації основних класифікаційних підходів до типології листа);
- *метод добору, систематизації та класифікації матеріалу* (при відборі листів як ілюстративного (друкованого та електронного) матеріалу для впорядкування жанрових модифікацій листів письменника, для теоретичних і наукових узагальнень);
- *герменевтичний* (при перекладі, інтерпретації та коментуванні епістолярних діалогів В. Черчилля із різними адресатами);
- *порівняльно-типологічний* (при типологічному зіставленні різних жанрових модифікацій листа, образу автора, проблемно-тематичних центрів);
- *рецептивно-естетичний* (у процесі дослідження художніх особливостей та естетичної вартості листа: інтерпретації епістолярію крізь призму творчого мислення письменника та як джерела естетичної насолоди і

творчого натхнення, з урахуванням фактору адресата (адресатно-рецептивний зв'язок між комунікантами);

- *close reading* (під час аналізу текстового корпусу *інтимного та родинного епістолярію* з метою виокремлення мікрообразів (символів), об'єднаних поняттям «темрява» (депресія), що є відображенням рефлексій адресанта);
- *deep dive* («метод: вичерпне вивчення») під час літературного аналізу епістолярного тексту з метою виокремлення стильових ознак (домінант) листів В. Черчилля, притаманним різним жанровим утворенням (модифікаціям або зрощенням); для виявлення стильової парадигми письменника;
- *психобіографічний* (при дослідженні засобів психологічного зображення як втілення власного життєвого досвіду письменника);
- *когнітивний аналіз* епістолярного тексту (для виявлення стилістичних засобів презентації думок (інтенцій) адресанта та співвідношення їх із різними жанровими модифікаціями (типами) листів; для моделювання психологічного портрету митця та портрету його творчої особистості (ідіостилю).

Саме такий комплексний підхід дав можливість здійснити всебічний аналіз епістолярної спадщини відомого політичного діяча, письменника-публіциста, оратора та непересічної особистості, великого британця Вінстона Черчилля та визначити жанрово-стильову типологію його кореспонденцій.

Підґрунтя дисертаційної студії становлять праці зарубіжних дослідників, присвячені проблемам літературного процесу кінця XIX – першої половини XX ст., питанням поетики, рецепції епістолярного жанру й стилю: Ж. Альтман, Р. Алкона, Д. Бартона, Л. Бін, Ф. Вудса, К. Губернатіс, В. Декера, Л. Дешблейч, Р. Ерл, Ю. Крістевої, Є. МакАртур, В. Мідера, Е. Міллера, К. Олдрітта, Б. Смітта, Л. Стенлі, Г. Стюарта, В. Фарнворса, М. Фейверт, С. Скварчинської, У. Годда, Д. Чартеріс-Блека, Д. Холлі, та вітчизняних учених: Л. Вашків, В. Галич, О. Галича, О. Гарачковської, В. Гладкого, Р. Гром'яка, І. Забіяки, Т. Заболотної, А. Ільків, Т. Івасишиної,

М. Коцюбинської, В. Кузьменка, К. Ленець, Ж. Ляхової, Г. Мазохи, М. Назарука, В. Ніконової, М. Пангелової, І. Погребняк, О. Романенко, О. Свириденко (Тютюнник), В. Святотця, А. Ткаченка, В. Ткачівського, та студії інших науковців. Їхні праці становлять теоретико-методологічну основу дисертації, сприяють забезпеченню комплексного підходу до об'єкта аналізу, а також виявленню концептуальних ознак письменницького епістолярію.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що вперше у літературознавстві здійснюється цілісний жанрово-стильовий аналіз епістолярного доробку Вінстона Черчилля. Новаторським також є розкриття системи жанрових модифікацій та стильової парадигми листів В. Черчилля кінця ХІХ – середини ХХ століть як однієї з ознак метажанрової природи епістоли (листа). Науковий інтерес становитимуть також нові інтерпретації багатьох кореспонденцій В. Черчилля, які ще не досліджувалися раніше (не потрапляли в поле зору дослідників), і ті епістоли, що зберігаються в архівах Великої Британії і не відкриті для загалу.

Практична значущість дисертації. Практична цінність кінцевих результатів дослідження та узагальнень зумовлена можливістю їх використання під час викладання нормативних і спеціальних курсів зарубіжної літератури, теорії літератури, спецкурсів і спецсемініарів у вищих навчальних закладах України, Національній академії Служби безпеки України, а також для проведення дисертаційних розвідок. Деякі із запропонованих зразків епістолярної творчості В. Черчилля також можуть використовуватися здобувачами вищих навчальних закладів, зокрема Національної академії СБУ у їх щоденній навчальній діяльності.

Зв'язок дисертації з науковими планами, програмами, темами.

Дисертацію виконано як індивідуальний проєкт у межах комплексного плану науково-дослідницької роботи кафедри романо-германських мов Національної академії СБУ. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради НА СБУ (протокол № 11 від 26 жовтня 2017 року).

Особистий внесок дисертанта полягає у здійсненні першого у вітчизняній науці про літературу комплексного аналізу приватного та ділового листування британського державного і політичного діяча й митця В. Черчилля, в обґрунтуванні жанрово-стильової типології його листування. Авторкою дисертації також запропонована власна дефініція термінів *письменницьке листування й лист / епістола* з урахуванням метажанрових характеристик кореспонденції непересічних особистостей. Переважна більшість листів В. Черчилля та листів-відповідей до нього, що належать перу Г. Веллса, Б. Шоу, Клементини Черчилль та інших адресатів, уведений в науковий обіг уперше в нашому перекладі. Увесь текст дисертації і всі опубліковані статті виконано авторкою одноосібно.

Апробація роботи. Дисертація окремими розділами обговорювалася і була схвалена на засіданнях кафедри романо-германських мов НА СБ України. Найважливіші положення дисертації оприлюднені в доповідях на сімох міжнародних науково-практичних конференціях : на IX Міжнародній науковій конференції «Літературний процес: полівекторність сучасного світу (людина, рух, простір, час)» (Київ, 6-7 квітня 2018 р.); VII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Сучасний рух науки» (Дніпро, 6-7 червня 2019 р.); International Scientific Conference «Development of Modern Science under Global Changes. Philological Sciences» (Міжнародній науковій конференції: Рига, 22 травня 2020 р.); International Scientific Conference «Philology and Linguistics in the Digital Age» (Будапешт, 5 квітня 2020 р.); International Scientific and Practical Conference «Philological Sciences, Intercultural Communication and Translation studies: Theoretical and Practical Aspects» (Венеція, 26–27 лютого 2021 р.); I International Scientific and Practical Conference: «Innovations and Prospects of World Science» (Ванкувер, 8–10 вересня 2021 р.); V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна філологія: теорія та практика» (м. Київ, 28 квітня 2023 року); IV міжнародній науковій конференції «Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс» (м. Івано-Франківськ, 17 листопада 2023 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел (222 позицій, із них: 122 – іноземними мовами) та трьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 263 сторінок комп'ютерного набору. Текстову частину викладено на 205 сторінках.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ВИВЧЕННЯ ПИСЬМЕННОЦЬКОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ

1.1. Епістолярій письменників: наукові підходи і дискусійні питання

1.1.1. Лист як жанр: дефініції, ознаки, функції

Кілька останніх десятиліть ознаменувалися посиленою увагою літературознавців до епістолярної літератури. Цьому сприяло декілька факторів: лібералізація суспільства, повернення в письменство заборонених раніше постатей, потреба у висвітленні особистого погляду на суперечливі події доби. Чимало дослідників і літературознавців, поринаючи у світ листів і послань, намагалися осягнути функції і жанрово-стильові особливості такого явища в літературі як епістолярна література.

Відомий німецькомовний письменник Франц Кафка у своєму листі до Мілени Єсенської писав: «З теоретичного кута зору, велика доцільність листування, без сумніву, створила переміщення душ у світі. Насправді, це спілкування із спектрами (марою), не лише спілкування із «привидом» адресата, але також із своїм власним привидом, який розвивається з-під власної руки у кожному листі, що пишеться, або циклі листів, де один лист доповнює інший і можна посилатися на нього як на свідка» [158, с. 228]. Ця гіпотеза доводить думку про значущість та «нетлінність» листів як реальних свідків тих часів і подій, у яких жив і творив митець.

Дослідження такого явища в художній літературі як епістолярій письменника завжди викликало жваве обговорення або полеміку у вітчизняних та зарубіжних наукових студіях. Попри посилену увагу літературознавців до епістолярної спадщини митців, досі ще існують розбіжності у поглядах науковців щодо жанрової специфіки, стильового забарвлення та естетичної складової письменницького епістолярію. Окремі дослідники намагаються осягнути функції і жанрово-стильові особливості,

появу нових піджанрів (модифікацій) у межах епістолярного жанру, метажанрову природу письменницьких листів.

Однак сучасне літературознавство досі ще не має в своєму арсеналі спеціальних праць, присвячених науковій рецепції теоретичних стратегій типології письменницького епістолярію..

Також дискусійними залишаються визначення понять: «*епістолярний жанр*», «*епістолярний стиль*» тощо. В основі кожного з них лежить просте і давно уживане в літературі слово «епістола».

У словнику це поняття тлумачиться так: «епістола (від грец. *epistole* – лист) різножанрові твори художньої літератури, в яких використовується форма листа або послання, узалежнена законами художньої умовності» [20, с. 235]. Саме слово «епістола» (лист, послання) становить основу термінів на позначення окремих наукових галузей знань, що досліджують лист як факт літератури чи історії, а також входить до складу таких літературознавчих понять: «епістолярій», «епістолярний жанр».

В українському й зарубіжному літературознавстві нарівні з терміном «лист» функціонує також інший – «епістолярна література». Під цим поняттям розуміють і в широкому культурологічному сенсі: 1) епістолярний масив тієї чи іншої літературної особистості; 2) обопільне листування діячів культури (відкрите чи приватне); 3) твори у формі листів тощо. Отже, епістолографія (грецьке *epistole* – лист, послання та *grapho* – описую) – це «листування приватного характеру, що в кращих своїх зразках має історико-культурне значення» [20, с. 236]. Епістолографія відома з дуже давніх часів, початок її можна віднести до періоду античності. Лист як засіб заочного спілкування людей особливо розвинувся у XVII–XVIII століттях. Він використовувався у різних сферах життя (політичному, приватному, офіційному тощо) і був різноманітним за своїм змістом. Поширення листування привело навіть до укладання так званих «письмовників», котрі подавали зразки листів мало не на всі випадки життя [23, с. 7].

Водночас приватний лист – це також і література, і творчість. Звісно, не завжди література у власному розумінні – художня творчість, а так би мовити, за словами Ж. Ляхової, «вторинний щодо художності матеріал, але такий, який має значний заряд художності, і що найголовніше – він несе в собі життя особистості» [46, с. 86]. Вітчизняний мідієвіст М. Назарук, один із перших дослідників стародавньої української прози, обстоюючи концепцію листа як історичного джерела, зовсім не бере до уваги естетичну значимість епістолярної спадщини. «Лист – жанр епістолярної прози середнього стилю у формі прямого контакту кореспондентських пар» [53, с. 5]. Проте приватне листування митців – це значно більше, ніж звичайні побутові діалоги «на відстані». На нашу думку, найчіткіше та найповніше означене поняття трансформує дефініція В. Кузьменка. Ґрунтовно проаналізувавши основні погляди науковців щодо ключового в епістолографії поняття «лист», науковець робить висновок про те, що «Лист письменника – це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності й конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби» [37, с. 13]. Епістолярій митця, на думку згаданого науковця, «слід розглядати у контексті двох взаємопроникаючих шарів: реальної дійсності у суб'єктивному сприйнятті автора і створюваного на її основі художнього світу митця, його естетичної цінності» [Там само, с. 14]. Тому варто вивчати передусім специфіку приватного листування комплексно, враховуючи той факт, що листи письменника – це не одиничний факт літератури, а цілісний системний комунікативний процес.

Ще й досі у літературознавстві існують різні погляди на жанрову природу письменницького листа. Вивчення епістолярної спадщини як жанру розпочалося майже водночас із його народженням. Перші спогади про листи зустрічаються в античному епосі («Іліада») та в давньогрецьких істориків (Геродота). Вже тоді існувала суворя жанрово-стильова регламентація.

Розрізняли типи листів – *дружній, іронічний, рекомендаційний, похвальний* тощо. Культивувалася розгалужена система класифікації, змістово-жанрових шаблонів: *лист дорадчий, питальний, пояснювальний, звинувачувальний, захисний, вітальний, подячний, любовний, покайний* тощо. Всього епістолологія стародавніх часів виділяла 41 вид листа. Схема античного грецького листа була простою – вступна частина (*прескрипт*), головна і заключна (*клаузула*) частини. Середньовічний лист складався з п'яти частин: *привітання, преамбула, виклад справи, прохання і заключна частина*. Впродовж історії розвитку епістолографії детально проаналізовано епістолярну спадщину доби античності, в тому числі *комерційні листи, листи-містифікації (фіктивні листи), судові та дорадчі епістоли, історичні листи* [73, с. 27]. Наприклад, зберігся жанр листів і послань, відомий ще з античних часів: три книги «Послань» римського поета I ст. до н. е. Горація.

Свого розвитку епістолярна література сягнула в добу Просвітництва: з'явилися *відкриті листи-памфлети, листи-визнання, листи-новели*. Епістолярна форма особливо набула популярності в Англії у XVII–XVIII століттях, мистецтво написання листа було частиною шкільної програми, існували інструкції, посібники, які навчали людей офіційному/неофіційному листуванню. Тоді ж з'явилися збірки листів розповідного характеру як одна із прозових форм, що домінувала на літературному ринку в той час, ці збірки приватних листів стали популярним читацьким матеріалом. Олександр Поуп (1688–1744), знакова постать у літературних колах, завдяки своїй творчості, вперше ще за життя опублікував збірку власних листів для приватного читання, хоча цей вчинок не вважався тоді нормою [101, с. 71]. «Досвід про людину» – великий віршований трактат, у якому О. Поуп виклав основні ідеї англійської просвітительської філософії. Трактат складався з 3 розділів, які поет назвав листами. В «Листах» митець висловив думки про ставлення людини до всесвіту (природи); про розум та почуття, а також про категорію «щастя». Листи, написані у формі поезії, були популярними, хоча критики ставилися до них скептично, тому що переважна більшість листів поета були

надто відвертими та демократичними. Адресант зневажливо ставився до високого стилізованого письма, яке тоді було поширене в Англії. Взявши за основу епістоли Сенеки та Цицерона, наслідуючи кращі традиції французьких письменників, О. Поуп віддав перевагу «приватному» листуванню з друзями. Листи поета передають удавану простодушність, неофіційність та невимушеність. Вони – живе свідчення особистих думок та дружніх стосунків митця з його соратниками, такими як Джонатан Свіфт. Поуп увійшов в історію англійської літератури як майстер гострої епіграми, саркастичного афоризму, перекладач «Ілліади»; його філософсько-дидактичні поеми, написані дворянськими віршами («просодії»), популяризували ідеї попередників. Проте, окремі його листи (епістоли) та «послання» певною мірою просочені ідеями взаємозв'язку і взаємопроникнення природи і розуму, прагненням до досконалості, тяжіють до стилю бароко. «Послання як жанр має в Англії особливо багату історію, у попередньому сторіччі поєднуючи класицизм і бароко, але в епоху Просвітництва воно розширює сферу свого впливу й розмаїтість жанрово-стильових модифікацій» [144, с. 34]. Послання «Елоїза – Абеяру» являє собою єдиний приклад листа, написаного від імені жінки. Така «фемінізація» кореспонденції не була винятковим привілеєм одного художнього напрямку: від імені жінок у XVIII столітті писали, крім поетів різних напрямків, і романісти рококо («Життя Маріанни» П'єра Мариво), і сентименталісти («Памела» С. Ричардсона). Одночасна фемінізація об'єкта та адресата літературного тексту, як вважають літературознавці, є однією з рис розвитку культури рококо. Таким чином, О. Поуп своїми посланнями започаткував новий жанр стилізованого листа – *віршованого послання, монологу від імені жінки, зі ступенем «інтимізації»*, в якому «сполучає поетичну образність з естетичною рефлексією. А. Мунтян, досліджуючи жанр послань О. Поупа, стверджує, що *листам-посланням* О. Поупа властивий «характерний для становлення нового етапу літератури жанрово-стильовий синкретизм, у якому класицистичне й барокове, рокайльне й сентименталістське сходяться,

перехрещуються, розходяться, знову зливаються» [51, с. 205]. Таке сплетіння та нашарування кількох жанрів становить естетичну своєрідність, характерну для літературного процесу в Англії у XVIII столітті.

В українському науковому дискурсі побутує думка про те, що послання може поєднувати ознаки текстів різних стилів. Зокрема, П. Білоус стверджує, що «як твір літературний, послання лише назвою-визначенням та подекуди формою нагадує епістолу, але за змістом та художніми особливостями тяжіє до публіцистики, яка реагує на певні проблеми суспільно-релігійного буття» [6, с. 118].

У XVIII столітті зародився й особливого поширення набув у сентименталістів інший різновид епістолярної літератури – *роман у листах* «Памела» англійського письменника С. Річардсона, «Юлія, або Нова Елоїза» французького просвітника Ж. Ж. Руссо, «Страждання молодого Вертера» німецького митця Й.-В. Гете та інші. Наступні епістолярні романи Джейн Остін «Гордість і упередження» та Уїлкі Колінз «Місячний камінь» є зразками того, як епістолярна форма інтегрувалася у жанр роману, зберігаючи традиції. Скажімо, Джейн Остін у романах «Леді Сюзана» та «Гордість і упередження» застосувала епістолярну форму не лише для того, щоб показати суб'єктивність персонажів, письменниця увела в сюжет «гетеродієгетичного» оповідача. За типологією Ж. Женетта: «гетеродієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації – розповідає історію, де він не виконує функції персонажа; гетеродієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації – оповідач другого ступеня, котрий розповідає історії, в яких він, як правило, відсутній ("текст у тексті")» [150]. Такий наратор може доносити до реципієнта думки персонажів, ведучи розповідь від третьої особи, тобто оповідача.

У зарубіжному літературознавстві існують різні погляди на жанрову природу епістоли. Роланд Хілл стверджує, що «листи – це живі слова» [118, с. 131]. В іншому фрагменті знаходимо тлумачення ученого про дискурсивний та наративний характер листовного діалогу: «Листи – це

форма оповіді (нарації), яка не передбачає жодного результату, ніякого завершення. Листи, врешті-решт, виключають не тільки читача як співавтора, або предтечі, або домислювача, але виключають читача як читача, вони написані, якщо вони справжні листи, для читача» [118, с. 147].

Інші міркування наводить Мері Фаврет (Mary Favret) у розвідці «Романтичне листування». Аналізуючи традиційні погляди на епістолярну творчість, дослідниця переосмислює лист як «жіночий» жанр, розглядаючи його «як локус політичного дискурсу, написаний власне жінками-адресантами і покликаний зруйнувати статус кво» [148, с. 203]. У згаданому вище монографічному дослідженні аналізуються не лише листи, які циркулюють у романах Джейн Остін або Мері Шеллі. Авторка літературознавчої студії також виокремлює листи – *політичні памфлети, запальні листи (провокаційні)* («*incendiary letters*») та *шпигунські листи*, доступні для загального користування [148, с. 202-265].

Лист як жанр не завжди відкритий, адресант інколи залишає щось недосказаним, недописаним, без відповіді, тому в епістолярному тексті відчувається камерність. Він стає реліквією і може бути прочитаним повному із плином часу. Як стверджує Леслі Дешблеїч, «це дозволяє автору пограти з фрагментованою та реконструйованою природою тексту листа і сприяє встановленню одночасно швидкоплинної та міцної структури...» [140, с. 91].

XVIII століття стало «золотим віком» для приватного епістолярію. Професор Брюс Редфорд, аналізуючи приватне листування письменників і поетів-сентименталістів XVIII століття Вільяма Купера, Семюела Джонсона, Томаса Грея, Гораса Волпола та ін., висвітлює їхні погляди на приватний лист як «інтимну розмову» («*familiar letter as an intimate conversation*»). Натомість сам професор розглядає «*familiar letter*» як різновид епістолярного жанру і як літературну форму [191].

Семюел Річардсон у своєму романі у листах «Клариса, або Історія юної леді», за допомогою епістолярної форми висвітлює широкую картину

приватного життя легковажного Ловеласа і Клариси Гарлоу, дівчини із заможної і шанованої буржуазної родини. В одному із приватних листів, літературний герой Ловелас заявив: «Я любив писати інтимні (дружні) листи, я їй (Кларисі) про це не раз говорив, серед усіх форм кореспонденцій, це були листи від серця (уникаючи усіляких пут, прописаних методом чи навчанням)» [193, с. 269-270].

Уже згадуваний дослідник Б. Редфорд запропонував критерії, за якими можна розмежовувати приватні листи від інших піджанрів. Серед таких критеріїв – самостійність (autonomy) і несталість, здатність видозмінюватися (versatility). Свої припущення науковець підкріпив аргументами, стверджуючи, що «найкращі приватні листи завжди стосуються певного адресата, вони спрямовані на певну аудиторію. Лист значною мірою має свій достатній шик. Він нам розповість, якщо ви заглянете глибше, про адресанта і адресата» [191, с. 10-12].

Доводячи думку про те, що кожен окремий лист має свою цінність і лише від автора залежить, чи буде він вдалим, знаходимо схожі інтерпретації у дослідженні Ерл Майнер (Earl Miner), яка акцентує увагу на появі справжніх мистецьких творів у жанрі листа, на домінуванні художнього елементу в епістолярії доби романтизму: «Лист одразу ж прив'язаний до факту і вільний завдяки творчості <...> він рухається між двома полюсами – історичним і художнім» [182, с. 10].

Водночас Барбара Смітт (Barbara Smith) у розвідці «На маргінесах дискурсу» («On the Margins of Discourse») зараховує епістолярний жанр до категорії природнього дискурсу («natural utterance») [204, с. 15], який подібно до поезії, не має обмежень – ні творчих, ні темпоральних чи просторових.

Із зародженням романтизму в Англії у приватному епістолярії поетів-романтиків другої половини XVIII – початку XIX століття як і в їхній творчості, проглядається тенденція пошуків внутрішнього світу людини, з усіма її душевними колізіями, до людини, яка здатна глибоко відчувати навколишній світ і саму себе в цьому світі. У листах Дж. Байрона,

П. Б. Шеллі, Дж. Кітса та інших відчувається глибокий психологізм, повна зосередженість на власному «я». М. Коцюбинська з цього приводу зауважувала, що «в епістолярній прозі романтиків описовий елемент відходить на другий план. Головне – неспокій, постійне шукання свого «я», перебої настрою та інтонації, багатошаровість смислу, розрив поступовості – повернення до одного і того ж предмета у світлі нового емоційного досвіду, суб'єктивна розкутість» [34, с. 180].

Листуванню згаданих вище поетів властиві сповідальний характер, самоаналіз власних дій і вчинків, що набуває відтінків виправдального акту або осуду себе самого й суспільства. Жанрові особливості автобіографічного листа доби романтизму, як доводить авторка, визначають існування більш-менш точної фактографії і її «суб'єктивної інтерпретації автором» [34].

Таким чином, листуванню письменників-романтиків притаманний автобіографізм, важливий для опису деталей, що допомагають відтворити образ адресанта, епоху, в якій він жив і творив. При цьому не виключається також їхня художня й мистецька цінність. Скажімо, листи Дж. Байрона, опубліковані після смерті поета, служать для нащадків дзеркалом його часу та духовної особистості митця. Леслі Марчанд (L. Marchand) у вступі (Introduction) до збірки «Листи Байрона і щоденники» («Byron's letters and journals») зауважила із цього приводу: «вони (листи) відображають точніше, ніж будь-які інші записи, залишені його сучасниками, блиск, чарівність і дотепність його розмови», листи Байрона подають живий портрет авторського «я», його суб'єктивну «правду» – «оживлені» його розумом, іронією, відкритістю і «гостротою його висловлювань про людей» [174, с. 18]. Значну частину із опублікованого дванадцятитомного видання епістолярію Дж. Байрона становить інтимне листування із жінками: леді Мельбурн, леді Кароліною Лемб, леді Оксфорд. Неодноразово інтимні листи Байрона зазнавали критики через нібито-то «аморальність», занадто відверту розмову про потаємне, що вважалося тоді в Англії неприпустимим.

До жанру романтичної епістолярної прози належить і листування Оноре де Бальзака з Евеліною Ганською – «Листи до чужоземки» і «Листи до матері» Ю. Словацького, також листування О. Герцена із заслання з його майбутньою дружиною Н. Захар'їною, яке «само по собі може розглядатися як цілісний художній твір» [39, с. 98].

Досліджуючи європейську епістолярну творчість XVIII – XX століть, зарубіжні літературознавці радять розглядати листи як текстовий корпус і як історичні артефакти, які наповненні сюжетом, оскільки листи відображають те середовище, в якому вони були створенні. Ребекка Ерл (Earle), заглиблюючись у контекст приватного листа, аналізує засоби, які дозволяють сконструювати таку жанрову епістолярну форму як «fictions of the self» («вигадки про себе»). Приватні листи, які дослідниця ідентифікує як окремий різновид «paper visits» («паперові візити»), тривалий час вважалися, як і інші епістолярні форми автобіографічного характеру, «засобом самовираження» («a means of self-expression») [145, с. 9]. Єлизавета МакАртур (Elizabeth MacArthur) зазначає, що «адресанти ліплять особу для себе під час написання листа, якщо вони втягнуті у процес регулярного листування, вони ліплять особистість для адресата і складають сюжетні історії стосунків» [162, с. 119]. Кароліна Стідмен (Carolyn Steedman) уточнює, що в основі цього поняття («лист як засіб самовираження») лежить давня історична традиція, яка «окреслює зв'язок між інтроспективним письмом, протестантизмом та ідеєю свого «я» [145, с. 10], хоча приватний лист не завжди репрезентується як «ego-документ» («ego-document») [Там само, с. 11].

Українська епістолографія своїми коренями сягає часів Київської Русі, в епістолярній культурі якої простежуються сліди впливу античної форми. У зв'язку з появою полемічної літератури епістолографія в Україні набуває соціального значення. Це була епоха відкритого стилізованого листа. До нас дійшли твори І. Вишенського, в яких письменник-чернець, який жив скорботами рідного краю, у короткій формі листа виявляє масштабність мислення, свою громадянську активність, виразну суспільну позицію.

Фактично ж історія спілкування в Україні українською мовою починається з XIX століття. Розпочав писати свої приватні кореспонденції українською мовою Тарас Шевченко. Материнська мова звучала для нього піснею, тому й просив своїх друзів, родичів писати до нього «по-своєму, а не по-московському» [40, с. 31]. З пошевченкової доби маємо величезний масив листів культурних діячів, зокрема письменників, фольклористів, композиторів, музикантів, громадських діячів, меценатів. У цьому епістолярному матеріку відобразився світогляд, естетичні й політичні погляди, життєвий досвід адресантів, їхні індивідуальні риси та ставлення до своїх «співрозмовників на відстані» [73, с. 269].

Одним із перших розробників теорії письменницького листування в українській науці про літературу став П. Куліш, який систематизував та опублікував художню спадщину М. Гоголя, включаючи й приватні кореспонденції автора «Ревізора» і «Мертвих душ».

Згодом до такої кропіткої праці приступив також І. Франко, що прагнув відшукати й опублікувати на шпальтах тогочасної галицької періодики максимально можливу кількість приватних письменницьких листів і коментарів до них. І. Франко своїми науковими розробками, по суті, окреслив той напрямок, яким рухалась вітчизняна епістолографія у наступну добу. Йдеться, зокрема, про вивчення листування митців слова, суспільних і громадських діячів у безпосередніх паралелях з художньою творчістю літераторів, про палке бажання письменника і вченого осмислити епістолярний образ адресанта, а надто про прискіпливу увагу до приватних кореспонденцій творчих особистостей.

Так, наприклад, у листі до А. Кримського митець зауважував : «Листи навіть невеличких писателів можуть мати значення для історії літератури і суспільності, а щодо українських писателів, як знаєте, тисячі обставин причиняються, щоб життя і розвій їх прислужити тайною» [92, с. 462].

Як бачимо, І. Франко надавав надзвичайної ваги епістолярним набуткам письменників, наголошуючи на автентичності цього джерела.

Окреслені наукові підходи автора «Мойсея» втілив С. Єфремов у зібранні й коментуванні листів Тараса Шевченка.

У другій половині XIX століття набули популярності інтимні епістолярні романи Марії Вілінської, П. Куліша, листування М. Костомарова та Ангеліни Крагельської тощо. Наприкінці XIX – в першій половині XX століть українську епістолярну традицію продовжили любовні листи І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, В. Стефаніка, В. Винниченка, П. Тичини, О. Довженка, Олени Теліги та ін. У листах кожного з цих митців – своя унікальна концепція любові, поетика любові і текстові засоби втілення. У контексті інтимного дискурсу особливе місце займає *дружньо-інтимний лист*, традицію якого започаткував в українській літературі Г. Сковорода, а далі продовжили епістолярні діалоги Т. Шевченка із княжною В. Репніною, графінею А. Толстою, епістолярні обопільні одкровення О. Кобилянської та Лесі Українки та інші.

Вагомий внесок у розвиток української та польської епістолографії мала літературознавча праця С. Скварчинської «Теорія листа», видана у Львові («Teoria listu», 1937) [203]. Так, у польській науці про літературу оригінальна концепція цієї праці започаткувала польську генологічну школу. У згаданій студії С. Скварчинської було розлого описано теоретичні параметри письменницького приватного листування й запропоновано два перспективні шляхи його наукового осмислення: 1) приватна кореспонденція творчих особистостей аналізується як окремий повноцінний жанр; 2) письменницький лист функціонує тільки в межах своєї практичної (інформативної) спроможності. В контексті другого шляху дослідниця обґрунтувала чотири «теорії листа»: теорію листа-мови (промови); теорію листа-напівдіалогу; теорію листа-розмови, а також теорію листа-визнання.

Загалом наведена вище типологія приватного письменницького листування, на наш погляд, не втратила своєї актуальності й нині. Однак, окремі висловлення дослідниці носять відверто дискусійний характер, як, скажімо, твердження про те, що письменницькі кореспонденції до жінок

бідні на інтелектуальні речі, а багаті на побутові подробиці (наприклад, листи Цицерона, Гете) [Там само, с. 81]. Ми не поділяємо такого погляду С. Скварчинської, тому що письменницький лист, як правило, не обмежується лише інтимною, любовною темою та епістолярною пристрасстю. Творча особистість завжди набагато глибша у своїй саморефлексії, а, отже, адресант не зациклюється лише на темі кохання і вплітає в розмову зі своїм уявним адресатом також і об'єкти особистих зацікавлень, тим самим зацікавлюючи його й часто залучаючи до свого творчого процесу.

У постсталінську добу з'явилася дисертаційна студія В. Гладкого [16], присвячена осмисленню епістолярної спадщини та новелістики Василя Стефаника (1967). Дослідник проаналізував листування українського новеліста в різних аспектах: історико-літературному, загальнотеоретичному, літературно-естетичному та ін.

Незабаром В. Святовець у дисертаційній роботі «Епістолярна спадщина Лесі Українки: до проблеми зв'язку листів поетеси з її художньою творчістю» [78] розглянув взаємозв'язок творчої лабораторії авторки «Лісової пісні» з її листами: ідейну спорідненість між листами й художніми текстами, відображення у творах того, що написано в кореспонденціях тощо. Згаданий науковець класифікував кореспонденції Лесі Українки за такими видами: *родинні* (адресовані батькам, сестрам, братам та іншим родичам); *дружні* (до приятелів, товаришів-однодумців); *ділові* або *офіційні* (до різних установ, організацій, редакцій газет, журналів і т. д.).

Не можна оминати поза увагою кандидатську дисертацію Жанни Ляхової, присвячену проблемі листування Тараса Шевченка і розвитку українського епістолярію в першій половині XIX ст. Дослідниця запропонувала таку типологію Шевченкових листів: *лист-бесіда*, *лист-сповідь*, *лист-подорож*, *побутовий лист*, *лист з перевагою соціологічних і філософських роздумів*, *що нагадує фрагменти з публіцистичних статей* та інші. Майже через десять років на основі дисертаційної розвідки постала монографія Ж. Ляхової «За рядками листів Тараса Шевченка» (1984) [47], у

якій дослідниця переконливо продемонструвала, що епістолярна спадщина Шевченка є важливим етапом у розвитку українського письменницького епістолярію.

Окрему сторінку в історії вітчизняної епістолографії дослідники пов'язують з ім'ям Ю. Шереха (Шевельова). У студії (передмові «Кулішеві листи і Куліш у листах» до «Вибраних листів Пантелеймона Куліша українською мовою писаних») розлого осмислена тематична палітра епістолярію П. Куліша, визначена провідна проблематика. Науковець обґрунтовує той погляд на лист, який панує в сучасній науці про художнє письменство. На думку Ю. Шереха, лист – це літературний жанр, особливо коли йдеться про лист письменника, з тією лишень відмінністю, що адресований він до конкретної і званої особи, образ якої «маляр-адресант» завжди портретує у своїй кореспонденції [100, с. 15].

Помітний слід у царині української епістолографії полишили публікації Михайлини Коцюбинської «Зафіксоване й нетлінне» (2001) та «Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість» (2009) [34], у яких проаналізовано мистецьку кореспонденцію в українському письменстві не на окремому синхронному зрізі, а в діахронії, починаючи з греко-римської минувшини, в контексті європейської епістолярної традиції. Саме Михайлиною Коцюбинською запропонований сучасний погляд на статус приватних листів як «автопортрети і портрети людей – від ситуативних мініатюр до монументальних полотен; «гра» розуму і сплески чуття, не призначені для широкої публіки» [34, с. 11].

В. Кузьменко запропонував ґрунтовне осмислення українського письменницького епістолярію 20–50-х років ХХ століття [37]. Автор розглянув теоретичні аспекти епістолярної творчості митців, порівняв європейську епістолярну традицію та українську епістолографію. Окремий розділ роботи присвятив специфіці письменницьких кореспонденцій у тоталітарних умовах 20–50-х років ХХ ст. Дослідник проаналізував епістолярну критику, епістолярну публіцистику, відкриті та художні листи

адресантів. Науковцем також розлого проаналізовано, як відображений літературний процес у письменницьких кореспонденціях.

Досліджуючи епістолярій вітчизняних письменників другої половини ХХ ст., Г. Мазоха у науковій розвідці вказала на тенденції, що призвели до розмивання жанрових меж, виникнення нових жанрових утворень, що не вкладаються в канонічні рамки визначень. Цей процес літературознавці позначають як «гібридизація жанрів» або «розгерметизація канонічних жанрів». Звідси «старі, відносно стійкі жанрові форми наповнюються новим змістом, і, таким чином, відбувається їх постійна модифікація» [48, с. 102–103].

Не залишилися непоміченими епістолографами дисертаційні студії М. Пангелової «Епістолярій Уласа Самчука: відображення літературного життя та творчої індивідуальності письменника» (2011) [59] та І. Погребняк «Громадське і приватне в епістолярії Бориса Грінченка» (2012) [62], в яких на основі розлогої джерельної бази і невідомих раніше архівних матеріалів простежено внесок Б. Грінченка й У. Самчука в розбудову української епістолярної традиції.

Оксана Свириденко (Тютюнник) у монографії «Епістолярій у творчій спадщині українських письменників-романтиків» (2019) [74], а згодом і в докторській дисертації «Епістолярій українських письменників-романтиків: проблематика, жанрові особливості та поетика» (2019) [77], що постала на її основі, ґрунтовно осмислила величезний материк листовних комплексів українських письменників у контексті теорії і практики романтизму в Україні з урахуванням нових літературознавчих моделей рецепції приватної кореспонденції вітчизняних адресантів. Необхідність написання такої праці була спричинена іще й відсутністю комплексного дослідження з означеної проблеми та зростанням об'єктивного інтересу до документалістики. О. Свириденко (Тютюнник) продовжила розробку письменницького епістолярію крізь призму поліфонічного жанрового утворення (літературного та історіографічного вияву одночасно).

З огляду на досить значний перелік дослідників, котрі одним із можливих способів самоутвердження творчого «я» обрали інтимний лист, поділяємо думку Соломії Павличко, що «захований» модернізм пропонував любовний дискурс дещо іншого роду. Любов цікавила його як складний феномен людського життя, філософія почуття, а також сексуальність у значно глибшому сенсі й відвертішому змалюванні» [58, с. 247]. Тому монографія Анни Ільків «Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть» [31] відкрила нову сторінку у вивчення теорії інтимного епістолярію. Узагальнивши теоретичний досвід українського літературознавства стосовно дефініції листа, дослідниця запропонувала власне жанрове визначення інтимної кореспонденції: «як жанру художньо-документальної прози, що характеризується особливою душевною близькістю епістолярних комунікантів, відзначається герметичністю, камерністю, суб'єктивністю, емоційністю та жанрово-стильовою гетерогенністю і перебуває в силовому полі ідеологічного, філософсько-світоглядного й художньо-естетичного контексту своєї доби» [Там само, с. 355]. Серед основних ознак епістолярного жанру А. Ільків виокремила загальні (спрямованість на достовірність фактів, відсутність вигадки, авторська інтерпретація описуваного референта дійсності, суб'єктивність викладу, хронологічність (прив'язаність до події і її датування) та специфічні (головною диференційною ознакою листа є адресованість як конститутивна основа епістолярного діалогу; специфічна композиція / структура листа) [Там само, с. 76]. Таким чином, на думку дослідниці, вивчення письменницького епістолярію, «як метажанру, як цілісної позародової структури, дозволить літературознавцям відкривати в епістолярному тексті нові смислові площини, жанрово-стильові модифікації листа, як жанрові нарощення, що призводять до виникнення «жанру в жанрі» [31, с. 97].

До проблеми метажанру зверталися також інші науковці. Зокрема, О. Галич розглядає категорію метажанру як синтетичне міжродове і суміжне

утворення, що ввібрало ознаки всіх трьох літературних родів, а також дотичних до них жанрів науки й мистецтва, об'єднаних за певною ознакою. Наприклад, спільним задумом письменника («Людська комедія» О. де Бальзака), зверненням до пам'яті (мемуари) чи до постатей реальних історичних особистостей (художня біографія) тощо» [13, с. 27].

Звісно, письменницький епістолярій можна кваліфікувати і як метажанр. Давно помічено, що літературному жанрові в його побутуванні у письменстві притаманна генетична вертикаль, адже він існує за рахунок жанрової пам'яті, постійної актуалізації канону, оновлення або подолання останнього. Натомість метажанр прикметний і водночас хронічно залежний від уподобань і смаків реципієнтів конкретної історичної доби та її мистецтва й культури. До того ж йому належить пріоритетна роль у певній літературній системі. Метажанр у порівнянні із жанром має значно коротшу історію свого існування. Саме на цьому й базуються засадничі принципи розгляду приватного епістолярію видатних письменників, державних і суспільних діячів у студіях епістолографів – у жанровій діахронії та структурній цілісності.

Роздуми про існування якихось позажанрових чи наджанрових явищ, спільностей зустрічаються і в працях Е. Соловей [87], В. Пустовіт [66], А. Чеберяк [96]. А ось, скажімо, Оксана Гарачковська визнає метажанрову природу віршованої сатири й гумору [14, с. 53]. Таким чином, термін, імовірно, міг бути іншим, але він уже введений у науковий обіг як такий : метажанр – «напрям мисленнєвих зусиль, їхній рівень і характер, опосередкований прояв філософських інтересів і мислення епохи, серцевина або стрижень проблематики» [87, с. 19]. Отже, необхідно визнати запропоноване поняття метажанру як міжродової структурної спільності.

Спостереження над поетикою епістолярних текстів та сучасне наукове уявлення про метажанр (О. Галич [13], О. Гарачковська [14], А. Ільків [31], Е. Соловей [87], В. Пустовіт [65], У. Тодд [213]), який спонукає до думки про те, що письменницький приватний епістолярій дуже близький до

метажанрового утворення. Про це свідчить основна функція листування – функція комунікування, створення цілісного епістолярного образу адресанта, її стійкість, особлива роль у ній сюжету та хронотопу тощо. Проте порівняно з жанровою вона менш регламентована і є наслідком більш високого ступеня абстрагування.

Таким чином, узагальнений досвід вивчення приватного епістолярію митців, державних і громадських діячів, непересічних особистостей дає підстави стверджувати, що *письменницьке листування / епістолярій – це особлива метажанрова структура, специфічно художнє узагальнення діалогу адресанта з адресатом на відстані, об'єднаного як тематично, так і предметом зображення і способом його втілення у відповідності з естетичними запитами та епістолярною специфікою конкретно-історичної доби.*

До сьогодні у визначенні термінів *лист / епістола* дослідники у своїх обґрунтуваннях називають чимало спільного, а також відмінного в змісті цих синонімів. Окремі науковці вважають, що *лист / епістола* є літературним жанром, а *епістолярій* – сукупністю листів, різновидом літературної мови, у якому адресант звертається до адресата з певною метою: повідомити про щось чи поділитися своїми почуттями. Натомість Людмила Курило зараховує *лист* до жанрів мемуарно-публіцистичної літератури, свого роду комунікативний документ, що пишеться по свіжих слідах. У свою чергу О. Галич зауважує, що *лист* є «найпростішою формою сучасної мемуаристики» [13, с. 140].

Кожна з наведених вище дефініцій, безперечно, заслуговує на увагу, однак не є універсальною, бо обмежує побутування поняття *лист* лише однією якоюсь моножанровою формою (мемуарно-публіцистична література; найпростіша форма сучасної мемуаристики тощо). Проте, як переконливо обґрунтував В. Кузьменко, *лист* є поліфонічним жанром. Спираючись на думку згаданого дослідника, подаємо власну робочу дефініцію *листа / епістоли*, яку будемо використовувати в дисертації:

Письменницький лист – це твір літературно-історіографічного метажанру документалістики, органічна складова цілісного комунікативного процесу між адресантом і адресатом (адресатами), створений з урахуванням особливостей кореспонденції конкретної історичної епохи, а також з певними характерними ознаками: особистісним ставленням до конкретних подій, яскраво вираженою автобіографічною домінантою, збереженням ідіостиллю дописувача, його почуттів, настроїв на момент створення тексту.

Отже, листи письменників і відомих політичних діячів мають для нас високу культурну, художню та історичну цінність. Вони репрезентують образ митця на тлі реальних подій, а також інтроспективно дух епохи, стилеві особливості адресанта. Крім того, стиль приватних кореспонденцій обов'язково пов'язаний із літературними стилями доби.

У листах до матері Вілфреда Оуена (Wilfred Owen), відомий англійський поет описував жахіття першої світової війни, не оминаючи побутових деталей. Ці листи являють собою описові хроніки і належать до жанру, який сам письменник назвав «кривавою мелодрамою» (*blood-and-thunder literature*) – описом щоденних жахів, пережитих на Західному фронті» [18 лютого 1917] [186, с. 435-436]. Кореспонденції В. Оуена, написані в окопах, передають відчай, відразу на брутальність переважної більшості чоловіків, з якими адресант розділив фронтові будні. Водночас листи поета наповнені почуттям щирої любові до земного життя взагалі і конкретної адресатки – його матері, зокрема.

На наш погляд, тут доречною може бути паралель із листуванням Ю. Шевельова із Оксаною Соловей. У листах Ю. Шевельова до Оксани Соловей, крім опису побуту в умовах постійних бомбардувань, відомостей про стан здоров'я його матері, передано рефлексії на різноманітні культурні події, переживання та страхи, невпевненість у майбутньому, нарікання на відсутність наукової роботи – усім цим адресант ділиться з адресаткою, оскільки стосунки між дописувачами були близькими.

Дослідниця О. Денисенко у розвідці «Діалоги на відстані», аналізуючи приватне листування Ю. Шевельова із О. Соловей та О. Забужко, акцентує на важливості авторських оцінок. І чим більше таких «оцінок та спостережень будемо мати, тим повніше та точніше зможемо відтворити шкалу ціннісних орієнтирів, ступінь громадської активності, норми суспільного життя, що панували» [21, с. 228]. Загалом епістолярій Ю. Шевельова, на думку О. Денисенко, подає зразок «ніжної, вишуканої іронії», передає відчуття довіри та любові до адресата [21, с. 229]. Саме відчуття присутності адресата є необхідною умовою художності епістолярію митця.

Неабияким надбанням для світової літератури стали листи Ернеста Хемінгвея, перший том яких був опублікований у 2011 році професором Сандрою Спаньєр у співавторстві з Робертом Трогдоном з університету штату Кент. Ці листи охоплюють 1907–1922 роки, вони сповнені щирістю та психологічною інтроспекцією, оскільки відкривають епізоди життя молодого Е. Хемінгвея, описують його дитинство у штаті Іллінойс, пригоди на італійському фронті, страждання від розбитого кохання до медсестри Червоного Хреста Агнес вон Куровські тощо. Листи письменника відкривають інший погляд на особистість Е. Хемінгвея. За словами його сина Патрика Хемінгвея, «ці листи можуть зруйнувати міф про письменника як про вистраждану особу та спотворену душу» [207, с. 112]. Ці листи цінні не лише тим, що стають ключем до пізнання невідомого Ернеста Хемінгвея, вони відкривають нове розуміння творчого процесу митця, а також служать даниною перед втраченим епістолярним мистецтвом.

Досліджуючи специфіку «дружнього листування» Б. Грінченка з Т. Зіньківським та І. Зозулею, Інга Погребняк зосереджує увагу на аналізі епістолярію митців і виводить формулу розкутого «домашнього» діалогу, насиченого каламбурами, жартами, пародіями. Таке щире спілкування, на думку дослідниці, «містить цінну інформацію, що допомагає простежити за змінами особистих стосунків». Епістолярний діалог, що виходить за межі офіційних кабінетів, віддзеркалює морально-етичний кодекс «чесності з

собою» [63, с. 321], що пояснює таку деталь, як «загострення громадських проблем» у повсякденній побутовій епістолярній бесіді. Інга Погребняк визначає концепцію: епістолярій митця – це окремий цикл, що виник внаслідок «довгого регулярного діалогу із собою, власним стилем, сюжетом, тональністю, емоційним забарвленням». роздумами, спостереженнями, сповідями, побутовими та автобіографічними свідченнями, в яких вирують емоції і почуття. У листах спостерігаємо зміну поглядів, настрою, кола інтересів, ставлення до повсякденності, побутові реалії, душевні переживання, що дає змогу відчутти дух епохи, особливості психології знакових культурних постатей кінця ХІХ – початку ХХ ст. [63, с. 318]. Це ще раз доводить тезу про те, що епістолярій митця – це «замаскований внутрішній діалог зі своєю совістю» [98], який може модифікуватися та еволюціонувати.

Існує потреба у виділенні *домінантних ознак* епістоли письменника, що містить елементи критики чи оцінки, щоб отримати повнішу картину письменницького листування. Акцентуючи роль літературної критики у формуванні літературного образу митця, А. Ільків, на основі аналізу листування В. Стефаніка та О. Гаморак, Лесі Українки з О. Кобилянською виводить характерні ознаки в межах епістолярної літературної критики: «*лист-літературний портрет*» (І. Франка) та «*психопортрет*» (В. Стефаніка); «*автобіографія в листах*» (Листи О. Кобилянської до А. Кримського) [31, с. 308].

М. Коцюбинська називає лист письменника літературним твором, у якому «своєрідно трансформуються, висвічуються окремими вкрапленнями і щоденник, і вірш у прозі, і публіцистичні пасажі, і лірична сповідь, і дидактичні роздуми» [34, с. 29].

Отже, при дослідженні жанрової специфіки епістолярію письменників необхідно враховувати характерні *домінантні ознаки* приватних листів.

1. Лист – метажанрове явище, йому властиві жанрово-стильові модифікації (жанрові нарощення).

2. Прикметними ознаками письменницького листування є спонтанність (реакція на якусь подію) та спрямованість на певного адресата.

3. Письменницький лист – це автентичне джерело для пізнання творчої індивідуальності письменника; єдиний з усіх інших текстових зразків документалістики – залишається саме в тому вигляді, в якому його було надіслано, за винятком редакторських поправок при публікації.

Важливе значення для розуміння особистості письменника, на думку Ірини Григоренко [19], мають відомості про його реципієнтів, адже кореспонденція, звернена до певного адресата, є розгорнутим, хоча й заочним діалогом, у якому беруть участь двоє, а іноді й кілька реципієнтів (колективний адресат чи адресант).

4. Листу письменника властивий *діалогізм і орієнтація на конкретного адресата*, присутність якого відчувається у тексті кореспонденції.

Приймаючи загальноприйняте визначення епістолярного діалогу як розмови, обміну думками між двома або кількома особами (коли наявний колективний адресат чи адресант), що відбувається у листах [19, с. 78], ми надалі намагатимемося доповнити і розширити це поняття на прикладі епістолярних діалогів Вінстона Черчилля з різними адресатами.

1.1.2. Типологія письменницького епістолярію: наукова рецепція теоретичних стратегій

В епістолографії існували різні підходи до типології кореспонденцій. Серед дослідників епістолярію ще й досі продовжується полеміка щодо жанрових різновидів листа. Епістолографічні здобутки античних мислителів, зокрема Цицерона й Сенеки, лягли в основу типології листа вчених-риторів Києво-Могилянської академії, зокрема Феофана Прокоповича (трактат «Про риторичне мистецтво») і Митрофана Довгалевського («Про листи»). Згаданий трактат М. Довгалевського містив розділи «Про роди листів» і «Про лист інакомовний і про його види». В основу типології листа, розробленої вченими Києво-Могилянської академії, лягла концепція адресата епістоли й

предметно-тематичний принцип: «Уся різниця його (листа) обробки та значення особливо залежать від тієї справи, про яку йдеться, і від особи, до якої пишуть; бо якщо пишеш до товариша, рівного за положенням, або нижчого, про справу малого значення, то стиль має бути найнижчим і найпростішим; якщо ж пишемо до пристойнішого, то надай листові більш блискучого стилю. Якщо ж пишеш про щось дуже важливе, то значення справи вимагає більш високого стилю висловлення» [64, с. 366]. Ці рекомендації до написання листів були актуальними в українській епістолярній культурі до початку ХІХ століття. Ф. Прокопович поділяє листи на такі групи: 1) *дорадчі*; 2) *заохочувальні та стримувальні*; 3) *втішливі*; 4) *прохальні*, 5) *листи-доручення*; 6) *листи судового роду*: а) *звинувачувальні*, б) *виправдувальні або захисні*; г) *скарга з погрозою*; д) *позов зі звинуваченням*; 7) *листи показового типу*: а) *листи-повідомлення*; б) *сповіщальні*; в) *жартівливі*; г) *листи Св. Григорія Богослова до Амфілоха*; г) *поздоровчі*; д) *листи-подяки* [64, с. 354].

Як бачимо, типологія листа Ф. Прокоповича була зорієнтована на епістолярну традицію того часу і мала в своїй основі античну типологію листа. Головною перевагою цієї класифікаційної парадигми було дотримання однієї класифікаційної ознаки, однак Прокопович класифікував лист з погляду риторики, включаючи в свою систему листування і судові листи, натомість не виокремлював письменницьких листів, у тому числі художніх.

Класифікації листів, які найбільше асимілювалися у літературних студіях Європи та США, належать до доби Ренесансу, коли найбільшого розквіту зазнали науки та мистецтво, а також комерція і торгівля. З розвитком індустрії та нових тенденцій у літературі й мистецтві виникає потреба в культурному та діловому спілкуванні між співрозмовниками, тому поява нових модифікацій листа була продиктована історичними факторами. Запропонована Джоном Хіллом у «Посібнику для молодого секретаря» («*Young Secretary's Guide*», John Hill) класифікація листів відповідно до поділу за функціонально-тематичним принципом та за призначенням

включає вісімнадцять найпоширеніших на думку автора категорій листа: *діловий лист; лист-порада; рекомендація; лист-розпорядження, наказового характеру; лист-вимога; лист-утіха, розрада; лист-благання; лист-рішення; лист-скарга; лист-осуд та дорікання; лист-вибачення; лист-вітання з певної нагоди; лист-опротестування; лист-подяка; лист із повідомленням про візит; лист-пропонування допомоги; жартівливий лист; змішані листи та листи-відповіді* [154, с. 18-30].

Проте дослідник ототожнює ділове та родинне листування, як от, наприклад, *ділові листи-поради (рекомендації), листи-скарги та вибачення* набувають характерної однорідності. Це пояснює той факт, що відмінності між «комерційним» (commercial), *приватним* (personal) та *листом про життя* родини (family letter) були «артефактом пізнішого принципу структурування, аніж принципу демаркації категорій листів XVIII століття». Дивним може видатися лист «*поблажливого батька до сина*» [154, с. 26].

Основні категорії листів, які згадуються у пізніших збірниках-інструкцій з написання листів: *новорічні листівки; вітальні листи; листи-вияв співчуття або прихильності між дописувачами, листи-прохання (запити); листи-подяки; лист-порада; дружні та товариські послання; листи інтимні (між близькими людьми) та розважального характеру; особисті листи-обмін новинами*. Пізніше у збірнику (Donescu С. «Epistolariu...», 1840) автор наводить приклади ще таких видів листів: *лист-мораль та серйозний лист; лист-спростування; лист-внесення поправок* [141, с. 112]. Але дослідник виключає любовні (інтимні) листи, оскільки вони могли осоромити тодішні інструкції (посібники) з написання листів. Інший відомий науковець В.Урзеску (Urzescu V.) у посібнику («Epistolar ...», 1840, XV) виділяє ще такі видозмінні категорії листів, як: *листи-запрошення та записки; листи побутового характеру* (на зразок: як справи?); не відкидаючи *інтимного листування та листів-пропозицій шлюбу* [187, с. 10]. Ця типологія листів існувала аж до другої половини XIX століття. Призначені для потреб

повсякденного спілкування, такі категорії листів, запропоновані у двох вищезгаданих навчальних посібниках, являють собою прості моделі листів.

У сучасному європейському літературознавстві користується популярністю збірник з епістолографії Томаса Меллона «Назавжди ваш. Люди та їхні листи» (2009) (Thomas Mallon «Yours ever: People and their Letters»). Цікавими є модифікації деяких побутових листів, а саме: *різдвяні листівки* (Christmas cards), *поліадресатні листи*, тобто типові листи, які надсилаються одразу кільком адресатам (chain letter), *листи, в яких виражається вдячність за гостинність* (bread-and-butter letter), *любовні записки* (mash note), *листи-прохання* (begging letter), *листи-нагадування* (dunning letter), *листи-рекомендації та інструкції* (letter of recommendation and instruction), *любовні та військові послання* (Valentines and war-zone dispatches), *ненадіслані листи* (unsent letter), *листи-замітки про подорож* (reports of travel), *прохання ув'язненого* (pleas from prison), *листи-звинувачення та скарги* (j'accusing jeremiads), *поради для безнадійно закоханих* (advice for the lovelorn), *листи-послання мертвим* (letters to the dead) *та листи померлих, передсмертні записки* (letters from the dead) [172, с. 9-20]. Погоджуючись із думкою А. Ільків щодо невичерпності та недосконалості такої класифікації, тому що, по-перше, у ній не дотримано єдиного класифікаційного принципу, наприклад, в основі жанрової модифікації «різдвяна листівка» лежить тематичний принцип, а модифікація «поліадресатний лист» орієнтована на концепцію адресата, крім того, незрозумілою залишається різниця між любовним листом і любовним посланням» [31, с. 148].

У сучасних літературознавчих студіях побутує тематичний аспект епістолярію, описаний К. Ленець (1983). Залежно від призначення й характеру взаємин між дописувачами вона розмежувала листи на чотири групи: родинно-побутові, інтимно-товариські, приватно-ділові, офіційно-ділові [40, с. 31-33].

Вивчаючи природу та специфіку епістолярної літературної критики, вітчизняна дослідниця Л. Вашків (1995) пропонує також враховувати особистість учасників листування і класифікувати їхній епістолярій за характером стосунків між дописувачами: родинно-побутові, приватно-ділові, офіційно-ділові, дружні, інтимно-товариські листи [10, с. 16].

Г. Мазоха пропонує залучити до принципів систематизації письменницьких листів таке літературознавче поняття, як «чистота» жанрової структури, та окреслює такі основні підходи до вивчення листа: за адресатно-рецептивною спрямованістю; за «чистотою» жанрової структури; проблемно-тематичним спрямуванням; та за «стильовим принципом». Це, на думку дослідниці, дасть змогу поєднати аналіз особливостей епістоли з урахуванням факторів, а відтак адекватно класифікувати жанрові модифікації за цілим комплексом найістотніших рис кореспонденції як серединної ланки духовно-культурної комунікації [48, с. 134].

Ще один підхід до поділу різнородного епістолярного масиву у творчості письменників-шістдесятників розкриває у своїй праці (2014) О. Рарицький. Визначаючи епістолярій письменників 1960-х років як «повноцінний генологічний різновид художньо-документального метажанру» [69, с. 142], дослідник класифікує листи письменників визначеного періоду за хронологічним принципом: *«епістоли раннього шістдесятництва (доби дохрущовської відлиги)»; листи «доби короткого хрущовського потепління та нестановлених суспільних демократичних процесів»; «епістоли періоду згортання демократичних процесів та утвердження диктатури в суспільстві»; «епістоли шістдесятників новітнього часу»* [69, с. 143-145]. Вносячи нову термінологію у визначення табірних листів як *«епістолярний семінарій»*, дослідник виокремлює із епістолярного масиву так звані *«варіації на епістолярну тему»* або *«листи самому собі»* (М. Коцюбинська [34]), що є модифікацією – поєднанням епістолярію, спогадів та щоденника, враховуючи при цьому генологічні ознаки епістол цієї доби. Отже, спираючись на історичний, генологічний та

типологічний методи у дослідженні, автор у своїй праці виводить модель, що поєднує «міжжанрові та міжродові сегменти» і становить цілісну мистецьку змісто-форму. Проте такий підхід до класифікації залишає поза увагою жанрову специфіку епістол та індивідуальну стильову парадигму митця, зосереджуючись лише на хронологічному та тематичному принципах до поділу епістолярію митців визначеного періоду [81, с.79].

Усі численні типології епістолярію від найдавніших часів і до наших днів можна умовно поділити на дві групи: класифікації, побудовані на основі структурно-типологічного підходу, і типології, побудовані на основі функціонального підходу.

Структурно-типологічний підхід, на думку А. Ільків, «зводиться до класифікації тематичної різноманітності й провідних мотивів листа, стосунків між адресантом й адресатом, до аналізу стилістичних можливостей та мови листів» [31, с. 140]. Відстоюючи думку про те, що функціональна типологія натомість не дистанціюється від типології за метою і тематичним принципом, але мета, функція визначається як первинна: саме вона задає вибір теми і художньо-стильових засобів майбутнього листа і є прямим наслідком авторської інтенційності [31, с. 141]. Тому дослідниця у запропонованій класифікації керується дещо іншими критеріями: «концепцією адресата (офіційно-діловий, родинний та інтимно-дружній); проблемно-тематичною змістовністю (монотематичні та політематичні), авторсько-суб'єктивною модальністю (на дидактичні (повчальні), суб'єктивно-оцінювальні та аналітичні), а також критерій суміжності із іншими видами літератури, таким чином виокремлюючи публіцистичний лист, або епістолярну публіцистику, епістолярну літературну критику та художні листи» [31, с. 158].

Епістолярний жанр швидко інтегрується в сучасному комунікативному просторі і набуває інших форм та форматів. Цю своєрідність епістолярію можемо простежити в останньому, на наш погляд цікавому і ґрунтовному дослідженні Інги Погребняк, яка на основі ретельного аналізу

найпоширеніших комунікаційних та інформаційних форматів (засобів спілкування) молоді генерації України та Польщі, виводить типологічні характеристики найпоширеніших комунікаційних платформ, зокрема блогів, які відрізняються не лише технологічними специфікаціями, але й жанровими, оскільки «переважна більшість із них представлені епістолярною формою» [143, с. 301]. Акцентуючи увагу на комунікаційних платформах, як «фундаментально новому явищу, що межує із соціальними мережами, блогами та онлайн-медією» [143, с. 301], дослідниця актуалізує роль такого «цифрового жанру», оскільки він дозволяє створити портрет індивідуального світу адресанта крізь призму комунікаційних мідіа, таким чином презентуючи повноцінний діалог із громадськістю («full-fledged dialogue with the public»), забезпечуючи постійний потік дописів, аудіо- та відео-формату [143, с. 302]. Такий сучасний підхід дозволяє, на нашу думку, «продовжити життя» епістолярію автора та за допомогою різних медійних (цифрових) засобів торкатися усіх сфер життя, набираючи різних проявів інтенції митця та жанрових модифікацій, хоча, треба зважати на загрози, які веб-ресурси інколи маскують.

Підсумовуючи сказане, можемо стверджувати, що, незважаючи на чималий масив наукових праць, присвячених приватному й офіційно-діловому листуванню митців, творчих особистостей, дослідження епістолярію як метажанру документалістики до сьогодні залишається проблемним. Це зумовлене тією обставиною, що письменницький лист перебуває на перетині епістолярного тексту як факту літератури і водночас побутового документу. Епістолярій митця віддзеркалює масштаби творчої особистості, даючи досить вичерпну інформацію про того чи іншого кореспондента, позаяк прочитані листи створюють образ дописувача, відображають його характер, ціннісні орієнтації та мотивацію. Крізь призму епістолярних діалогів митця з його кореспондентами можна скласти психологічний портрет та чітке уявлення як про письменника, так і про його адресатів.

1.2. Епістолярний доробок Вінстон Черчилля: критерії класифікації

Багатогранна постать Вінстона Черчилля завжди привертала неабияку увагу дослідників, зокрема його політична діяльність, публіцистичні статті та стратегії. В. Черчилль був не лише далекоглядним політиком, істориком та публіцистом, філософом і художником, але й письменником, удостоєним Нобелівської премії в галузі літератури. Серед широкого кола науковців (філологів, істориків, журналістикознавців, педагогів, політологів та ін.), Вінстон Черчилль вважається непересічним майстром ораторського мистецтва. Його численні промови вражали реципієнтів неординарністю думки, експресивністю, прагненням відстоювати найвищі людські цінності. Багато хто із сучасних політиків намагається наслідувати його, копіюючи фразеограми британського прем'єр-міністра, голосову проекцію, темпоритм та експресію, захоплюючись магією слова історичного діяча із архівних записів його виступів. Переважна більшість тих, хто говорить про потужну енергетику виступів британського прем'єр-міністра, згадують його знамениті радіозвернення до співвітчизників під час Другої світової війни влітку та восени 1940 року. Водночас він закріпив за собою репутацію воєнного лідера пам'ятними та знаковими фразами: *«Ніколи не здавайтесь, ... ніколи – ні у великому, ні у малому, ні у значному, ні в дрібному, ніколи не здавайтесь, якщо це не суперечить честі і здоровому глузду»* [129, с. 255].

Впродовж останніх десятиліть у літературознавчих студіях об'єктом дослідження почасти були не лише біографічні факти життя Вінстона Черчилля (Мартін Гілберт [151], Баклі Барретт [110], Артур Макс [175], Юджин Рейзор [189]), але й ораторські виступи британського політика, його багатотомні історичні твори та мемуари: Пол Еддісон [102], Уоррен Ф. Кімболл [159-162], Герберт Стюарт [209], Девід Кенедайн [120], Наталія Базилевич [4], Віра Ніконова [55], Світлана Єрмоєнко [28]. Неабиякий інтерес критиків викликає літературне письмо Вінстона Черчилля, риторика його політичної нарації. Зокрема, ці питання є об'єктом

дослідження Д. Роуза, Ф. Вудза, К. Олдрітта, М. Вейдхорна, Дж. Чартеріс-Блека, Т. Івасишиної, В. Ніконової. Проте існують доробки творчої спадщини письменника, які все ще недостатньо досліджені і заслуговують дослідницької уваги, зокрема епістолярій митця.

Більшу частину свого життя письменник-публіцист присвятив суспільно-політичній діяльності, обіймаючи посади прем'єр-міністра, президента ради торгівлі, першого лорда Адміралтейства, лідера держави, військового функціонера, члена парламенту. Він був удостоєний звання почесного громадянина США, мав інші нагороди і відзнаки, що накладало на нього і певні обов'язки. Таким чином, митець і політичний діяч поєднував свій багатолітній адміністративний досвід із літературною та журналістською діяльністю. Загалом упродовж життя Вінстон Спенсер Черчилль активно листувався зі значним колом осіб, до яких належали письменники, громадсько-політичні, державні та військові діячі, королі, президенти, вчені та журналісти. Весь творчий доробок В. Черчилля зберігається в архівах Вінстона Черчилля (м. Кембридж) – це цифрова бібліотека сучасної міжнародної історії. Вона містить понад 800 000 оригінальних документів, написаних впродовж 1884–1965 років, включаючи особисті (приватні) листи Вінстона С. Черчилля та його офіційне (ділове) листування з королями, президентами, політиками та воєначальниками. За словами Ф. Вудса, Черчилль «мобілізував англійську мову і кинув її у бій» [221]. Відтворивши політичні процеси своєї доби, він залишив людству епічне та епістолярне полотно історії державності та тогочасної політичної думки.

У науковій розвідці Метінглі Бін «Рузвельт, Черчилль і слова про війну. Їхні промови та кореспонденції» (Leslie A. Mattingly Bean *«Roosevelt, Churchill and the Words of War. Their speeches and correspondences»*), аналізуючи риторику та історичну роль цих документів (промов та кореспонденцій), дослідниця наголошує, що «їхні листи, телеграми і повідомлення були особистими, чесними, відкритими та змістовними. Перечитуючи особисті та політичні епістоли, кожен починає краще розуміти

боротьбу, напруженість, відданість справі та зусилля, які були вкладені у процес прийняття спільних рішень та відносини, особливо в період позики (Ленд-Лізу)» [113, с. 45-48].

Вінстона Черчилля назвали «Цезарем із пером Цицерона» під час вручення йому Нобелівської премії через неабикий літературний хист. Досліджуючи риторику кореспонденцій В. Черчилля та Ф. Рузвельта, науковець Вольфган Мідер акцентує увагу на функціях та особливостях вживання мовних виражальних засобів в епістолярній комунікації двох державних лідерів «привносячи емотивний, маніпулятивний, пояснювальний, дидактичний або аргументативний характер (зміст)» [178, с. 22].

Попри значний епістолярний доробок В. Черчилля, питання типології епістолярного масиву митця, зокрема дослідження жанрової та стильової специфіки епістолярію видатного політика, ще не отримало комплексного осмислення в сучасній (вітчизняній та зарубіжній) епістолографії. Окрім сказаного, нашу увагу привертають стильова своєрідність та словесна майстерність Вінстона Черчилля (вправне оперування художніми засобами мови), проявлені в його кореспонденціях. Тому ми виділяємо необхідність здійснення цілісного аналізу епістолярію В. Черчилля та обґрунтування його жанрово-стильової типології (специфічних жанрових варіацій і стилістичних видозмін в рамках епістолярних комплексів), акцентуючи увагу на багатофункціональності стилю адресанта у взаєморецепції з різними адресатами.

До питання класифікації листів письменника зверталася С. Єрмоєнко (2009) у своїй розвідці «Лінгвістичні засоби реконструкції особистості Вінстона Черчилля у британській документалістиці». Дослідниця поділяє його листи за адресацією на приватні та офіційні. Виокремлені групи розрізняються за своєю тематикою, наявністю / відсутністю спеціальної (пестливої vs професійної) лексики, формою звернення до адресата і підписом, розподілом екстравертності / інтровертності. «Інтегральними ознаками для обох груп», на думку дослідниці, «є політематичність листів, їх

експліцитна діалогічність, превалювання ініціативних (тобто ініційованих автором) листів над відповідними. Диференційними ознаками є інтровертність приватного листування та відсутність у ньому монотематичних листів. Для офіційного листування диференційною ознакою виступає виключна екстравертність листів [28, с. 10–13]. Проте такий (лінгвістичний) підхід не враховує жанрової та стильової специфіки епістоли митця.

Проаналізувавши найтипівіші принципи класифікації листів (епістол), ми підходимо комплексно до *типології* листування британського політичного діяча і митця Вінстона Черчилля. Враховуючи тематику та проблематику кореспонденцій, а також специфіку доби, в яку жив і творив адресант, ми умовно розмежували його епістолярний спадок на кілька періодів:

- 1) 1884–1894 роки: навчання В. Черчилля у пансіоні Сток Брансвік, згодом у престижній школі Герроу, де він почав вивчати військову тактику. Після закінчення школи навчався у Королівському військовому коледжі;
- 2) 1895–1899 роки: служба в британській армії, участь у військових діях у Британській Індії, англо-суданській війні та Другій бурській війні;
- 3) 1900–1908 роки: депутатська діяльність;
- 4) 1908–1922 роки: перебування в уряді Асквіта, військова служба, Перша світова війна, перебування в уряді Ллойда Джорджа;
- 5) 1922–1929 роки: поза парламентом, канцлер скарбниці;
- 6) 1929–1939 роки: «період пустелі»;
- 7) 1940–1955 роки: на чолі уряду Великої Британії (двічі з перервами);
- 8) 1955–1965 роки: останній період життя і творчості В. Черчилля.

Кожен із виокремлених періодів прикметний своїми специфічними ознаками як в історичному плані, так і в плані розвитку й формування світоглядних позицій митця. Епістолярна спадщина В. Черчилля кожного з періодів має різнопланове спрямування і різне призначення й естетичну вартість.

Окрім хронологічно-тематичного, ми виділяємо функціональний підхід до епістолярію митця, який дозволяє, в переважній більшості, якнайповніше охопити універсальність цього жанру, тобто його багатфункціональність та поліфонічність. Проте детальне вивчення природи епістолярію письменника не обмежується лише одним чи двома принциповими підходами, тому надалі будемо враховувати це під час аналізу епістолярного спадку Вінстона Черчилля для визначення типологічних жанрово-стилістичних особливостей письменницького епістолярію. Оскільки, проблема типології листа вимагає комплексного підходу, тож пропонуємо класифікувати епістолярну спадщину Вінстона Черчилля за такими критеріями:

- 1) критерій концепції адресата;
- 2) критерій суміжності і дифузії з іншими жанрами літератури;
- 3) суб'єктивна спрямованість адресанта (авторська інтенційність), що дозволяє виділяти модифікаційні форми в межах одного листа, у яких чітко виражена авторська позиція;
- 4) композиційна побудова, цілісність змісто-форми;
- 5) тенденції розвитку літературного процесу, напряму та особливості жанрової системи епістоли на тлі історичної доби: лист письменника як конденсатор літературного напряму, стилю та епохи;
- 6) ідіостиль адресанта, ідентифікований у зображенні реальних подій крізь призму його суб'єктивної рецепції: емоцій та вражень від цих подій;

1.3. Методологія дослідження письменницького епістолярію

1.3.1. Логіко-науковий інструментарій дослідження епістолярію письменників

У новітніх літературознавчих працях проблема методології залишається на вістрі актуальних і першочергових розробок [Див.: 13; 38; 41; 52; 68; 77; 89; 96; 97; 208; 213 та ін.]. Упродовж періоду радянського тоталітаризму науковцям було офіційно дозволено використовувати лише

одну марксистсько-ленінську методологію вивчення письменства як «коліщатка й гвинтика єдиного пролетарського механізму». Всі інші методології піддавалися нищівній критиці й остракізму, заперечувалися, або розглядалися як буржуазні, тобто ворожі з погляду тодішньої влади. Через це й науково-об'єктивне осмислення приватного листування письменників, художників, музикантів, інших творчих особистостей, у тому числі й політичних і громадських діячів, також не в усі часи розвивалось однаково результативно. Донедавна ще дослідження епістолярних текстів, як і щоденників, мемуарів, нотаток, автобіографій – так званих «документів доби», відзначалося тенденційністю, упередженістю, ідеологізацією, внаслідок чого й документалістика як галузь гуманітаристики була значно деформованою та спотвореною. Поняття «документальна література» («документалістика») стало надбанням фахівців іще у 20-х роках ХХ ст. Щопрада, нарівні з ним побутували терміни «фактографія» та «література факту». Уже тоді було з'ясовано, що до жанрів документалістики, куди включали також і приватне листування видатних і менш відомих неординарних постатей, частіше звертаються в переломні історичні моменти, або ж на зламі епох.

У сучасних студіях О. Галича, Н. Колощук, Т. Черкашиної, В. Галич, О. Рарицького та інших українських науковців як синоніми до терміна «документалістика» нині вживаються інші: «література non-fiction» і «нефікційна література». Отже, документальна література у наші дні – це насамперед мемуари, щоденник, художня біографія, автобіографія, записна книжка митця, нотатки, ессе, літературний некролог тощо, у тому числі й приватне та офіційно-ділове листування.

Головною перешкодою на шляху вітчизняних дослідників документалістики загалом та епістолярних текстів зокрема була методологічна одноманітність, оскільки домінування соціологічного методу літератури та обмеженість методологічного апарату зводило нанівець опрацювання приватних кореспонденцій видатних адресантів. У кращому

випадку *«листи із шухляд»* (неопубліковане листування митців) слугувало літературознавцям лише як ілюстративний матеріал.

Тож визнаємо цілком слушною думку одного із вітчизняних епістолографів про те, що найважливіші зрушення в царині сучасної науки про письменство материкової України, яка прагне на початку ХХІ століття, як колись на початку століття ХХ-го, вирватися із пут провінціалізму та переорієнтувати свою культуру на Захід, відбулися «в галузі загальної наукової методології . Якщо в недалекому минулому для літературознавців була небажаною навіть найменша обізнаність із фройдизмом, структуралізмом чи, наприклад, компаративістикою, то сьогодні ці та інші школи і методи в науці про літературу займають пріоритетні позиції, а сторінки фахової періодики, як збірників так інших видань, так би мовити унаочнюють перспективність подібного підходу до мистецьких явищ» [39, с.29].

Вітчизняна наука про письменство тривалий час недооцінювала значення письменницького епістолярію, автобіографій, спогадів та щоденників і відводила цим жанрам документалістики другорядну роль у літературному процесі певної епохи. Сьогодні з урахуванням нових розробок у царині гуманітарних наук об'єктивно переосмислюється діяльність найвідоміших українських громадсько-культурних діячів минулого, письменників, освітян, політиків, руйнуються за давніми стереотипами рецепції їхнього мистецького спадку. Відбувається зміщення акцентів зі сфери соціальної проблематики у сферу морально-етичних і націотворчих проблем, класові цінності поступаються місцем загальнолюдським ідеалам, що зумовлює посилення гуманістичного пафосу духовної спадщини наших попередників.

Підґрунтям дисертації не лише в теоретичному, а і в методичному аспекті, стали також праці зарубіжних епістолографів: Ж. Альтман, Д. Бартона, Л. Бін, К. Губернатіс, Л. Дешблейч, Р. Ерл, Ю. Крістєвої, Є. МакАртур, В. Мідера, Е. Міллера, Л. Стенлі, В. Фарнсворса, М. Фейверт,

С. Скварчинської, У. Годда, Д. Чартеріс-Блека, Д. Холлі, та вітчизняних учених-літературознавців: Л. Вашків, В. Галич, О. Галича, О. Гарачковської, В. Гладкого, Р. Гром'яка, І. Забіяки, Т. Заболотної, А. Ільків, Т. Івасишиної, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, К. Ленець, Ж. Ляхової, Г. Мазохи, М. Назарука, В. Ніконової, М. Пангелової, І. Погребняк, О. Романенко, О. Свириденко (Тютюнник), В. Святотця, А. Ткаченка, В. Ткачівського, та студії інших науковців.

Зокрема, польська дослідниця Стефанія Скварчинська в монографії «Теорія листа» («Teoria listu». Львів, 1937) розмежувала в поглядах науковців на теорію листування два підходи: представники першого вважають письменницьку кореспонденцію у жанровому аспекті самодостатнім явищем; прихильники другого, традиційного, визнають лише апроксемативну сутність листа, тобто свідомо беруть до уваги лише його практичну сторону. Якраз у межах другого підходу дослідниця виокремила чотири апроксемативні теорії листа: теорію листа-мови (промови); теорію листа-напівдіалогу; теорію листа-розмови; теорію листа-визнання. Обгрунтована в монографії концепція епістоли спирається на принцип жанрового парадоксу – одночасного вияву приватного листування як факту художньої літератури й тексту утилітарного, практичного застосування у щоденному побуті. Отже, Стефанія Скварчинська вказала на існування «ніби-теорій», представники яких визначають лист як єдиноподукт практичних потреб [203, с. 89].

Запропонована Стефанією Скварчинською типологія епістолярію має як теоретичне, так і практичне (насамперед методичне) значення. Вона й сьогодні не втратила своєї актуальності, допомагає сучасним дослідникам уникнути помилок, які спричинені ототожненням предметів, понять, назв, привнести унормованість у визначенні жанру приватного письменницького листа.

Але до 90-х років ХХ ст. українська наука про літературу розглядала приватне листування письменників лише як фактографічне джерело, як допоміжну кардіограму життєпису митця.

Зміщенню акцентів, а саме – перенесенню письменницького епістолярію із маргінесу літературного процесу до центру, а також переосмисленню ролі приватної кореспонденції не лише як біографічного джерела, а й естетично організованого поліфонічного документального жанру сприяли наукові праці В. Кузьменка «Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст.» (1998) і Галини Мазохи «Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття» (2007), які, за словами Анни Ільків, «по суті, стали революційними з погляду епістолярного жанру, зокрема функцій, ролі і місця листа в літературному процесі, системі жанрів загалом та при інтерпретації творчої спадщини письменників зокрема» [31, с. 7].

Досліджуючи інтимний дискурс листів письменників А. Ільків пропагує застосовувати *антропологічний метод* при суб'єктивному підході до епістолярного жанру, зокрема в процесі «дослідження образу автора листа в усіх можливих іпостасях його прояву в тексті: від автора біографічного до лімінального, від авторської позиції до авторської маски» [31, с.15].

При цьому щонайбільше на напрямок дослідження вплинули ідеї, викладені у працях таких науковців, як Ю. Шереха, В. Кузьменка та Г. Мазохи, які утвердили в національній епістолографії підхід до листа як до поліфонічного жанрового утворення (літературного та історіографічного вияву одночасно), констатували його пов'язаність з літературними стилями доби, а отже, утвердили думку про протейність і художність письменницької епістоли.

Основними позитивними, поступальними зрушеннями в історії новітньої епістолографії вважаємо також єдину усталену методіку датування листа, дослідження полістильової природи епістоли, виокремлення жанрово-стильових модифікацій внаслідок внутрішніх змін жанру. Зокрема, Галина Мазоха у дисертаційній розвідці «Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття»

проаналізувала жанрово-стильові модифікації письменницького епістолярію згаданої доби, залежно від його конститутивних ознак, у системі літературних жанрів, стильових організацій, запропонувала авторську класифікацію жанрово-стильових модифікацій епістолярію за адресатно-рецептивним спрямуванням. У вивченні епістолярію письменників-в'язнів дослідниця, застосовуючи методику комплексного підходу до аналізу епістолярної спадщини вітчизняних авторів: *типологічний, історико-генетичний, порівняльно-історичний та рецептивно-інтерпретаційний* методи, класифікує листи за функціональною спрямованістю, особливостями поетики, подає їхні дефініції (лист-есе, лист-щоденник, лист-рецензія, лист-дискусія, лист-сповідь). Багатофункціональний лист українських письменників визначеного періоду «розглядається як різновид приватної неофіційної кореспонденції і визначається як особистісно орієнтований засіб спілкування» [48, с. 227].

Скрупульозний і фаховий аналіз епістолярію українських письменників-романтиків у численних студіях Оксани Свириденко (Тютюнник) виявився для нас справжнім каталізатором при написанні дисертації [74–77].

Завдяки новітнім студіям О. Бровко, В. Брюггена, М. Варикаші, О. Галича, О. Гарачковської, І. Григоренко, Т. Заболотної, Т. Івасишиної, А. Ільків, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Л. Курило, Г. Мазохи, В. Ніконової, М. Пангелової, О. Рарицького, О. Романенко, О. Свириденко (Тютюнник), І. Погребняк, Ю. Шереха, Т. Черкашиної та багатьох інших дослідників документалістики й письменницького епістолярію, сьогодні активного застосування набули *історико-генетичний метод* (у процесі дослідження генези жанру листа в українській та світовій традиціях), *рецептивно-інтерпретаційний та естетичний* (дослідження художньої специфіки епістоли та інтерпретація епістолярію крізь призму творчого мислення митця) [77, с. 9].

Зокрема, науковець О. Бровко широко практикує застосування *культурно-історичного методу та психоаналітичного* (мотивного аналізу) в процесі компаративного вивчення творів вітчизняної та світової літератури, що дає змогу «виявити специфіку національно-культурної ідентичності, простежити зв'язок між універсальними, національними, авторськими мотивами» [9, с. 115]. Досліджуючи типологічні сходження творчості авторок української та китайської діаспори, учена виокремлює «прийоми конструювання художнього світу» через «внутрішній монолог, внутрішній діалог, сповідь, жести..., інтонації, психологічний портрет»... тощо, які слугують засобами вияву мистецької рефлексії «для увиразнення міліарного та міграційного дискурсів» двох авторок-емігранток ХХ століття [9, с. 117–118].

1.3.2. Методика поетапного дослідження

Для реалізації поставленої мети і завдань в дисертаційній роботі застосовано комплексний методологічний підхід, що передбачає «уважне прочитання літературного тексту» (*close reading*) з метою визначення жанрово-стильових типологічних особливостей епістолярію В. Черчилля.

На першому етапі дисертаційної студії ми користувалися насамперед загальнонауковими методами – *критичного аналізу, синтезу, систематизації та узагальнення* матеріалу, що сприяло ефективному опрацюванню епістолярних джерел, історико-літературних і теоретичних праць із проблеми, заявленої в назві наукової роботи.

Історико-генетичний метод посприяв осмисленню генологічних аспектів приватної кореспонденції митців, генези листа в історії світової літератури, інтерпретації листа як явища поліфонічного.

Описовий метод прислужився нам при дослідженні історіографії проблеми, під час опису загальних і специфічних ознак і функцій приватних кореспонденцій, зрештою, це дало можливість інвентаризувати емпіричний матеріал.

Окрім згаданих методів, став помічним *метод добору та класифікації* приватної кореспонденції при відборі листів як ілюстративного (друкованого та електронного) матеріалу для впорядкування жанрових модифікацій епістолярних матеріалів письменника, теоретичних і наукових узагальнень (висновків).

Герменевтичний метод виявився ефективним при інтерпретації та коментуванні епістолярних діалогів В. Черчилля із Б. Шоу, Г. Веллсом, Ф. Рузвельтом, Й. Сталіним, Памелою Плоуден, Клементиною Черчилль, леді Рендольф та іншими епістолярними комунікантами, тлумаченні студій українських і зарубіжних дослідників: А. Ільків [31], М. Коцюбинської [34], Г. Мазохи [48], О. Свиоиденко (Тютюнник) [74-75], І. Погребняк [62-63], Л. Дешблейч [140], Р. Ерл [145], В. Мідер [178] тощо.

Окрім того, герменевтика, як відомо, має свої різновиди: *переклад* (досвід *іншого*, перенесення його на власну мову); *діалог* (формування нового сенсу відповідно до наявного). Варто зауважити, що у дисертаційній студії усі приватні кореспонденції В. Черчилля та його адресатів наведені саме в нашому перекладі. В українському літературознавстві ці кореспонденції введені у науковий обіг і прокоментовані вперше.

В умовах розбудови освіти і науки в Україні на національній основі вітчизняне літературознавство доволі успішно почало поширювати також *філологічний* метод і на жанри нефікційної літератури. Проте неабиякі труднощі у вивченні письменницького епістолярію обумовлені потребою залучення до аналізу широкого контексту – біографічних джерел, спогадів, листів-відповідей, беллетристики. На відміну, скажімо, від щоденників або автобіографій, у яких автор переважно пропонує читачеві саморецепцію власного образу, дуже рідко відмовляючись від спокуси його корегування, у приватних кореспонденціях непересічних особистостей науковець може побачити образ письменника крізь призму «іншого» – епістолярного комуніканта, тому «епістолярний текст репрезентує образ письменника як живого співрозмовника» [79, с. 103].

В орбіту філологічного методу, крім вивчення певного твору, ретельного опису й коментування тексту, входить також і його тлумачення. Упродовж усіх етапів дослідження ми керувалися *філологічним* методом для узгодження біографічних фактів В. Черчилля та його оточення, при перекладі українською мовою кореспондентських комплексів і систематизації приватних листів за хронологічними й жанровими ознаками, а також під час аналізу всього масиву листування митця.

На другому етапі дисертаційного дослідження застосовано *порівняльно-типологічний* метод (при порівняльному зіставленні різних жанрових модифікацій письменницького листа, образу автора, проблемно-тематичних центрів); *типологічний* метод, який дозволив увиразнити спільні й відмінні риси кореспондентських пар у синхронії та діахронії, окреслити провідні типи кореспонденцій і розробити їхню класифікацію; *компаративний* метод дослідження, що сприяв увиразненню феноменальності, унікальності англійської епістолярної традиції на тлі традицій світових, а водночас допоміг нам засвідчити й мистецьку рівновартісність творчих пошуків британського адресанта, відомого державного й політичного діяча і митця.

Застосовування *рецептивно-естетичного* методу передбачало дослідження художньої специфіки кореспонденцій, інтерпретації епістолярних текстів крізь призму творчого мислення адресантів із урахуванням фактору адресата (адресатно-рецептивний зв'язок між комунікантами), також обґрунтування доцільності вивчення епістолярію митця, художньо-естетичної вартості епістоли: цінності як джерела естетичної насолоди і творчого натхнення, покликано розвивати естетичні смаки реципієнта.

Згадані та інші методи дослідження в пропонованій студії поєднуються із *психобіографічним* та *психоаналітичним* методами, що уможливило осмислення психологічних аспектів приватного та офіційно-ділового епістолярію В. Черчилля та його кореспондентів. Зокрема, *психобіографічний* метод виявився помічним при дослідженні засобів психологічного

зображення як втілення власного життєвого досвіду письменника (Розділи: 2, 3). Прийоми психоаналізу дозволяють простежити діалектику взаємодії свідомого і несвідомого в епістолярії письменника, проаналізувати втілення певних архетипів в образах, символах тощо.

Дослідниця О. Романенко актуалізує потребу застосування нової методики під час літературного аналізу тексту, зокрема користуючись методом *close reading* (пильне вчитування в текст), науковець виокремлює ознаки жанру автобіографічного письма – травматичне письмо, якому «притаманні символізація травми, фрагментарність, я-нарація, внутрішній діалог із самим собою або уявним співрозмовником тощо...» [71, с. 42].

У нашій розвідці ми зосереджували найбільше уваги на аналізі епістолярних текстів, класифікованих за жанровими та стильовими ознаками. Саме метод літературного аналізу *close reading* став помічним у цьому. Методика *close reading* (уважне читання) передбачає зосередження на окремих деталях уривку тексту чи всього тексту, щоб розгледіти (зрозуміти) глибше значення (смысл). Цей підхід доводить, що «жодна деталь, присутня в тексті, не є випадковою» [134]. Щоб осягнути значення, приховане в словах чи образах, потрібно зрозуміти інтенції автора (адресанта), щоб надалі їх інтерпретувати, тому ми намагалися під час виокремлення жанрових модифікацій листів враховувати інтенцію адресанта, «прочитавши його думки», крізь призму авторського сприйняття дійсності, втілені в образах (символах) чи словах-деталях.

Літературний аналіз епістолярного тексту не обмежується лише одним методом, тому у нашій розвідці ми слугувалися також іншими методами, зокрема *deep dive* («глибоке занурення»), який у комплексі із *close reading* дав можливість проаналізувати епістолярний текст на кількох рівнях (на жанровому, стилістичному та інтертекстуальному). *Deep dive* аналіз ґрунтується на ретельному та вичерпному вивченні епістолярного текстового корпусу, відібраного для аналізу, з метою виокремлення жанрових та стильових типологічних особливостей (домінант) (Розділ 2).

На основі *deep dive* аналізу епістолярних діалогів Вінстона Черчилля із друзями, однодумцями, письменниками й політичними діячами охарактеризовано головні жанрові та стильові доміанти, які можуть бути ключовими чинниками для визначення типологічних форм письменницьких кореспонденцій В. Черчилля (2.3).

Характерною ознакою листів, виявленою під час ретельного аналізу епістолярних текстів, є властивість епістолярного жанру модифікувати (видозмінюватися). Такі жанрові *модифікації* листа (трансформації як у змістовому концепті, так і на рівні форм викладу) визначають основу для типології листовного жанру: оповідь адресанта (нарація) набуває різного змістовного (інтенційного) характеру: інтимного, сповідального, інколи наближається до есеїстики, публіцистики із яскраво вираженою авторською позицією, самоаналізом, критичними коментарями, сатиричним пафосом і тонким підтекстом: *лист-дискусія, лист-концепція; лист-авторитетна заява, лист-рецензія, критичне есе, лист-повідомлення про актуальну тему (подію); «таємний» (одвертий) лист* (2.3).

Завдяки комплексному підході до прочитання епістолярного тексту, застосовуючи методикку *deep dive* аналізу разом із рецептимним методом, ми змогли інтерпретувати зміст епістолярних текстів в залежності від суб'єктивної спрямованості адресанта, домінантною ознакою яких виступає взаєморецепція (взаєморецептивний зв'язок) між кореспондентами, створення психологічного портрету реципієнта у листах, розкриття внутрішнього світу адресата (*листи-портрети адресата*) (2.5).

Доречним у ракурсі дослідження стильової парадигми В. Черчилля виявилось також застосування методу лінгвокогнітивного аналізу під час репрезентації типологічних модифікацій епістолярію письменника як текстової форми дискурсу рефлексії адресанта. Методика лінгвокогнітивного аналізу, запропонована професором В. Ніконовою, посприяла у дослідженні «ментальної діяльності автора та виявленні когнітивних (психологічних) процесів формування дискурсу рефлексій Вінстона Черчилля» [55, с. 28], що

дозволило встановити зв'язок між психоемоційною стороною адресанта та появою багат шарових типологічних жанрових розгалужень листів (кореспонденцій) письменника на тлі історичної доби.

На третьому етапі нашої розвідки завдяки «ретельному аналізу епістолярного твору» (*deep dive* [119]) (Розділ 3), ми виокремили стильові ознаки листів В. Черчилля, притаманні різним жанровим утворенням (модифікаціям або зрощенням) і визначили поняття стильової парадигми епістолярію письменника, що включає не лише систему художніх засобів (експресивних стилів [49]), відомих у художньому мовленні, але й набір індивідуальних рис адресанта (авторські прийоми) на жанрово-стильовому рівнях за рахунок модифікацій, дифузій, особливостей моделювання образу (хронотопу) в епістолярних текстах, специфіки нарації тощо. Щоб виявити (розпізнати) мікрообрази, приховані у контексті (3.3.), ми застосовували метод *close reading* у поєднанні із методом когнітивного аналізу (когнітивної поетики) тексту. Когнітивний (семантико-когнітивний) підхід до аналізу епістолярного тексту дозволив зосередити нашу увагу не лише на вивченні тропів як мовному явищі, а на моделюванні психологічного портрету письменника та портрету його творчої особистості: ідіостилію митця, що включає дослідження композиції листів (структури), художнього змісту, стилістичних засобів, притаманних різним жанровим модифікаціям епістолярію письменника, мовний колорит митця та стилетворчі чинники, його світогляд. (епоха та літературний процес).

Під час аналізу інтимного листування В. Черчилля із дружиною, ми відібрали низку листів, написаних в найважчий (найболючий) період життя адресанта (*dark year*). Поява імпліцитних мікрообразів: хмар і тіней із конотацією «чорний», «темний» у тексті дала можливість зрозуміти їх приховане значення, схарактеризувати стильові особливості, притаманні епістолярію визначеного періоду, зокрема тяжіння письменника до символізму та образності. Завдяки методу *close reading* було проаналізовано текстовий корпус епістолярію В. Черчилля та виокремлено мікрообрази, об'єднані

поняттям «темрява» («депресія»), що є відображенням рефлексій адресанта, його внутрішнього психологічного стану та пережитого досвіду (3.3).

Метод *когнітивного аналізу* епістолярного тексту дав можливість визначити зв'язки між особливостями мислительського сприйняття дійсності адресантом та певними типами модифікацій жанру та стилю листа. Зокрема, завдяки когнітивному підходу до аналізу кореспонденцій, виявлено стилістичні засоби презентації думок (самовираження) та інтенцій адресанта і співвідношення їх із наративними формами (різними типами листів) (Розділ 3).

Отже, означений комплексний підхід сприяв у здійсненні всебічного осмислення епістолярію В. Черчилля та його адресатів крізь призму постколоніальної методології, у ревізюванні імперського дискурсу щодо мистецької спадщини видатного британського державного діяча, політика й письменника.

Термінологічний апарат роботи становлять такі поняття: *автобіографічні вкраплення, адресант, адресат, взаєморецепція адресанта з адресатами, відкритий лист, вісник Чартвелла, діалоги на відстані, офіційно-діловий лист, дипломатичне листування, дружній лист, епістолографія, епістола, епістолярій, епістолярна комунікація, епістолярна критика, епістолярна література, епістолярна публіцистика, епістолярний діалог, епістолярний комплекс, есе, жанр, жанрові модифікації, інтенційність, інтертекстуальність, інтимний лист, клаузула, комунікант, конвергенція, кореспондент, кореспонденція, лист-авторитетна заява, лист-благання, лист-відповідь, лист-візія майбутнього, лист вождю, лист-есе, лист-замальовка (етюд), лист-запит, листи-воєнні хроніки, листи із шухляд, лист-опіка, лист-осуд, лист-повідомлення про актуальну тему, лист-поезія, лист-повчання, лист-порада, лист-портрет адресата, лист-пророкування, лист-прохання (звернення із проханням), лист-радіозвернення, лист-рецензія, лист-репортаж, лист-сповідь, лист у вічність, листування вождів, меморандум, метажанр, метамова, офіційно-ділове листування, парадигма, передсмертне послання, письменницький*

епістолярій, послання-звернення до парламенту, постскрипtum (P.S.), прескрипт, приватний епістолярій, родинне листування, романтичний лист, стиль, стильова парадигма, типологія, топос, флешбеки, хронотон та інші.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Розглянувши теоретико-методологічні засади вивчення письменницького епістолярію в науковій літературі, можемо стверджувати, що приватна кореспонденція письменників, видатних політичних діячів тощо є унікальним матеріалом дослідження.

У сучасній епістолографії існують різні підходи до осмислення листа, серед них – антропоцентричний підхід до вивчення епістолярію письменника та його розгляд не лише як фактографічного, але й художньо-естетичного явища. Заслужують уваги ґрунтовні аналітичні дослідження вітчизняних епістолографів В. Кузьменка, Л. Вашків, М. Коцюбинської, Г. Мазохи, М. Назарука, І. Григоренко, М. Пангелової, І. Погребняк, А. Ільків, О. Свириденко (Тютюнник) як епістолярного жанру в його динамічному розвитку та синкретизмі жанрово-стильових модифікацій. На противагу до поліаспектних численних теоретичних і практичних досліджень, присвячених літературознавчому аналізу приватних письменницьких кореспонденцій, питання жанрово-стильової парадигми, всупереч широкому вживанню терміна в лінгвістиці, у літературознавчих джерелах висвітлено поверхово. В окремих розгорнутих дефініціях епістолографи уникають ілюстрування механізму дії феномену на прикладах і вдаються до описових тлумачень поняття.

У сучасних епістолографічних студіях переважають два основні підходи до розуміння листа: діалогічний та текстоцентричний. Недостатньо дослідженими нині залишаються такі аспекти письменницького епістолярію: естетичний потенціал письменницьких кореспонденцій; питання типології

листа, дослідження його специфічних жанрових ознак та системи жанрово-стильових модифікацій, видозмін форми листа в межах одного жанру.

Вимагають також кореляції та доповнення дефініції найуживаніших термінів – *письменницьке листування / епістолярій* і *лист / епістола*. На основі узагальнення досвіду існуючих дефініцій ми обґрунтували власні визначення. Зокрема, *письменницьке листування / епістолярій* у роботі розглядається як метажанр, специфічно художнє узагальнення діалогу адресанта з адресатом на віддалі; а *письменницький лист / епістола* – як твір літературно-історіографічного метажанру документалістики, органічна складова цілісного комунікативного процесу між адресантом і адресатом (адресатами), створений з урахуванням особливостей кореспонденції конкретної історичної епохи.

Усі численні класифікації епістолярію від найдавніших часів і до наших днів, проаналізовані у першому розділі дисертації, можна умовно поділити на дві групи: класифікації, побудовані на основі структурно-типологічного підходу, і класифікації, побудовані на основі функціонального підходу. Проте детальне вивчення природи епістолярію письменника не обмежується лише одним чи двома принциповими підходами.

Враховуючи значний обсяг та неоднорідність першоджерельного матеріалу, дослідження базується на комплексному застосовуванні таких методів: *історико-генетичного; порівняльно-типологічного; типологічного; описового; рецептивно-інтерпретаційного*, враховуючи фактор адресата (адресатно-рецептивний зв'язок) між комунікантами; *методі критичного аналізу, добору, систематизації та класифікації матеріалу: естетичному підході*, а також у сукупності із *психобіографічним та психоаналітичним* методами, що дало можливість інтерпретувати епістолу з позиції прочитання її самим епістолярним комунікантом.

Методи літературного аналізу (*deep dive, close reading*) дозволяють здійснити глибоке та вичерпне дослідження епістолярію митця в текстовій площині та виявити жанрові та стильові парадигми (типологічні домінанти),

виокремити мікрообрази та стилістичні засоби властиві приватному та діловому листуванню. Застосовуючи методику когнітивного аналізу епістолярного тексту, ми визначатимемо зв'язки між особливостями мислительського сприйняття дійсності адресантом та певними типами модифікацій жанру та стилю листів.

Система визначених методів дала змогу комплексно підійти до розгляду жанрової та стильової типології епістолярію В. Черчилля. На основі логіко-наукового інструментарію дослідження вважаємо за необхідне брати до уваги під час класифікації приватних листів: детальне вивчення композиції авторських листів, цілісність змісто-форми; авторську манеру і стиль зображення подій крізь призму сприйняття їх автором, пережиття емоцій та вражень від цих подій; функціональні міжжанрові та стильові домінанти, інколи це – зрощення кількох жанрів, які важко виокремити; адресатно-рецептивний зв'язок між дописувачами, суб'єктивну спрямованість тощо. Саме такий комплексний підхід дав можливість здійснити всебічний аналіз епістолярної спадщини відомого політичного діяча, письменника-публіциста, оратора та непересічної особистості, великого британця Вінстона Черчилля.

Зауважимо також, що разом із недостатнім осмисленням такої проблеми, як приватне листування взагалі та письменницький епістолярій зокрема, по суті, зовсім не висвітлена й не прокоментована епістолярна творчість видатного британського державного й політичного діяча, письменника й публіциста, легендарного оратора й талановитого художника Вінстона Черчилля. Скільки б не писали про нього біографи, історики чи політики, без уведення до наукового обігу майже невідомого українському реципієнтові пласта – епістолярію лауреата Нобелівської премії з літератури В. Черчилля – не варто очікувати результативності від наукового пошуку.

Основні положення та висновки першого розділу відбито в одноосібних публікаціях дисертантки [79,80].

РОЗДІЛ 2.

ЖАНРОВІ МОДИФІКАЦІЇ ЕПІСТОЛЯРІЮ ВІНСТОНА ЧЕРЧИЛЛЯ

2.1. Ділова кореспонденція

В епістолярному комунікуванні між установами й організаціями або у листуванні установ і організацій з приватними особами панує так званий офіційно-документальний різновид епістолярного стилю. Тут майстерність дописувачів полягає в чіткості, логічності, стислості викладу епістолярного матеріалу. Діловий лист, як стверджує К. Ленець, «будується за певним трафаретом, вимагає обов'язкового використання певних штампів, не допускає образності мови тощо» [50, с. 83]. Проте згадана дослідниця засуджує спроби встановити спеціальні правила написання листів, оскільки це лише псує справу і робить ведмежу послугу і тому, хто пише, і тому, хто читає листи. Адже «писання листів – це дар природи, а не результат справ» [Там само, с. 84].

Ми поділяємо думку К. Ленець про неоднорідність стилю листування, тому що існує чимало специфічних варіацій «залежно від теми листа і взаємин кореспондентів: родинні, інтимно-товариські чи офіційно-ділові стосунки знаходять свій вияв у мовному оформленні послання» [Там само, с. 85].

Найпоширенішим і найбільш стриманим в емоційному забарвленні є діловий (службовий) лист. Незважаючи на те, що основною загальною метою такої кореспонденції слугує досягнення певної домовленості, у кожному конкретному випадку автор переслідує певну ціль. Адресант її реалізує у посланні з відповідними функціональними й тематичними ознаками.

С. Шевчук класифікує службову кореспонденцію за функціональними ознаками, поділяючи листи на такі, що потребують відповіді, й такі, що не потребують її. «До перших належать листи-прохання, листи-звернення, листи-пропозиції, листи-запити, листи-вимоги. Серед тих, що не потребують

відповіді, – листи-попередження, листи-нагадування, листи-підтвердження, листи-відмови, листи-повідомлення, супровідні листи, гарантійні листи, листи-розпорядження» [106, с. 84].

Не існує чіткого поділу листів на категорії відповідно до жанрової природи, оскільки письменницький лист явище поліфонічне, міжжанрове. Окремі науковці вказують на розмивання жанрових меж, виникнення їх нових утворень, що не вкладаються в канонічні рамки дефініцій (В. Кузьменко [39], Г. Мазоха [48]). Такий же підхід можна застосувати й до ділового епістолярію В. Черчилля. Так, скажімо, залежно від змісту, тематики та адресата (рівня ділових стосунків між адресатом та адресантом), ми виділяємо дві основні групи: офіційно-ділове та приватно-ділове або напівофіційне листування Вінстона Черчилля. Приватно-діловий лист є загалом особистісним епістолярним текстом, але в ньому, крім індивідуального, наявне громадське спрямування. Такий лист адресується не офіційному отримувачеві, а особі, близькій адресантові за професією, за спільністю інтересів тощо. До другої групи можна віднести листування між більш-менш знайомими людьми, що врешті-решт і визначає характер приватних ділових відносин.

Серед кореспонденцій Вінстона Черчилля, адресованих Франкліну Рузвельту, зустрічаємо листи як приватно-ділового, так і службового характеру. Ораторське мистецтво Франкліна Делано Рузвельта, а саме його знамениті радіопромови «Бесіди біля каміна», досліджували В. Браден і Е. Бранденберг, С. Даутон, Г. Раян, Б. Уінфілд [124]; його листування з В. Черчиллем, зокрема риторику кореспонденцій, аналізували Е. Міллер, Д. Вілларіал [181], В. Мідер [178], Т. Івасишина [30], В. Ніконова [56].

Нашу увагу у цьому розділі ми зосереджуємо на жанровій специфіці кореспонденцій В. Черчилля та Ф. Рузвельта, що потребує детального розгляду.

Тритомне видання епістолярію «Черчилль і Рузвельт: Повне зібрання кореспонденцій» за редакцією У. Ф. Кімболла [166-168] містить 1161

особистих листів, повідомлень, телеграм, а також ділової та службової (дипломатичної) кореспонденції В. Черчилля до Ф. Рузвельта і 788 послань Ф. Рузвельта, адресованих В. Черчиллю впродовж 1939–1945 років. Листування між Вінстоном Черчиллем і президентом США Франкліном Рузвельтом (1882–1945) тривало сім років аж до смерті американського президента. Уоррен Ф. Кімболл та Девід Рейнольдс (David Reynolds), історики й дослідники творчості Вінстона Черчилля, висвітлюють «особливі відносини» між президентом США та прем'єр-міністром Великобританії у часи Другої світової війни.

Варто відзначити той факт, що обоєлітнє листування двох політичних лідерів, а також їхні дружні стосунки отримали чимало і похвали і різкої критики в суспільстві. Для прикладу, лауреат Пулітцерівської премії в галузі літератури Джон Мічем у праці «Франклін і Вінстон: Інтимний портрет епічної дружби» [184], а також сучасний британський романіст, критик і біограф В. Черчилля Кіт Олдрітт («Найбільші друзі», Keith Alldritt, *The Greatest of Friends*) у формі біографічного опису зображають в оптимістичному ракурсі образи Вінстона Черчилля та Франкліна Рузвельта на тлі трагічних подій, в той же час як харизматичних особистостей. в душі романтизму.

На основі проведеного аналізу жанрової специфіки приватних і службових листів, що увійшли до тритомної збірки епістолярію Черчилля-Рузвельта, варто зауважити, що при наявності досить жорстких шаблонів форми офіційного листування, особисті стосунки кореспондентів проявляються і в їхньому офіційному спілкуванні. Відстежуючи еволюцію жанру ділового епістолярію В. Черчилля та Ф. Рузвельта, виділяємо перехід до напівофіційного та приватно-ділового характеру спілкування, що позначилося на появі нових жанрових модифікацій у межах ділового листа не лише як форми передачі інформації на професійному рівні (управлінський документ), але як спосіб відображення професійних, ділових, приватно-ділових (дружніх) відносин між двома державними діячами, ерудованими

особистостями, у літературній формі. Дружні взаємовідносини між державними діячами розвивалися завдяки листуванню, ініційованому Рузвельтом, котрий надіслав Черчиллю першу кореспонденцію у 1939 році, через два тижні після нападу Німеччини на Польщу. Американський президент звертався тоді до Черчилля як до «First Naval Lord» («голова королівського ВМФ») через його неабиякий інтерес і любов до військово-морського флоту. Черчилль, як зазначає Уоррен Кімболл (Warren F. Kimball) у своїх біографічних нарисах *Forged in War: Roosevelt, Churchill and the Second World War* («Кований у війні: Рузвельт, Черчилль і Друга світова війна»), президент написав Черчиллю, оскільки покладався на його підтримку і усвідомлення обов'язку перед нацією у вкрай важких обставинах, що склалися» [166, с. 35-36].

Черчилль швидко скористався можливістю для встановлення тісних англо-американських зв'язків та зміцнення співпраці, а також налагодження особистих стосунків із президентом США завдяки їх обопільному листуванню. Naval Person («Людина із флоту, моряк») як називав себе Черчилль, надіслав Рузвельту десятки листів, які формували одну із головних тематичних ліній і стосувалися вирішення військово-морських стратегічних питань. Особиста лінія спілкування із президентом США отримала схвалення у Черчилля і незабаром набула душевного та неформального характеру.

Можливо, справжній характер їхньої дружби можна відчутти у листі – спробі Рузвельта надихнути Черчилля, британців та американців у найважчі моменти війни – січень 1941 року, коли Велика Британія відчайдушно потребувала поставок військової амуніції та продовольства під час «лондонського Бліцу». У листі до Черчилля Рузвельт процитував вірш «Будівництво корабля» Генрі Лонгфелло і написав, що «*this verse applies to your people as it does for us*» (цей вірш стосується як вашого народу, так і нас) [166, с. 131] (тут і далі переклад наш О. С.). Черчилль висловив задоволення цим жестом і пообіцяв президенту, що цей вірш буде обрамлено «*as a mark of our friendly relations which have been built up telegraphically*

under all the stresses of war» (як знак наших дружніх відносин, які були побудовані телеграфічним шляхом під усіма натисками (стресами) війни) [166, с. 134].

До початку 1943 року листування Черчилля-Рузвельта зберігало напівофіційний неформальний характер; окрім щоденної службової ділової кореспонденції, епістолярні комуніканти надсилали один одному привітання з нагоди днів народження, а також подарунки, *«придумували дотепні жарти, тонкий гумор», і регулярно додавали буденні неофіційні фрази до проєктів листів, підготовлених підлеглими» [166, с. 3], як зазначає Уоррен Кімболл у вступі до першого тому зібрання їхніх листів. Цей особистий штрих додавав листуванню легкого неофіційного шарму, із невимушеним викладом та дружніми формами звертання між адресантом та адресатом: «Dear Winston», «Dear Mr. President». Саме формули звертання вирізняють характер відносин дописувачів: вони мають консервативний вигляд, що є характерною ознакою жанру ділового листування. Проте приватно-діловим кореспонденціям Вінстона Черчилля та Франкліна Делано Рузвельта притаманні й напівофіційні ввічливі форми звертання з особистісним внутрішнім підтекстом, інколи у жартівливому тоні («таємний» одвертий лист).*

Проаналізуємо **структуру (форму) листа** (із збірки кореспонденцій *Черчилль і Рузвельт: Повне зібрання кореспонденцій* за редакцією У. Ф. Кімболла) ідентифікованого як діловий лист, який може мати характер офіційного (службового), так і напів-офіційного спілкування. Кореспонденції розташовані в хронологічному порядку, кожному документу (листу) присвоєно особистий номер, розташований у верхній частині посередині разом із типологією документа (лист, мемо). Всі листи (телеграми), надіслані після 7 лютого 1942 року, починають нумерацію з 25 для Черчилля, на зразок С-25, а листи від Рузвельта – R -101 відповідно. Всі надіслані кореспонденції до цієї дати мали інше маркування: типу С-165х (Черчилль); R-82х (Рузвельт). Всі документи, які містять таємні відомості (розвіддані), позначені номером із скісною рисою. С -165/1. У першому рядку вказується

локація відправника і канал зв'язку (наприклад, через посольство США). У лівому верхньому куті під адресою відправника вказано дату відправлення (ДВ), дату отримання кореспонденції (ДО).

Такий вигляд має формат повідомлення (листа)

R –150/1

London [via U.S. Army]

June 1, 1942. 14.50 Z/ TOR 3.30 p.m. [166, с. xxiv]

(Повідомлення від Рузвельта, написане чи схвалене у Лондоні 1 червня 1942, надіслане о 14.50 (місцевого часу за Гринвічем) через Збройні сили США і отримане о 15.50 (місцевий час у Вашингтоні).

Далі йде заголовок (при необхідності) і текст листа чи документу. Під текстом повідомлення ініціали чи ім'я відправника Наприклад, «Roosevelt [HLH]» (Harry L. Hopkins), що означає: ім'я автора листа (відправника) та помічника (секретаря), хто складав документ.

Заклучні фрази. Щодо композиційного завершення кореспонденцій Вінстона Черчилля, тут чітко зберігаються загальні форми ділового етикету: якщо документ має службовий формальний характер, то відповідно заклучні фрази містять кліше, притаманні офіційним документам. Наприкінці тексту стоять ініціали. «*Please, let me know at earliest what you feel about this. W.S, C*». (Будь-ласка, дайте мені знати, якомога раніше, як Ви до цього ставитеся) [166, с. 284]. В останньому рядку вказано ресурс зберігання документу. Також упадає в око система скорочень та криптонімів у текстах документів та службових листів, багато зашифрованих умовних скорочень (кодових назв), які були покликані приховати від сторонніх очей таємні відомості. Тому частина листів позначена автором грифами: таємні чи приватні (Private and Personal) або (Personal and Secret). Якщо лист має приватний характер, а не службовий, тоді стиль листа включає фрази, що мають емоційне забарвлення. Наприклад, перший лист від Ф. Рузвельта:

R– 1x Letter

Washington

September 11, 1939 [TOR Oct. 3]

PRIVATE

My dear Churchill: «Дорогий Черчиллю. Завдяки тому, що ми з Вами обіймали схожі посади у світовій війні, я хочу, щоб Ви знали, як я радий, що Ви знову повернулися в Адміралтейство <...> Мені хотілося б, щоб Ви і прем'єр-міністр знали, що я завжди буду люб'язно вдячний, якщо Ви будете особисто тримати мене в курсі того, що вважаєте за необхідне. Ви завжди можете надіслати запечатані листи у своїй або моїй поштової ладівниці (сумці). Я радий, що Ви написали томи «Marlboro» ще до того, як це все почалася – і я отримав велику насолоду, читаючи їх. Мої найщиріші привітання. З повагою Франклін Д. Рузвельт» [166, с. 24]. (Дод. А3; Р.2.1.1.)

Різниця у жанровому і стильовому забарвленні між офіційним (службовим) та приватно-діловим листуванням обох учасників епістолярного діалогу стане ще більш промовистою, якщо звернемося до контексту та композиції листовних документів. Зокрема, у листі від 30 грудня 1942 року Черчилль висловлює подяку за американську військову допомогу, починаючи із традиційної форми привітання: *Former Naval Person to President Roosevelt Personal and Most Secret,*

Begins: My Dear Mister President,

«Колишній офіцер ВМФ президенту Рузвельту особисте і найпотемніше...

Шановний пане президенте, 1) лист, який приніс Олівер Лайттелтон, та пов'язана з ним угода про повітряну та сухопутну техніку викликають глибоке задоволення. Я дуже вдячний» [167, с. 93]. Заключна формула ввічливості зберігає напівофіційний тон, хоча зміст листа не передає приховані песимістичні настрої Черчилля стосовно питання поставок військових припасів: *«Мене заспокоїла ваша рішучість підняти програму судноперевезень вантажопідйомністю до двадцяти мільйонів тон, якщо це стане доцільним. Сподіваюся, Ви зможете повідомити мені добру новину про результат цього запиту <...> завжди Ваш щирий друг, Вінстон С. Черчилль» [167, с. 96]. (Дод. А3; Р.2.1.2.)*

Під час класифікації ділового епістолярію В. Черчилля і Ф. Рузвельта ми враховували такі параметри:

- 1) композиційна побудова листів, цілісність змісто-форми;
- 2) комунікативна спрямованість (мета і призначення листа);
- 3) адресатно-рецептивний зв'язок між дописувачами (рівень відносин між кореспондентами);
- 4) суміжність і дифузія з іншими жанрами літератури (функціональні міжжанрові та стильові домінанти, інколи це – зрощення кількох жанрів);
- 5) авторська манера і стиль зображення подій.

Лист-подяка – це різновид службового листа, в якому висловлюється подяка за надану допомогу, послугу, підтримку, надіслане запрошення тощо [с. 9]. Така жанрова модифікація листа найчастіше зустрічалася в офіційно-діловому спілкуванні Черчилля-Рузвельта, нормою якого є принцип – завжди дотримуватися «кодексу ввічливості» ділової людини, що передбачає: не треба чекати слушної нагоди, щоб висловити адресатові подяку. (Приклад вище).

Лист-запит від адресанта типовий для офіційно-ділового спілкування обох кореспондентів і доповнюється іншими документами, такими як меморандуми, нотатки та телеграми (в тому числі ненадіслані). «Лист-запит – це різновид комерційного листа, що містить прохання про надання певних товарів, послуг або уточнення вже наявної інформації про якусь компанію, фірму чи установу» [106; с. 88].

Серед *листів-запитів*, які циркулювали в службовому середовищі обох кореспондентів, найчастіше зустрічалися *лист-запит* рекомендації від ділового партнера та *лист-запит* щодо надання інформації стосовно постачання військової амуніції тощо. У *листі-запиті* обов'язково вказуються: підстави для запиту; умови й термін постачання; умови оплати тощо.

C-102/1, letter

London

10 DOWNING STREET,
Whitehall, June 14, 1942.
My dear, Mr. President,

1. «Шановний пане Президенте. Протягом тривалого часу я із вдячністю і захопленням спостерігав за величезним потоком подарунків, які з перших днів війни надходили з Америки до Великої Британії для того, щоб полегшити наші страждання і підтримати нас у біді. Обсяг цієї допомоги майже не зменшився із початком війни в Америці, хоча ми очікували значного скорочення наданої допомоги. Щедрість цих подарунків, кожен з яких представляє особисту пожертву окремої людини, є надзвичайною і безпрецедентною. Тому, перш за все, хочу висловити вам, пане Президенте, глибоку вдячність британського народу і буду радий, якщо ви знайдете спосіб, у який ви вважаєте за потрібне висловити мої почуття американській громадськості.

2. Моя друга мета, з якою я звертаюся сьогодні, на жаль, полягає у тому, щоб повідомити Вам, що зараз ми відчуваємо необхідність попросити, щоб Ви зменшили цей потік матеріалів до Британії. Справа не в тому, що подарунки не є бажаними — справді, Ви їх постійно і геніально осмислювали, щоб задовольнити наші справжні потреби, а посилки з Америки стали звичним і бажаним атрибутом у всіх нещастях, які спіткали наше цивільне населення. Запит, який я зараз змушений зробити, пов'язаний із додатковими вимогами до судноплавства (потребами в перевезеннях) внаслідок надзвичайно збільшеного потоку військових матеріалів (амуніції), для яких необхідно забезпечити океанський (морський) транспорт. Тому ми повинні будемо призначити для товарів більш військового призначення простір для транспортування, який досі був доступний для матеріальної допомоги нашому народу, — жертва, яку ми принесемо тут без нарікань, але ми відчуваємо великий жаль. Щодо методу процедури, у нас тут є комітет — Американський комітет подарунків, — який до цього часу намагався забезпечити, щоб подарунки з Америки відповідали лише реальним потребам

<....> Невдовзі, для преси буде опубліковано заяву із зазначенням напрямків, за якими сподіваються діяти.

Я не можу завершити цей лист, пане Президенте, не підтвердивши ще раз нашу вдячність за втіху (душевний спокій) у дні страждань і випробувань, яку приніс нам народ Америки, і наше бажання висловити ще раз нашу подяку. Щиро Ваш, ВІНСТОНС ЧЕРЧИЛЛЬ» [159, с. 512].
(Дод. А3; Р.2.1.3.)

Структура ділового (офіційно-ділового) листа включає такі ключові моменти:

- Вступ, де вказується намір, констатація факту, введення в суть вирішуваних проблем (у прикладі вище абзаци: 1 і 2).
- В основній частині описується ситуація, що склалася, змістовний аналіз і вагомі докази (абзац 2).
- Заключна частина містить обґрунтовані висновки у вигляді переконливого прохання, вдячності (прийнятної пропозиції, делікатного нагадування, зваженої думки, можливої відмови). Підпис у ввічливій формі (абзац 3).

У *листі-запиті* (приклад вище) адресант чітко і лаконічно сформулював свої вимоги (запит): «*Запит (прохання) , який я зараз змушений зробити, пов'язане із додатковими потребами на доставки (перевезення) внаслідок надзвичайно збільшеного потоку військових матеріалів (амуніції), для яких необхідно надати морський транспорт (судна)»*.

У заключній частині адресант ще раз висловлює вдячність за надану допомогу, тому цей лист конденсує в собі дві жанрові модифікації: *лист-запит* (прохання) та *лист-подяка* (подяка висловлюється у абзацах 1, 2). Це ще раз підтверджує думку про розмитість епістолярного жанру: офіційно-діловий лист теж зазнає модифікацій (розгалужень), тексти офіційно-ділових листів мають помітні відмінності в межах того самого жанру.

Листи-запити часто зустрічаються у діловому листуванні обох комунікантів у поєднанні із *листами-зверненнями із проханням* (див.

приклад нище), в яких у ввічливій формі адресант звертається із певним проханням до партнера.

Основні композиційно-структурні елементи *листа-звернення із проханням* включають такі елементи (приклад нище).

1. Вступ (шанобливе звернення до адресата по імені (за посадою).
2. Формулювання причини, (що спонукала звернутися із проханням) (абзац 1).
3. Визначення мети звернення (прохання), вказівка на наявні підстави (абзаци: 12, 13).
4. Основна частина *листа-звернення із проханням* – це по суті викладення позиції адресанта із наданням переконливих аргументів (абзаци: 15, 16) .
5. В кінці листа: адресант підводить підсумки, ще раз позначивши своє прохання у видозміненій формі, акцентуючи важливі моменти. (абзац 19).

C-43x, letter as telegram

London, December 7th(8th), 1940

My Dear, Mr. President,

«Метою попередніх заходів є зменшення до керованих пропорцій нинішніх значних втрат у морі <...> Для досягнення такої переваги очевидно, що нам потрібно підняти виробництво літаків, які Сполучені Штати Америки можуть нам надіслати <> Тоді чи можу я запросити Вас, пане Президенте, розглянути з належною увагою, негайне замовлення на подальші 2000 бойових літаків на місяць за спільний рахунок?

15. Без вашої постійної допомоги у постачанні верстатів і у подальшому вивільненні зі складу певних предметів ми не могли б сподіватися оснащення 50 дивізій у 1941 році<...> Тому я повинен також наголошувати на важливості розширення до максимуму американської виробничої потужності на виробництво стрілецької зброї, артилерії та танків.

16. Я готуюся представити Вам повну програму всіх видів боєприпасів, які ми прагнемо отримати від Вас, більша частина яких, звичайно, вже погоджена <...>

19. Якщо, як я вважаю, Ви переконані, пане Президенте, що поразка нацистської та фашистської тиранії є справою великої значущості для народу Сполучених Штатів та західної півкулі, Ви розціните цей лист не як звернення за допомогою, а як заяву про мінімальні дії, необхідні для досягнення нашої спільної мети. Щиро Ваш Вінстон. С. Черчилль» [159, с. 102-109]. (Дод. АЗ; Р.2.1.4.)

У листі від 7 грудня 1940, що належить до тих, які містять таємні відомості, у вступній частині В. Черчилль звертається до адресата не по імені, а за посадою: «*My Dear Mr, President*» (Шановний пане президенте), таким чином виражаючи особисте шанобливе ставлення до конкретної особи, покладаючи на нього відповідальність за реалізацію свого прохання. Далі адресант описує ситуацію, вказуючи причину і визначаючи мету прохання («Для досягнення такої переваги очевидно, що нам потрібно підняти виробництво літаків, які Сполучені Штати Америки можуть нам надіслати...»), посилаючись на обставини та підстави, які спонукають його звертатись із проханням. Звернення до адресата із проханням є обґрунтованим, тому адресант ставить за мету зацікавити адресата і переконати його у правильності та необхідності виконання його програми дій (абзац 15). Звертаємо увагу на наявність складних синтаксичних конструкцій для викладення аргументів, доказів. (13, 15, 19). Окрім сказаного, адресант застосовує звороти, що передають рівень зв'язку між двома кореспондентами (взаєморецепцію), намагаючись заручитися підтримкою адресата, оскільки Велика Британія не лише розділяє спільні інтереси із Америкою, у нмх є спільна мета і справа «великої значущості» «Тому я стверджую із великою повагою, розраховуючи на ваше чуйне розуміння (увагу), що між Британською імперією та США існує спільність

інтересів». [159, с.103]. «*Щиро Ваш Вінстон С. Черчилль*»[159, с. 109]. (Дод. А. 3; Р.2.1.4.)

Проаналізовані зразки кореспонденції Черчилля-Рузвельта доводять, що специфіка структурно-композиційної побудови ділових листів визначається умовами спілкування та відносинами між адресантом та реципієнтом, і може бути жорстко регламентованою (з використанням невід'ємних реквізитів) або нерегламентованою, якщо спілкування не відбувається на офіційному рівні. Впадає в око чітка рубрикація, або виділення складових частин тексту, що виконує важливу роль у донесенні необхідної інформації. При переході від однієї думки (теми) до іншої автор застосовує такий композиційний прийом як абзацний пропуск і нумерацію для позначення початку речення або групи речень, які інколи розглядають як «понадфразову єдність (сукупність речень з мікроконтекстом із завершеною думкою, поєднані функціонально-смісловою роллю)» [35]. Тому, враховуючи композиційну побудову, мовленнєве та стильове оформлення, жанрові особливості службових листів Вінстона Черчилля, наведених вище, можна виділити такі основні домінанти, притаманні його офіційно-діловому епістолярію:

- Точність і лаконічність викладу фактів; влучність та виразність висловлення думок, акцент на основному,
- гранична чіткість і текстова внутрішня узгодженість (послідовність) висловлювання (сміслового завершеності речень, плавний перехід від однієї думки до іншої);
- сувора регламентація та рубрикація (членування тексту на складові частини, графічне відокремлення однієї частини від іншої; типологія речень із складними синтаксичними періодами);
- композиційна завершеність і змістовність, максимальна інформативність;

- доцільність і тактовність (без зайвої експресії виражаючи своє ставлення до теми обговорення,) ввічливість і повага до адресата
- наявність усталених мовних зворотів, певна стандартизація початків і закінчень листів.

Специфіка листування між двома визначними стратегами приваблює насамперед особистісним підходом до вирішення вагомих історичних проблем, а також розкриває емоційну сторону кореспондентів – напруженість і розбіжності у поглядах щодо безлічі питань, починаючи від *«військової стратегії до характеру формування економічної структури повоєнного світу»* [221, с. 154]. Із зростанням напруги, що з'явилась у спілкуванні В. Черчилля із Ф. Рузвельтом, помічаємо також і зміни у змісті та стилі їхніх кореспонденцій із переходом до більш офіційної форми. Внаслідок формули дружнього звертання у листах змінюються на більш формальні і стриманіші, відчувається холод у стосунках. Окрім згаданих форматів офіційного -ділового листування, стає очевидною поява нового піджанру епістолярного спілкування між двома лідерами держав – *листування вождів* (параметри тіж самі, що для ділового епістолярію), які окрім офіційного звернення: *«Шановний, пане Президенте»* (*Dear Mr. President*), містять повідомлення *про актуальну тему* (подію). Ці листи з'явилися внаслідок акцентування таких чинників концепції адресата, як соціальний стан і політичні переконання. Такий офіційний тон листа наводить на думку, що тема, порушена у листі, є важливою і потребує нагального рішення. Окрім обговорення актуальних проблем державного рівня, частина кореспонденцій із листуванні вождів (лідерів держав) містить модальні відтінки емотивно-оціночного ставлення адресанта до адресата та апелювання до його почуттів з метою отримання зворотньої очікуваної відповіді. Такі листи, окрім вирішення державницьких стратегічних питань передають інтенцію (мотивацію) адресанта та реакцію-відповідь, що служить продовженням діалогу. Реакція адресанта прихована у його словах, тональності діалогу та умінні вести ділову розмову, стримувати емоції.

Інколи така стриманість сигналізувала про напруження у взаємовідносинах між двома кореспондентами; часто-густо адресант у такий спосіб міг висловити почуття жалю або інші оціночні судження, схвалення чи застереження, осуд.

У листі від 17 березня 1945 року Черчилль звертається до Рузвельта досить офіційно: «Прем'єр міністр Президенту Рузвельту», що передає напругу і приховане роздратування, яке відчував В. Черчилль саме під час зустрічі утрюх на конференції в Ялті (лютий, 1945) через намагання Ф. Рузвельта налагодити відносини із Й. Сталіним («дядечком Джо»). Останній, вочевидь, на думку Ф. Рузвельта, стане важливішим партнером у світовій політиці після війни, аніж В. Черчилль із Британською імперією, що розпадається.

«Я сподіваюся, що численні телеграми, які я маю Вам надіслати стосовно багатьох наших складних і заплутаних справ, не викличуть у Вас нудьги. Наша дружба – це скеля, на якій я будую для майбутнього світу, поки я один із будівників. <...> Я пригадую, яку роль відіграли наші особисті стосунки у просуванні світу, наближаючи нас до своєї першої військової мети. <..> Мир із Німеччиною та Японією на наших умовах не принесе багато спокою Вам і мені (якщо я все ще несу відповідальність). Коли війна гігантів закінчиться, почнуться війни пігмеїв. Світ буде розірваний, обшарпаний і голодний, йому допоможуть встати на ноги, і що скаже дядько Джо чи його наступник на це, як нам обом хотілося б це зробити?» [161, с. 574]. (Дод. А3; Р.2.1.5.)

І все-таки, наприкінці листа Черчилль підписує його своїм іменем «Winston», таким чином стверджуючи афористично у своєму посланні ще раз, що їхня дружба була і буде, «скелею», на якій вільний світ «зможє знову піднятися на ноги». Такого філософського звучання набуває цикл листів, написаних Черчиллем у відчайдушному пориві зробити все можливе для досягнення мети – здобути перемогу та зміцнити англо-американський союз. Лист, звернений до конкретного адресата, але пройнятий далекоглядними

філософськими роздумами, патріотичними пафосними заявами, гаслами, водночас звучить поліфонічно: отримувач кореспонденції не єдиний, до кого звертається адресант, на адресата покладена велика місія, від виконання якої залежить побудова майбутнього світу. У контексті листа зустрічається символічний образ скелі, що символізує дружбу між двома народами, Англо-Американський альянс, саме це – основа, фундамент для будівництва майбутнього світу.

Як показує аналіз попередніх фрагментів листів, риторика листування двох відомих світових лідерів не позбавлена емоційних конотацій, а також особистих коментарів для вираження емоційних станів, починаючи від незадоволення, напруги, розчарувань до висловлювань вдячності та дружньої підтримки. Окрім фактографічних листів (*офіційно-дідової кореспонденції*), що стосуються прагматичних питань, є також уривки, які містять влучні вислови-запозичення із розмовної мови, насичені гумором та прислів'ями, що вміло вплітаються у полотно *ділової записки* чи «таємного» *одвертого листа*.

Як стверджує В. Мідер, «Черчилль був цілком здатний цитувати латинські прислів'я та висловлювати критичні зауваження, але той факт, що він це зробив у згаданому листі, додає трохи іронії його заяві» [185, с. 21]. 5 квітня 1945 року Черчилль написав своє останнє послання - *нагадування* про теплі дружні стосунки безпосередньо перед смертю президента, в якому процитував відоме латинське прислів'я: «*Lovers quarrels are the renewal of love*» [185, с. 5]. яке в перекладі з англійської мови звучить як «*Од милого пана не болить і рана*». У такий спосіб Черчилль намагався показати свою готовність відновити дружбу із Рузвельтом, яка «*вистояла усі негоди*» війни.

Однак найбільшою мірою книжності відзначається *офіційно-ділове листування* Вінстона Черчилля. Його жанри, або підстилі, охоплюють тексти листів, в яких визначальну роль відіграє *книжна лексика* (мова меморандумів, комюніке), а також щоденне ділове спілкування (документи з

лаконічним викладом суті справи без оцінних компонентів переданого змісту).

Існує декілька визначень поняття меморандуму. Згідно зі Словником української мови за редакцією І. Білодіда, «Меморандум, у, ч. Дипломатичний документ, у якому викладаються погляди уряду або урядів з якого-небудь питання» [85, с. 671].

На думку відомого британського спеціаліста в галузі дипломатичного протоколу Рональда Барстона, існує чотири основних види документів для ведення дипломатичного листування. Це – *ноти, листи, меморандуми та пам'ятні записки*. Меморандум може фігурувати як самостійний документ дипломатичного листування або як додаток до особистої чи вербальної ноти. У другому випадку меморандум розвиває та обґрунтовує зміст ноти. Прикметною рисою меморандуму є детальне викладення фактичного або юридичного боку того чи іншого питання [128].

Іноді меморандум доречно супроводжувати короткою пояснювальною нотою. В минулому меморандум часто називали по-французьки «deduction» (висновок) або «expose des motifs» (викладення мотивів, мотивування).

Як правило, «меморандум, або його скорочена форма *мемо* складається з короткої офіційної записки, яка покликана інформувати або консультувати одну особу або весь персонал з питань, що варіюються від внутрішнього розпорядку до оголошень щодо конкретних подій» [205, с. 106]. У «Пам'ятці про стислість» (Memo on Brevity), написаній 9 серпня 1940, Вінстон Черчилль дає поради службовцям воєнного кабінету: «як бути лаконічним та стислим у викладі (звітах)»; як уникати жаргону та «пишних незрозумілих фраз» тощо. Прикметним у цьому зв'язку може бути його афоризм: «Brevity as the key to express clear thoughts» «Лаконічність – це ключ до висловлення чітких і світлих думок» [186].

Як видно із проаналізованого матеріалу, Вінстон Черчилль часто дотримувався правила – у першому абзаці офіційно-ділового чи приватно-ділового листа вказувати мету і ніколи не відходити від теми. Намагаючись

ґрунтовно викласти фактичні чи юридичні аспекти конкретного питання у діловому листі (пам'ятці) та уникаючи барвистої мови чи довгих слів, він іноді вдається до опису деталей, окреслюючи ситуацію і висловлюючи думки складними реченнями, складно-структурованими синтаксичними конструкціями, що притаманно науковому стилю. Лист набуває характеру переконання, підкріпленого аргументуванням, з обґрунтуванням доказів, зануренням у детальний опис ключової ідеї, залежно від того, чи це примітка, чи пам'ятна записка («мемо») або будь-який інший тип документа, що додається до листа. Домінанти авторського стилю: зосередженість на доказах, акцент на ключовому без відхилень від основної теми, «доречна стислість та лаконічність» [173], прозорливість і далекоглядність думки, втіленої у принципово-зважених рішеннях, що мають вираження у вмотивованому логічному завершенні – висновку. Така композиційна структура листа набуває форми ділового документа із логічною доказовістю і авторським штрихом – фразою або реченням, що містить прихований зміст. Для прикладу звернемося до фрагменту листа В. Черчилля адресованого Ф. Рузвельту від 31 травня 1941 року.

C-94x

London [via U.S. Embassy] May 31, 1941, 5 P.M. / TOR 12:18 P.M.

Personal and Secret for the President from the Former Naval Person

«По-перше. Я глибоко вдячний Вам за Ваші пропозиції від 29 травня [R-44x], які ми, як правило, відразу приймаємо. По-друге. Звичайно, я повинен проконсультуватися з канадським урядом, але я не сумніваюся щодо їх відповіді. Міністерству авіації доручено спланувати реорганізацію поромного сполучення відповідно до ваших міркувань. Старший офіцер буде негайно відправлений, щоб вивчити проблему на місці та проконсультуватися з Вашим Морським та Військовим відомствами <...>. Ми повинні очікувати зростання напруги щодо нашої оборони Єгипту та наших зв'язків із Мальтою та Гібралтаром. Однак, було виграно цінний час, і ще залишається побачити, як ми можемо цим скористатися. Захоплення

Криту, звичайно, буде сповна використано [?] ворожою пропагандою, і будь-який Ваші відкриті дії, як-от: відправлення навіть бригади до Ісландії, не змогло б відбутися у більш сприятливий момент. Дивіться також друге послання до Коринтян, розділ шостий, вірш другий» [159, с. 203]. (Дод. АЗ; Р.2.1.6.)

Лист із серії *фактографічна зарисовка* стисло узагальнює факти і описує конкретну подію (ситуацію). Хоча фактографічна зарисовка позначена інформаційністю (виклад фактів), проте у зарисовці, як і в репортажі, виразно виявляється авторське «я», чим, безумовно, підсилюється ефект авторської присутності. Висловлюючи вдячність, адресант розуміє важливість і напруженість ситуації, в той же час, окрім опису своїх дій, дає пораду адресату, як діяти далі. Наприкінці адресант привертає увагу адресата до Біблійного послання, таким чином, натякаючи на цінний смисл, прихований у ньому.

Окрім вищезгаданих критеріїв, характерних для ділових кореспонденцій Черчилля-Рузвельта, існують інші характеристики, які доповнюють жанрові особливості приватно-ділового листування двох кореспондентів, не випускаючи із поля зору *адресатно-рецептивний зв'язок* між комунікантами та суб'єктивну спрямованість (у неофіційному листуванні). Однак не можна випустити із поля зору ерудованість та глибоку обізнаність Черчилля у військових справах, уміння зацікавити та переконувати співрозмовника, завдяки не лише власній харизмі, але й майстерності передавати думки у листі влучними фразами, відходячи інколи від стандартизованих штампів, проте не нехтуючи нормами літературної мови .

Таким чином, кореспонденції В. Черчилля та Ф. Рузвельта добре структуровані, їм притаманна текстова внутрішня узгодженість, логічний розвиток та неабиякий запас мовних засобів для вираження аргументу точно, переконливо, разом із своєрідним авторським ставленням: мовленнєвим

етикетом, внутрішнім тактом і неофіційним тоном – ці особливості характеризують жанрові домінанти листування Черчилля-Рузвельта.

2.2. Епістолярна публіцистика

Сучасні тенденції розвитку публіцистикознавства роблять дискусійним питання жанрової типології. Науковці ведуть полеміку щодо традиційного поділу жанрів на інформаційні, аналітичні, художньо-публіцистичні, припускаючи розмитість жанрових форм, їх дифузю, відмирання старих і появу нових жанрів. Так, журналістикознавець В. Здоровега вважає, що жанри можуть зазнавати модифікацій залежно від методів відображення й належати до інформаційних, аналітичних або художньо-публіцистичних: «Відкритий лист, коментар, навіть огляд, можуть мати сатирико-публіцистичне спрямування» [26, с. 243]. Дослідниця О. Сніжко обстоює думку, що публіцистика має свою розгалужену жанрову систему, і підтримує ідею В. Галич відмежовувати жанри журналістики: замітка, репортаж, звіт, кореспонденція, літературний запис від специфічних жанрів письменницької публіцистики [86, с. 238]. Саме до другої групи В. Галич відносить такі поширені види публіцистичних творів, як: промову, відкритий лист, радіо- та телепубліцистику, хоча є жанри, які інтегровані, змішані і представлені в обох сферах діяльності: стаття, інтерв'ю, нарис, звернення, лист, фейлетон. Науковець на основі аналізу публіцистичних текстів О. Гончара, акцентує увагу на «самобутності жанротворчості письменника на рівні дифузії жанрів, зокрема виступів, відкритих листів, промов, у відповідності з метою, яку ставить автор, він своєрідно будує текст, намагаючись найповніше викласти власну позицію, знайти оту золоту середину, де органічно поєднуються глибина узагальнення дійсності й конкретне наповнення її емпіричними фактами, а публіцистичний пафос не суперечить художності викладу» [12, с. 146]. Таким чином, дослідниця виділяє основне функціональне призначення публіцистичного твору, зокрема епістолярної форми.

Літературознавець М. Рашкевич, беручи до уваги визначення Й. Лося, котрий розглядає публіцистику «як словесну і візуальну сфери моделювання свідомості» [45, с. 23], відносячи твори, що впливають на формування громадської думки, визначає публіцистику і «публіцистичний епістолярій як загальний і, водночас, індивідуальний виразник авторського світогляду, – величини однорідні та взаємозамінні» [70, с. 90].

Одним із найпоширеніших різновидів жанру епістолярної публіцистики є відкритий лист, метою якого, на думку В. Кузьменка, є – «привабити увагу читацького загалу до важливих (соціальних) питань і проблем, сформувані у масового реципієнта певну думку про адресата і його поведінку, спонукати до активних дій на підтримку чи осуд позиції адресата» [39, с. 174].

Ще однією важливою особливістю відкритого (публіцистичного) листа є чергування експресії та стандарту, що виявляється у пошуку нових, незвичних виражальних засобів.. Кожен із цих підстилів має власну жанрову структуру. Інформаційному підстилю відповідають такі поширені медійні жанри, як репортаж, інтерв'ю, замітка. До власне-публіцистичного підстилю можна віднести аналітичні жанри (стаття, рецензія, коментар, лист тощо), сатиричні (фельєтон, памфлет, афоризм, сатирична репліка та ін.) і художньо-публіцистичні (замальовка, есе, нарис тощо). Епістолярна публіцистика у цій класифікації займає місце «на межі аналітичної та художньої публіцистики, поєднуючи у собі суттєві ознаки однієї та іншої» [26, с. 5].

У літературознавстві відкриті листи розглядаються як носії багатовекторної системи стилів, тематики та жанрів. Анна Чеберяк, проводячи ґрунтовний аналіз МЖ (мовленнєвий жанр) відкритого листа, виділяє ключові фактори, які необхідно взяти до уваги при дослідженні жанрової природи та структури відкритих листів письменника. «МЖ ВЛ (мовленнєвий жанр «відкритий лист») є цілісним синкретичним текстовим утворенням, що складається з єдності епістолярної форми і публіцистичного

змісту. МЖ відкритий лист ускладнений фактором подвійної адресації і спрямований на переконання адресатів у правильності авторської ідеї та спонукання до дії» [96, с. 47].

Отже, проблематика відкритого листа як жанру епістолярної публіцистики викликає жваву дискусію через свою жанрову неоднорідність, структурованість, тематично-проблематичне наповнення та адресованість.

Об'єктом нашого аналізу у цьому розділі є типологічні риси епістолярно-публіцистичних творів Вінстона Черчилля: відкриті листи: радіовиступи та звернення – це, насамперед, літературні твори, оскільки в них відображається творчий та художній тип мислення, передається індивідуальна манера відтворення реального життя на момент творення тексту, своєрідний стиль викладу словесного матеріалу, крізь який можна пізнати і відчувати дух епохи, достовірність і щирість почуттів.

Об'єкт дослідження включає англомовні друківані тексти листів, а також електронні копії радіовиступів, промов та звернень, (опубліковані та неопубліковані, що зберігаються в архівах Великої Британії), проаналізовано 210 промов та радіозвернень Вінстона Черчилля, що увійшли до збірки: *Never give in: Winston Churchill's Speeches*, Churchill W. & Cannadine D. *Blood, toil, tears and sweat: the speeches of Winston Churchill*, а також збірка публіцистичних статей та спогадів письменника *Winston Sir. Churchill. The Second World War. Volume II. Their Finest Hour* (*Друга світова війна. Їх зоряний час*), які слугують коментарем до його промов під час Другої світової війни (1939-1945), доповненням до цього слугують спогади, рефлексії та критичні нариси літературознавців та останні найпомітніші дослідження у цьому напрямку.

За словами дослідника Чартеріса-Блека (Charteris-Black), «найефективніше політичне красномовство – це поєднання когнітивних та емоційних звернень, (апелювання до почуттів адресата)» [121, с. 313].

Епістолярна публіцистика Вінстона Черчилля є синтезом історично-політичної нарації та особистісної експресії, вираженої у жанрі відкритих

листів письменника, які у своєму роді визначаються різнобарвною тематикою та жанровими модифікаціями: листи-звернення, радіовиступи, листи без адреси, послання, критичні есеї тощо; вони набирають різної форми та адресованості [81, с. 39]. Тому типологічні особливості найпоширеніших форм та жанрових утворень публіцистичного листів письменника можна структурувати наступним чином:

1. Радіовиступи або листи-промови.

Незмінним компонентом такого радіолиста є його жорстка структура.

- Назва або заголовок. (Адресація та призначення радіолиста). Номінація адресата (умовного чи реального).
- Звернення до адресата, що вказує на соціальний статус, посаду і допускає стандартні фрази типу: «*Dear Sir/Madam, Mr. President, Members of Parliament*» (Шановний пане, пані, пане Президент, члени парламенту).
- Опис стану справ, причини та мета, що спонукає до дії.
- Накопичення аргументу. (Черчилль назвав цей етап у промові «*accumulation of argument*», коли порушується найважливіше чи спірне питання).
- Презентація доказів: (упорядкування доказів, поступовість і плавність переходу від одного до іншого, інколи багаторазове повторювання найпереконливіших аргументів (слів, речень), набуваючи різного емоційного забарвлення та експресії, щоб спонукати адресата до дії).
- Кульмінація – рішення чи неминучий висновок, який переконує чи запевняє адресата змінити свою думку або підтримати мовця.
- Заклучні фрази. Прощання. Підпис.

Візьмемо, для прикладу, одну із перших промов Вінстона Черчилля на посаді прем'єр-міністра, датовану 13 травня 1940 р. Промова написана у формі листа й адресована до членів Палати общин. Черчилль розпочинає свою промову «*Blood, toil, tears and sweat*» (*Кров, важка праця, сльози та*

nit) (закріплена назва) урочистим тоном стриманої офіційності – «*Пане Спікер*», звертаючись до «*Його Величності*» короля Георга VI.

Цікаво зазначити, що після звертання іде коротка репліка, фраза, що передає спонуку до дії. «*I beg to move*» (*Я благаю рухатися*). З перших рядків автор демонструє прагнення до національної єдності як важливої складової своєї політики, застосовуючи прийом алітерації, коли визначає ключові «*the wish and will of Parliament and the nation*» (*бажання і волю парламенту та нації*), оскільки всі три політичні партії повинні бути представлені у новому уряді. Приступаючи до виконання своїх обов'язків за наказом короля, Черчилль вибудовує дуже потрібну довіру. підкріплену бажаннями Парламенту та самої країни, висловлюючи стурбованість щодо «*one of the greatest battles in history <...> that we have to be prepared*» (*однієї із найвизначніших битв в історії, до якої треба готуватися*) [131, с. 168].

Офіційний стиль та урочистий виклад листа передають особисту повагу автора до кожного із 650 членів Палати громад. Перелік спільних зусиль на найвищих рівнях вселяє довіру уряду до його вчинків (чергове звернення до етосу). Оратор покійно просить Палату схвалити кроки, які були зроблені до цього часу, та підтримати тему національної єдності «*in the formation of a Government representing the united and inflexible resolve of the nation to prosecute the war with Germany to a victorious conclusion*» (у формуванні уряду, що виражає єдину і непохитну рішучість нації, щоб привести війну з Німеччиною до переможного завершення) [131, с. 168].

Н. Колотілова, досліджуючи риторичні прийоми ораторського мистецтва, акцентує увагу на «модусах публічного виступу», тобто засобах впливу на аудиторію. Сюди, на її думку, належать такі:

- 1) *логос* (від давньогрец. *logos* – «слово», «смісл») – засоби впливу, що апелюють до розуму;
- 2) *етос* (від давньогрец. *ethos* – «норов», «характер») – засоби, що апелюють до моральних принципів, до норм людської поведінки;

3) *пафос* від давньогрец. *pathos* – «пристрасть») – засоби, що апелюють до почуттів» [32, с. 12 –14].

Звернення Черчилля до етосу (авторитетної особи, влади чи морального духу аудиторії) продовжується і в основній частині, коли він системно перераховує вчинки, які він здійснив для подолання кризи, з огляду на «*the unity of the nation*» (*єдність нації*). У цей момент Черчилль змінює свій тон від прямого викладу фактів (логос) і починає працювати над емоціями своїх слухачів через кілька пафосних закликів, апелюючи до емоцій аудиторії. Він згадує місця, де Британія вже веде боротьбу, зауваживши, що «*one of the greatest battles in history*» *одна з найбільших битв в історії*» – саме за рогом. Це зворушливе висловлювання супроводжується зізнанням, у якому відчуваються ноти смирення та скромності, коли він звертається до депутатів із проханням вибачити його за відсутність церемонії, з якою були нові призначення. Черчилль, цитуючи Євангелії від Луки (22:44), заявляє: «*I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat*» (*Мені нічого вам запропонувати, окрім крові, важкої праці, сліз і поту*) [131, с. 148]. Це апелювання до почуттів ґрунтується на яскравій образності (метафорі), провіщаючи похмурі дні, що наближаються.

Політик використовує образну мову та риторичні фігури, щоб створити проникливий, емоційний заклик до дії та підготувати англійців до багатьох місяців нещастя і страждань. Він застосовує риторичне запитання, за допомогою якого висловлює занепокоєння своєї аудиторії, починаючи з «*Vi запитуєте?..*». Так завдяки анафорі, (повтору алітераційної фрази «*wage the war*» «*вести війну*»), даючи відповідь на одне запитання «*You ask, what is our policy?*» (*Ви запитуєте, яка наша політика?*) [131, с. 149] і, повторюючи тричі слово «*victory*», автор наголошує: «*It is victory, victory at all costs, victory in spite of all terror*» (перемога, перемога будь-якою ціною, перемога, незважаючи на всю розправу) [131], таким чином дає чітку відповідь на інше риторичне запитання: «*You ask, what is our aim?*» (*Ви запитуєте, яка наша мета?*) [131]. Одна фраза (висловлювання), яке легко врізається у пам'ять і

викликає в уяві образи, передається за допомогою тропа триколонна (трьох однакових частин), оскільки Черчилль заявляє: «*It is to wage war, by sea, land and air*» (*Британія вестиме війну на морі, суші та у повітрі*) [131, с. 149]. Звертаючись за допомогою до Всевишнього, вдаючись до риторичних прийомів: етосу та пафосу, Черчилль розглядає майбутній конфлікт як моральну кризу, яка визначатиме, чи останнє слово буде за добром або злом. У заключній частині Черчилль за допомогою метафори створює різкий гіперболічний образ ворога, називаючи його «*жорстоким тираном*» (*a monstrous tyranny*). Така вибудована композиція завершується заклик до вжиття спільних дій та зусиль і впевненістю автора у спільній перемозі [81, с. 38-41].

Публіцистичний лист Вінстона Черчилля відрізняється від інших епістолярних жанрів тим, що у ньому більше відчутна індивідуальна своєрідність автора, який вживає поряд з інформаційно-аналітичними уривками ліричні відступи, подає експресивно оцінні висновки, цитує вірші чи Біблію, вживає афоризми, архаїзми, оказіональні утворення, образні засоби, широку синонімію, стилістичні фігури, тобто користується багатством різних жанрів публіцистики. Найбільш поширеним серед представлених жанрів епістолярної публіцистики є *листи-звернення* або *радіозвернення* письменника до широкого читача.

2. Листи – звернення (радіозвернення)

Український тлумачний словник дає визначення терміну «звернення» як - от: «сповіщення, розпорядження або заклик, привітальна промова і т. ін., адресовані народові, якому-небудь колективі, організації, спеціалістам якої-небудь галузі» [84, с. 465].

У листах-зверненнях прем'єр-міністра Вінстона Черчилля до народу Британії 19 травня 1940 року, а також згодом у наступному зверненні Вінстона Черчилля до членів Палати Громад 4 червня 1940 незадовго до капітуляції Франції, увагу привертає чітка громадянська позиція політика-лідера і композиційна структура листа, що вирізняється насиченістю

експресивно-виражальних засобів та риторичних фігур. Листи-звернення структуровані у формі псалми на послідовно-логічному й асоціативному розвитку думки автора. У першій частині – зачині (вступі) автор підводить аудиторію до ланки причинно-наслідкових зв'язків між реальними подіями та мотивами, що спонукали Черчилля звернутися до народу Британії. Це свого роду заклик до боротьби і спонук до дії, що вселяє упевненість та підіймає моральний дух співвітчизників адресанта. В основній частині листа Черчилль застосовує різноманітні риторичні прийоми, а також уже вищезгадані засоби впливу на аудиторію. *«На Острові буде багато чоловіків і багато жінок, котрі, коли настане тяжке випробування, (а воно наступить,) відчують спокій і навіть гордість за те, що вони поділяють небезпеки наших хлопців на фронті – солдатів, матросів і льотчиків. Боже, благослови їх – та відверни від них, принаймні, частину шалених атак, які вони мають винести. Хіба це не визначений час для всіх, щоб докласти максимальних зусиль?»* [129, с. 171].

Ми вище згадували поняття: *пафос*, є необхідність вказати на його суть і зв'язок із історично правдивою ідейною спрямованістю твору, що залежить від світогляду митця і від об'єктивних властивостей тих явищ життя, які письменник пізнає, оцінює і відтворює. Літературознавець А. Ткаченко розширює зміст поняття пафосу, розуміння якого в античних першоджерелах ототожнювалось із «пристрастю, що надихає митця» і доводить зв'язок, який існує між емоційною тональністю твору та *пафосом*, акцентуючи увагу на вживанні пафосу у найпоширенішому розумінні – надмірної риторичності (як ствердної так і заперечної), театральності, емоційного пересаду» [91, с. 159–161].

Суть пафосу, як стверджує Н. Колотілова, полягає у тому, що оратор повинен вміти викликати в аудиторії почуття, які б могли вплинути на її думку» [32, с.14]. Так от, у запропонованому уривку Черчилль намагається пробудити у людей, до яких звертається, щирі почуття: співчуття, відвагу, вселити віру та впевненість, бойовий дух. Для того, щоб підкреслити

незвичайність ситуації, напругу емоцій, він ставить знову ж таки риторичні запитання, не очікуючи відповіді, але сподіваючись отримати відгук – певну реакцію від аудиторії.

У відомій промові «*We shall fight on the beaches*», назву якої автор запозичив із поезії А. Тенісона, британський політик і митець звертається до Палати Громад з відозвою. На жаль, цей експресивний лист-звернення до членів парламенту тривалий час не був почутий із вуст самого оратора, проте уривки його розлетілися по всій країні, оскільки драматизм подій (евакуація британських, французьких та бельгійських військ з Дюнкерка), та час вимагали негайних заходів з боку уряду. Тому *листи-звернення* Вінстона Черчилля *до парламенту* (Палати Громад) вирізняються риторикою та стильовою експресією. Цей твір найяскравіше відображає патріотичні прагнення лідера нації у «темні часи» історії Британії. Лист-звернення В. Черчилля адресований не лише членам парламенту, а й британському народу і всьому світу.

У другому абзаці епістолярного тексту, ідентифікуючи ворога, адресант застосовує вдалий прийом алітерації, порівнює вторгнення німецьких військ з гострою косою: «*the German eruption swept like a sharp scythe around the right and rear of the Armies of the north*» (німецьке виверження пронеслося, як гостра коса, навколо правого та тилового флангів армій півночі) [131, с.155]. Наступ німецької армії автор *листа-звернення* уподібнює «виверженню лави», тим самим «зnelюднюючи» ворога, не сприймаючи солдат фюрера як окремих людських істот і передаючи своє ставлення до них як до стихійного нашестя. Водночас алітераційне повторення слів із однаковою звуковою фонічною структурою відтворює ефект замкненого кола – оточення, як німецький військовий маневр. Письменник застосовує анафору [147, с.16], що підкреслює невдалу спробу німецьких окупантів зробити цей броньований удар косою і «*він майже досяг Дюнкерка – майже, але не зовсім*» [131, с. 155].

У своїх листах-зверненнях В. Черчилль неодноразово застосовує анафоричні засоби з метою апелювання до емоцій аудиторії. Внаслідок майстерного використання адресантом анафори, алітерації та інших художніх засобів, його пристрасне звернення до британців знайшло адекватний відгук у реципієнтів.

У четвертому абзаці листа-звернення його автор апелює безпосередньо до спікера Палати Громад офіційно: «*Mr. Speaker*» («*Пане спікер*»). Це можна прив'язати до модусу «*етосу*» (одного із риторичних засобів впливу на аудиторію), апелюючи до моральних принципів реципієнта з метою встановлення довіри, а довіра та авторитет, на думку М. Бейкера (Baker), «очевидні через налагодження зв'язку із аудиторією» [108, с. 2]. У такий спосіб В. Черчилль персоніфікує колективного адресата, нагадуючи про моральний обов'язок кожного громадянина країни – від простого виборця до спікера Палати Громад захищати Великобританію від нашествия коричневої чуми у найтрагічніший історичний період.

Отже, згаданий лист засвідчив не лише лідерські якості Вінстона Черчилля, його спроможність звернутися до нації, знайти потрібні слова і згуртувати її на боротьбу з ворогом, а й мистецький та ораторський хист адресанта.

Лист-промова (звернення) – епістолярний романтичний твір, написаний у дусі заклику або відозви. У ньому наявні архетипні образи, гіперболізація героїзму молодих захисників Британії. Наголошуючи, що у них є шанс захистити рідну країну, і що ця можливість дуже важлива, адресант порівнює солдат із лицарями Круглого столу («*the Knights of the Round Table*») таким чином, на думку Хайді Пупуті (Heidi Puputti), «це порівняння додає словам Черчилля театрального духу на додаток до висловлення похвали солдатам Британії» [188, с. 22].

У листі-зверненні Черчилль цитує рядки із поеми Альфреда Теннісона «Смерть Артура» («*Morte d'Arthur*»): «*Every morn brought forth a noble chance, And every chance brought forth a noble knight*» (*Щоранку випадає*

благородний шанс, і всі шанси випадають шляхетним лицарям) [188, с. 23]. Як стверджує Вільям Робсон (William Robson) [195], адресант недарма нагадав висловлювання романтика А. Теннісона, найбільш цитованого англійського поета вікторіанської доби [195, с. 217]. Ці віршовані рядки звучать афористично, адресовані вони співвітчизникам, справжнім патріотам Великої Британії. Черчилль прославляє героїзм солдатів, які ризикували своїм *«життям і усім»*. Наведений вислів наділений глибоким сенсом: молоді люди віддають рідній землі усе, що можуть запропонувати, і навіть більше, ніж власне життя. Весь абзац укладений у рядки псалма; своїм зверненням до *пафосу* і до емоцій реципієнта він нагадує молитву. Заключним акордом урочисто звучать анафористичні слова Черчилля в кінцевій строфі: *«Ми підемо до кінця...Ми будемо боротися у Франції, ми боротимемося на морях і океанах, ми будемо боротися із наростаючою впевненістю та силою у повітрі, ми захищатимемо наш острів, якою б не була ціна, ми будемо боротися на узбережжі, в портах (місяях висадки), ми боротимемося на суші і на вулицях, ми будемо боротися на схилах, ми ніколи не здамося»* [131, с.165].

В. Фарнсворс (W. Farnsworth) у своїй розвідці зазначив, що «ефект анафори схожий на надування повітряної кульки короткими подихами та потім ви відпускаєте її – повтор слів і структури налаштовує реципієнта на постійність і компресію, а енергія від очікування звільняється в останній частині речення» [147, с. 30].

Загалом, стильова палітра листів-*радіозвернень* автора насичена також прийомами синтаксичного перетворення, що реалізується через фігури додавання (повтори), скорочення (еліпсис) та розташування (інверсія). Інший лист -*звернення до парламенту*, 19 травня 1940 року, завершується цитатою із апокрифа (Першої книги Макавеїв Старого заповіту). Фрагмент цитованого тексту перейшов у назву до листа та промови, з якою Черчилль виступив у парламенті, приступаючи до виконання своїх повноважень на посаді прем'єр-міністра. Згодом ця промова транслювалася і по радіо.

Be Ye Men of Valour («Будьте доблесними лицарями»).

«*Arm yourselves, and be ye men of valour, and be in readiness for the conflict; for it is better for us to perish in battle than to look upon the outrage of our nation and our altar. As the Will of God is in Heaven, even so let it be*» (1 Maccabees 3:58–60) (До зброї і будьте доблесні та готові до сутички; тому що для нас краще благо – полягти в бою, аніж побачити наругу над нашим народом і вівтарем. Тому що воля Господа на Небесах, і нехай буде так) [129, с. 178].

У завершальній частині свого виступу оратор апелював до британців словами, які стали закликком та стимулом «*to the faithful servants of Truth and Justice*» (для відданих служителів Правди і Справедливості) [129, с. 178]. В. Черчилль уперше у своїх радіозверненнях та промовах обрав величну коду (завершення), незрозумілу біблійну алузію. Це свого роду функціонально-стилістичний код, який виявився доволі вдалим засобом оцінки ситуації, що склалася. Оратор пов'язав хронологічно й ментально різні фрагменти історії Британії.

Незрідка у своїх листах і промовах В. Черчилль наводив цитати із Біблії. Як стверджує Д. Холлі (D. Holley), «його знання Біблії проявляється у прямих цитаціях, перефразованих біблійних притч та у частому, мабуть, несвідомому вживанні біблійних термінів і фраз» [156, с. 7].

Біблійні цитати часто слугують заголовками чи епіграфами до листів Вінстона Черчилля і стають не тільки засобом мовної естетики, образності та символіки, вони є вдалим інструментом зв'язку авторського мислення та універсаму духовної культури, виражальним засобом для передачі духу патріотизму та стильовим елементом його епістолярію.

Результати проаналізованих епістол дають підстави стверджувати, що жанрово-стильову парадигму епістолярної публіцистики Вінстона Черчилля визначають такі характерні домінанти, як от: експресивно-дискусійний пафос промов, листів-радіозвернень, які збуджують уяву і фантазію, спонукають до дії; насиченість своєрідним стильовим забарвленням; розкута, характерно

модульована інтонація, поєднана з грою слів; архаїзми («*be ye men of valour*»); метафоричні структури; персоніфіковані, біблійні образи; інверсійні конструкції; різноманітні повтори; переривчастий синтаксис – незакінчені речення тощо.

2.3. Дружнє листування

Серед епістолярію В. Черчилля виокремлюються листи, в яких відчувається особливе ставлення автора до адресата (адресатно-рецептивний зв'язок між дописувачами), де визріває портрет адресата, чіткі риси його особистості та світогляду. Це стосується як суспільно-громадської діяльності, так і приватного життя епістолярного комуніканта.

Ще до Другої світової війни Черчилль листовно спілкувався із широким колом осіб, із якими у нього були тісні політичні або дружні зв'язки. Серед кореспондентів відомого політика – члени парламентських партій, учені, актори, письменники і «соціалістична інтелігенція». Представником останньої був і співвітчизник – письменник-фантаст Герберт Веллс, творчістю якого захоплювався Черчилль. Веллс та Черчилль знали особисто один одного й розпочали тривале листування ще в 1901 р. Видавець Веллса надіслав на той час молодому державному діячу копію книги футурологічних прогнозів фантаста – *«Передбачення реакції механічного та наукового прогресу на людське життя та думки»*. Черчилль, щойно обраний депутатом від Консервативної партії, відповів письменнику листом на восьми сторінках: *«Я читаю усе, що ви пишете»*, додавши, що книга містить багато чого, з чим він погоджується, хоча, на його думку, Веллс *«занадто багато покладає віри в уряд з боку експертів (спеціалістів)»* [216, с. 171].

Цей лист написаний у форматі критичного нарису, фрагменти якого надають аргументи для підтвердження авторської думки й оцінки ситуації. До такого жанру публіцистики, як проблемна стаття, зверталась О. Сніжко, проводячи комплексне вивчення жанрів публіцистичних творів Володимира Винниченка. Дослідниця стверджує, що такий різновид статті

характеризується чіткою системою аргументації (конкретні факти, яскраві приклади), точністю наведених даних, послідовністю викладу думок. **Публіцистична стаття**, на думку дослідниці, «звернена до широкого кола громадськості, збуджує думку, змушує розмірковувати над реаліями життя, не залишаючи їх без суспільного аналізу. У такій статті виразно простежується особистість автора, його позиція, що в той же час не применшує об'єктивності публікації й значущості порушеної в ній проблеми» [86, с. 239].

Зауважимо, що Г. Веллс є одним із засновників ретрофутуризму (англ. *Retrofuturism*) – «термін, що позначає уявлення про майбутнє, які існували в минулому та їх наслідування в сучасності» [220]. У його творах зображуються фантазії на тему науки і техніки майбутнього, підкріплені тогочасними науковими знаннями. Проте футуристичні погляди письменника-фантаста не збігались із натхненною вірою Черчилля у велику Британську імперію. У листі від 17 листопада 1901 р. Черчилль розкритикував технократичні погляди Веллса щодо уряду, констатуючи при цьому, «що він не є ще одним неосвіченим схоластом, неуком, котрого той зневажає» [214, с. 150]. Основним політичним протиріччям між двома митцями було те, що Веллс припускав у своїй теорії, що прихід нової технології буде супроводжуватись одночасним покращенням людської природи. Для Веллса, «це природа звіра, яка все вирішує». Черчилль натомість відстоював свою думку афористичними заявами: «*You may teach a dog all kinds of tricksbut you can't improve the breed of the dog in a hurry*». (Ви можете навчити собаку всіляким трюкам ... але Ви не можете поспіхом вдосконалити породу собаки) [214, с. 147]. Черчилль стверджував, що суспільство не зміниться так швидко, як припускає Веллс.

Лист-концепція (система поглядів, визначальний задум) як один із різновидів листа, що розкриває погляди або ідеї, а з іншого боку, лист-відповідь адресанта, що звучить антитезою – розвінчання і критика цих футурологічних ідей. Думки Веллса щодо місця людини в суспільстві

викликали обурення та осуд Черчилля, який у своєму посланні запропонував власну концепцію ролі політика в суспільстві [82]. Лист-концепція стосовно викладених футуристичних прогнозів Веллса також узагальнює принциповий підхід Черчилля до проблеми, яка хвилюватиме політиків і науковців упродовж прийдешніх десятиліть: *«Знання експерта – це обмежені знання: і абсолютна неосвіченість простої людини, яка знає лише те, що болить, є безпечнішим путівником, аніж будь-який сильний напрямок фахового працівника (спеціаліста). Чому Ви припускаєте, що всі, окрім лікарів, інженерів тощо, є трутнями чи гіршими за них? Чи власне уряд не являє собою мистецтво чи науку? Щоб керувати людьми, тлумачити складні питання простим людям, примирити протилежні інтереси, розглядати надзвичайні ситуації, чи самі ці речі не варті уваги та праці впродовж усього життя? Отже, я промовляю від імені домініону (влади) усіх фахівців (особливо військових фахівців), добрий Бог визволить нас (від лукавого)»* [214, с. 148]. (Дод. А3; Р.2.3.1.)

У відповідь Веллс висловив подяку Черчиллю за його чудову критику та додав поблажливо: *«Домінуюча нація, що прийде, у моєму понятті має складатись із освічених, не лише (технічно) підготовлених людей, і у Вашому літанію (молебні), коли мова зайшла про “мрії а ля спеціалістів”, я також найсердечніше приєднаюся до Вас у “Бог визволить нас” (молитві)... Насправді, я не вважаю, що Ви, ті, хто збирається у великих заміських будинках, усвідомлюєте темп розвитку справ»* [125, с. 98]. (Дод. А3; Р.2.3.2.)

Незважаючи на політичні розбіжності, у Черчилля із Веллсом зав'язались дружні стосунки, ідентифіковані також і в епістолярних діалогах. Наприкінці 1901 року Веллс захоплено поділився враженнями від тривалої розмови на відстані і висловив бажання зустрітись віч-на-віч з *«надзвичайно цікавою та привітною особою»*. *«Для мене Ви надзвичайно цікава та привітна особа. Так само, як і я, віривши у те, що великий вир світів та нові розколи обов'язково з'являться в найближчі кілька років, часом мені здається, що Ви занадто схильні до Старої гри. Більш за все інше я*

припускаю, чи передбачаєте Ви, що коли Вам буде шістдесят, Ви будете належати до консервативної партії з ліберальною опозицією та ірландським куточком у британському чи імперському парламенті, а якщо ні – де Ви очікуєте бути?» [125, с. 98]. (Дод. А3; Р.2.3.2.) Обидва митці захоплено мріяли про майбутнє. У думках Черчилля теж виникали фантазії про майбутнє, з якими він щедро ділився зі своїм товаришем-футуристом.

Лист-подяка Черчиллю від Веллса за блискучу епістолярну критику книги «*A Modern Utopia*» («Сучасна утопія»), яка отримала схвальний відгук у адресата. Свій відгук про книгу Черчилль виклав у листі до Веллса від 9 жовтня 1906 р. Вдаючись до жартівливого підтексту, Черчилль тактовно вказав на недоліки твору, одним із яких є, на думку рецензента, відсутність цікавого сюжету: «*I am always ready to eat your suit...but I must have the jam too.* (Я завжди готовий з'їсти Ваше сало, але мені потрібно теж і варення) [214, с. 148].

Черчилль, як і Веллс, також захоплювався науковою фантастикою і неодноразово робив спроби втілити свій задум у цьому жанрі (роман «*Саврола*» і ретроспективна розповідь «*Dream*», яку Черчилль спочатку назвав «приватною статтею»). І в своїх листах до письменника-фантаста він вдається до нового жанру – *фентезі* (фантазія), у якому змальовує своє бачення життя в майбутньому. *Фентезі* (англ. *fantasy*) – це «література уяви, яка дозволяє досліджувати основні загадки життя, не обмежуючи себе розмірами твору та часопростором» [167].

Світ вигаданої держави-республіки, що розташована на віддаленій планеті сонячної системи, у романі Веллса «Сучасна утопія» протиставляється іншому світу держави, яку уявив Черчилль. У листі до письменника-фантаста від 9 жовтня 1906 року він теж назвав її «утопією», маючи на увазі еволюцію суспільства. «Я впевнений, що якщо бачення чудової Утопії, яка підбадьорює серця та запалює уяву трудящих, повинна коли-небудь утілитись у реальність, це буде шляхом розвитку модифікації та вдосконалення існуючої конкурентної організації суспільства; і я вважаю,

що мобілізований і активний сьогодні лібералізм буде головним і необхідним фактором у цій благородній еволюції» [216, с. 172]. (Дод. А3; Р.2.3.3.)

Насправді, задум Веллса у творі – передати прагнення та духовні ідеали соціал-демократичної молоді ліберального крила, що прагнуть свободи у всіх її проявах, намагаючись вирішити проблему, поєднуючи прогрес із політичною стабільністю. Таке суспільство у Веллса будується на «selective breeding» (селекційному розведенні) і конкуренції. Проте Черчилль відстоює думку про заснування «*a Minimum Standard*» (мінімальних стандартів) життя: *«нижче якого не дозволяється конкуренція, але вище цих стандартів. можливо, триватиме здорова, вільна конкуренція, щоб надавати світу яскравості та плодючості» [218, с.155].*

Із листування Черчилля з Веллсом можна розпізнати схожі елементи з письменником-фантастом у відтворенні уявного світу: подорожі у часі, паралельні світи. Однак Веллс зображує цей світ, керований «voluntary noblemen» (добровільними аристократами), так званими самураями, використовуючи гіперболізовані образи, міфічних героїв, у той час, як Черчилль відтворює світ, не ідеалізуючи його, за допомогою підтексту, застерігає від наслідків дій управління [82, с. 202].

Черчилль у листі від 9 жовтня 1906 року висловлює своє захоплення майстерністю Веллса відображати нереальні світи як реальні: *«Вам, без сумніву, вдалося створити рай на землі; але я завжди боявся, що рай може стати похмурым місцем в довгостроковій перспективі. Тим не менше, у Ваших творах так багато того, що стимулює мою уяву, що я перед Вами у великому боргу, не кажучи вже про Вашу теперішню люб'язність та доброту. Особливо я захоплююся Вашою майстерністю та мужністю, з якими обговорювалися питання шлюбу та популяції» [216, с. 172]. (Дод. А3; Р.2.3.3.)*

Листи-портрети адресата. В листах Черчилля до Веллса простежуються спільні риси, притаманні обом комунікантам: невгамовна самовпевненість, нетерпимість до слави та широта мислення. *Лист-портрет*

адресата проходить певну еволюцію [82, с. 205]. З листів Черчилля постає образ «енергійного сучасного філософа», якому сам автор приписував багато заслуг, зокрема його дар провидиця, хто зміг передбачити за два десятки років раніше жахи сучасної війни і «застерегти сучасне людство про повернення до хаосу» [218, с. 25]. Для Черчилля жива уява Веллса та прогнози на майбутнє були набагато важливішими, ніж політичні розбіжності. Обидва дописувачі не лише захоплювались професійними якостями один одного, але й літературними здобутками. Так, Черчилль неодноразово захоплено відгукувався про творчість Веллса. У 1931 р. він написав: *«Машина часу», – той дивовижний філософський роман, не є негідним, щоб спостерігати на відстані, але тим не менше у шлейфі «Мандрів Гуллівера», – вигукнув я з радістю. Потім я прочитав усі його книги. Я міг би скласти з них іспит. Одна ціла довга полиця в моїй маленькій бібліотеці заповнена його повним виданням. Тут і розваги, і витівки. Ось пропозиції щодо замовлення та дизайну. Ось проникливі ідеї миру та війни. Ось пророцтва майбутнього, чимало з яких ми пережили, щоб перевірити і витримати»* [104, с. 173]. (Дод. А3; Р.2.3.4.)

Ентузіазм Черчилля в цьому панегірику впродовж кількох абзаців, передає розумові та стильові спорідненості обох письменників, спільні смаки та занепокоєння, навіть більше, ніж прямий особистий вплив. Завдяки його творчості Черчилль у Веллсі знайшов не лише приятеля по листуванню, а споріднену душу. Проте у цьому уривку спогадів не відчувається реакції від того, чиє життя чи письменство кардинально змінилися в результаті їхньої зустрічі. Вони продовжували листуватися до смерті Веллса в 1946 році.

Їхні погляди на деякі політичні питання (зокрема, захоплення Веллса більшовицькими ідеями та зневага до Британської імперії тощо) відобразились на специфіці й тональності листового спілкування. Згодом полеміка у листах почала загострюватись. На тлі дискусій та емоційного напруження відбуваються зміни у жанровій парадигмі листів, кореспонденції наповнюються обопільними образливими звинуваченнями та сарказмом.

Шквал емоцій супроводжує кореспонденції Веллса до Черчилля, написані у 1930-ті роки, коли життя в Європі було неспокійне. В одному із листів цього періоду Веллс зауважив, що ідеї Черчилля обмежуються *«пригодами політичного життя Британії»*, бо йому *«не вистачало широти мислення і наукової чи літературної компетенції»* [218, с. 29]. Веллс дошкуляв Черчиллю за те, що той запозичив ідею реконструкції танків із його творів. Під час Першої світової війни Веллс запропонував футуристичні ідеї на підтримку військових зусиль союзників. У своїх мемуарах *«Експеримент в автобіографії»* Веллс згадав про підтримку Черчилля його концепцій, першу з яких політик і митець прославив: *«Старе моє уявлення Land Landclads (опубліковане в журналі Stand у 1903 р.), розроблялося у той час у формі танків, і абсурдно, що моя фантазія не була мобілізована для створення схеми структури та використання цієї вигадки»* [219, с. 583-584]. (Дод. А3; Р.2.3.5.) І до того ж залишив критичні коментарі про *«те, як завдяки своїй настирливості, вийшов на передній план і став національним символом»* [218, с. 28]. За словами Веллса, Черчилль був *«романтичним мілітаристом»*, що підтримував дух британців під час війни, але в мирний час був небезпечним, тому що *«будучи далеким від Гіппократа, він дійсно вірив у його власні абсурдні ідеї»*. Насамкінець письменник-фантаст додав, що *«Черчилль зараз відіграв свою роль і під час кризи в Греції втратив голову»* [218, с. 29].

Лист – авторитетна заява (*«dictum»* з лат. гостра заява), сповнений емоційної критики на адресу реципієнта, написаний незадовго до смерті Веллса у 1946 р., звучить як епіграма. Натомість Черчилль віддав шану письменнику, написавши одразу ж після його смерті слова, які стали епітафією: *«Мало хто з першокласних письменників більш послідовно піддавався настроям національних подій та соціальної системи, в яку вони потрапили. Все менше почуваяться у великому боргу перед його широкою толерантністю та чудовими хитросплетіннями»* [218, с. 30]. (Дод. А3;

Р.2.3.6.) Це послання звучить як останній акорд вдячності приятелю і творчому співрозмовнику.

Листування В. Черчилля із Б. Шоу також вирізняється оригінальною манерою зображення образу адресата й новими жанровими модифікаціями; їхнє листування насичене добрим гумором і прихованим сарказмом.

До того ж їхні неординарні стосунки стали приводом для відомого апокрифічного листовного анекдоту. Якось Б. Шоу надіслав В. Черчиллю два квитки в подарунок і супровідний *лист-запрошення* на прем'єру своєї вистави. У листі стисло констатував: *«Приходьте самі і візьміть із собою друга, якщо він у Вас є»*. На що Черчилль нібито відповів: *«Не маю можливості прийти на прем'єру, можна мені прийти наступного вечора, якщо вистава відбудеться?»* [218, с. 31]. Хоча цей жарт обидва кореспонденти пізніше заперечували, добродушне кепкування в кореспонденціях було властиве обом адресантам.

Легка насмішка та приховане глузування в листах переростають у полеміку між епістолярними комунікантами – і це набуває іншого стильового забарвлення. Характер листування передає цілу гаму відтінків комічного: іронію, пародію чи сарказм. Це найпомітніше проявляється у *листах-портретах адресата*, коли адресант намагається висміяти певні риси характеру чи вчинки реципієнта, що викликають осуд, несхвалення чи роздратування [82, с. 206].

В. Черчилль любив театр і захоплювався драматургією Б. Шоу. Послідовник і учень Г. Ібсена, Б. Шоу розвинув «нову драму» – панораму ідей. У його листах до В. Черчилля постає образ адресата, що переживає психологічні колізії. Це цікавий полеміст і сатирик із інтелектуально-аналітичним підходом до подій, філософським осягненням дійсності. Визначальною рисою такого полемічного діалогу в листах до В. Черчилля, в його публічних виступах і приватних розмовах із своїм творчим соратником, є іронія, в якій сатиричний пафос поєднується зі скепсисом, що ставить під сумнів розумність соціального устрою і реальність прогресу.

Натомість у приватному листуванні і в публічних виступах В. Черчилль неодноразово критикував політичні погляди Б. Шоу. У своїх біографічних нарисах «Великі Сучасники» Вінстон Черчилль присвятив Бернарду Шоу окрему статтю і назвав його *«найяскравішим сучасним письменником Англії»* [136, с. 43]. Проте, цей образ в уяві В. Черчилля викликав не лише захоплення.

Характер адресата інколи набуває іншого ракурсу зображення у листах-замальовках (короткий нарис, етюд [84]), невеликий за обсягом лист, що містить критичну або емоційну розповідь, що базується на уявленні, викликаному в свідомості письменника на основі власного досвіду. Політик і публіцист порівнював Б. Шоу із вулканом: *«Шоу був вулканом, У ньому було багато диму, великі хмари легкозаймистих газів і чудових електричних спалахів, Там було багато кип'ятку, грязюки та попелу, що викидалися в різні сторони. Окрім усієї цієї "екстравагантної маячні", інколи з'являється шматок чистого золота, виплавленого із серцевини вогнів істини»* [109, с. 18]. (Дод. А3; Р.2.3.7.)

У прикладі вище контекст листа-замальовки насичений образністю, характерно для жанру замальовки, етюду, що передає емоційний внутрішній стан адресанта та його ставлення до адресата. Зображуючи у листі образ адресата, автор послання поступово переходив від характеристики особистих якостей Б. Шоу, до наділення особи письменника, як у казці, рисами природних явищ, уособлення та порівняння, гіперболізації, що змушувало адресата відповідно реагувати. Стиль Б. Шоу – тяжіння до неприхованого жаргонного жарту, а також використання підтексту, імпонував Черчиллю, котрий не був байдужим до тонкого гумору і сам вдавався у своїх посланнях до символізму та інтертекстуальності [82, с. 206].

Б. Шоу зі свого боку не виказував образи за дошкульні висловлювання В. Черчилля на його адресу стосовно «сліпого політичного пароксизму». В цьому простежується ставлення до Черчилля не лише як до цікавого співрозмовника, з котрим можна було відкрито подискутувати на

філософські теми, але й оцінка його хисту як критика. Епістолярні співрозмовники часто обмінювались думками про творчість, надсилаючи при цьому власні художні твори. Так з'являлися *листи-рецензії*, із коментарями від адресата. Зокрема, 1928 року Б. Шоу надіслав Черчиллю свій довершений твір («magnum opus») «Посібник із соціалізму та капіталізму для розумної жінки». Згодом Черчилль висловив своє задоволення від прочитання твору, написавши у листі від 2 вересня 1928 р.: *«Я зрадив, коли отримав Вашу книгу і дуже зворушений Вашою люб'язністю, підписаним мені примірником. Мене захоплює Ваш простий брутальний стиль та ставлення. Я впевнений, що він принесе лише користь для бездумної самовдоволеної заможної особи»* [126, с. 1331]. (Дод. А3; Р.2.3.8.) Тактовно натякаючи на те, що твір не є досконалим і що ідеї твору не збігаються із поглядами Черчилля, адресант завершує кореспонденцію стримано, не виказуючи відкритого протистояння. Ніби продовжуючи у такій же манері, Б. Шоу у листі-відповіді до В. Черчилля (1934) схвально відгукнувся про роман політика «Мальборо» як *«very good reading [but] badly damaged in places by [excess] Macaulayisms»* (дуже гарний матеріал для читання, [але] місцями сильно пошкоджений [надлишком] «маколеїзмів») [165]. Б. Шоу у листі висловлював протест проти «маколаїзму» (політики впровадження освітніх реформ у британських колоніях), підбурюючи В. Черчилля *«спрямувати його другий том в історичне русло, відповідно до сучасної ситуації»* [165].

Революційні настрої завжди переслідували Б. Шоу, а його гострі заяви і підтримка комуністичного руху викликали обурення у В. Черчилля. Схожі літературні вподобання і водночас значні вагання-метаморфози всупереч політичним розбіжностям, урешті-решт взяли гору і позначилися на тональності епістолярного діалогу із тяжінням до гострої полеміки. У своїх есе і серії листів цього періоду (1944) Б. Шоу називав В. Черчилля мілітаристом, стверджуючи, що *«Пан Черчилль – дивна неприємна сполука аристократа і янкі (житель нової Англії). Його відверта анти-німецька сварливість є значно популярнішою, аніж моральне белькотання його*

побожних колег. Він – самовдоволений та веселий юнкер (шляхтич)» [218, с. 31]. (Дод. А3; Р.2.3.9.)

Листовна полеміка – поширений жанр в епістолярних діалогах В. Черчилля із колегами та друзями, насичений сатиричними вкрапленнями та добродушним гумором. Інколи це свого роду *політична дискусія у листах*, адресованих не лише одній особі, але й широкому загалові (у пресі, публічних виступах). Як і в драматургії Б. Шоу, дискусія переходить у полеміку між адресантом та адресатом і виходить за межі епістолярного діалогу, переростає у публічні дебати, опубліковані у пресі «Дебати про принципи соціалізму; Вінстон Черчилль проти Бернарда Шоу» (1924). В. Черчилль звинувачував правлячу лейбористську партію у варваризмі, соціалістичному шахрайстві і попереджав суспільство про те, що *«утопічні ідеї соціалістів: егоїзм, пошуки себе, свого ідеалу зробили неможливим їх здійснення»* [118, с. 24].

Вінстон Черчилль вважав Бернарда Шоу найвизначнішим майстром епістолярного стилю. Письменник, на думку політика й публіциста, умів бути і патетичним в одних ситуаціях, насмішкуватим і жартівливим – в інших, проте одночасно став *«жертвою його власного хисту – парадоксу»* [104, с. 32]. У 1929 році В. Черчилль написав: *«We are all the better for having had the Jester in our midst»* (*Ми усі, безумовно, стали кращими, маючи серед нас блазня*) [218, с. 34].

Жарти загалом притаманні листуванню В. Черчилля з друзями, з близькими колегами-однодумцями та письменниками, зокрема з Г. Веллсом і Б. Шоу. Проте інколи їхні стосунки переповнювала взаємна неприязнь через різні політичні погляди. Для прикладу, проаналізуємо уривок із *листа-відгуку (рецензії)* В. Черчилля, надісланого Б. Шоу у 1937 р., в якому адресант схвально відгукнувся про творчість письменника. Б. Шоу подякував В. Черчиллю за другий схвальний нарис про нього у збірці «Великі сучасники» (1929): *«Це, безумовно, варто прочитати сьогодні – Черчилль тут найкраще виявив свою майстерність»* [104, с. 34]. Б. Шоу не

сподобалось, як В. Черчилль порівняв «Червоний прапор» (гімн Лейбористської партії) із «*the burial march of a monkey*» похоронним маршем мавпи». Б. Шоу запротестував і надіслав відповідь, що гімн «Червоний прапор» насправді був «*the funeral march of a fried eel*» (похоронним маршем смаженого вугра) [127, с. 37]. Вдала словесна гра, уміле жонгливання жартами властиве обом комунікантам. Письменники все активніше використовували нові оригінальні метафори, порівняння, перифрази, специфічні комічні моделі на лексичному, фразеологічному, морфологічному та синтаксичному рівнях, збагачуючи різноманітними відтінками комічні властивості слова й досягаючи значної експресії у змалюванні характерів і ситуацій.

Спостерігаючи за еволюцією розвитку дружніх і творчих зв'язків цих визначних постатей, зокрема, завдяки діалогу в листах Черчилля-Шоу, що тривав до 1950 року, ми стаємо свідками боротьби їх поглядів, політичного протистояння та дискусії на літературні теми, Впродовж останніх років життя Б. Шоу дописувачі зберігали теплі товариські зв'язки, їхні листи передають щирість і мудрість адресантів, кореспонденції позбавленні формалізму та офіціозу. У 1946 р. В. Черчилль надіслав вітальню телеграму своєму другу-ювіляру Б. Шоу з нагоди його 90-річчя і отримав зворушливу відповідь: «*Ви ніколи не були справжнім Торі (представником партії). Дуже велика енергія автора і художника та солдатський вишкіл зробили Вас феноменом, якого крайні консерватори (незграби), філістери (неосвічені обивателі) та відсталі люди ніколи не розуміли, а завжди боялися*» [131, с. 253]. (Дод. А3; Р.2.3.10.)

Не менш зворушливим були слова вдячності прикутого до ліжка недужого Б. Шоу, коли В. Черчилль із своєю дружиною надіслали йому троянди. На знак їхньої дружби автор надіслав прем'єр-міністру свій останній твір – автобіографічні нариси «*Sixteen SelfSketches*» (1949) «Шістнадцять замальовок про себе», в якому описав В. Черчилля як свого суперника. Разом із твором він додав *записку-послання* (коротке письмове звернення)

підтверджуючи обопільну спорідненість у властивій йому манері неприхованої іронії: *«You and I are officially classed as ignoramuses»* (Нас обох віднесли до класу невігласів) [118, с. 31], натякаючи на те, що вони обидва не мали ступеня ні Оксфорда, ні Кембриджа. Проте обидва отримали Нобелівську премію з літератури.

Надсилаючи *листа-подяку* у відповідь на подарунок від Б. Шоу, збірку своїх останніх автобіографічних нарисів, В. Черчилль написав у стриманому тоні: *«Мій шановний Бернарде Шоу, щиро дякую за лист і за Ваші «Етюди про себе». Це велика радість отримати такий твір та ще більша радість – дізнатися про Ваше одужання. Дозвольте мені віддячити Вам як тільки може автор, надіславши Вам ці кілька етюдів – «замальовок про себе», зовсім іншого персонажа. Можливо, вони переконують Вас зайнятися малюванням як хобі»* [131, с. 562].

Епістолярні діалоги В. Черчилля з Г. Веллсом та з Б. Шоу тривали десятиліттями. На основі проведеного аналізу цих листовних комплексів охарактеризовано головні жанрові та стильові домінанти, які можуть бути ключовими чинниками для визначення типологічних форм письменницьких кореспонденцій В. Черчилля. Це зокрема, поява різних міжжанрових зрощень у межах одного жанру; адресатно-рецептивний зв'язок між дописувачами; суб'єктивна спрямованість та індивідуальна стильова парадигма адресанта. Визначальними рисами епістолярних діалогів В. Черчилля із його «співрозмовниками на відстані» Б. Шоу та Г. Веллсом є: іронія, у якій сатиричний пафос поєднується зі скепсисом; емоційна критика на адресу реципієнта, полеміка між адресатом та адресантом, тонкий гумор тощо. Власне виокремлені жанрові та стильові домінанти, а також головні риси проаналізованих епістолярних діалогів спричинили появу таких жанрових модифікацій листів В. Черчилля : *лист-концепція*; *лист-авторитетна заява*; *лист-замальовка (етюд)*; *лист-портрет адресата*; *лист-рецензія*; *лист-політична дискусія* тощо [82, с. 208].

2.4. Інтимне листування

У європейському літературознавстві інтимні листи ототожнюються із приватними особистими кореспонденціями, які також включають і любовні листи, що в англійському словнику тлумачаться як «листи, адресовані людині, з якою у вас романтичні стосунки» [119].

Англійський літературознавець і перекладач приватних послань («The letters of Abelard and Heloise») Бетті Редіс, дослідник листування Абеяра з Елоїзою, визначає любовні кореспонденції як «романтичний спосіб висловлення почуттів у письмовій формі». Саме ці листи породжують різні емоції: «відданість, розчарування, сум і обурення, самовпевненість, амбіції, нетерплячість, докори сумління і непокірність» [101, с. 12].

Любовні послання, що з'явилися в літературі ще в часи Овідія, найбільшого поширення досягла в добу романтизму. Епістолярна форма, до якої зверталися Семюел Річардсон у «Памелі» (1740) та Жан Жак Руссо в романі «Юлія або нова Елойза» («Julie ou la ouvelle Нйlopse» (1761)), має ту перевагу, що дозволяє персонажам розповідати історію своїми словами, видаючи інтимний погляд на думки й почуття персонажа, без втручання автора. Беручи витоки із древніх дидактичних епістол Аргона, грецьких та римських епістол (листи Цицерона, Героїдів та Сенеки), інтимні послання між парами, що охоплюють століття та континенти, приватні розмови на відстані є безцінними свідченнями історичних подій та приватного життя відомих людей (Шарлотти Бронте, любовні записки Енн Болейн та Генріха VIII; любовні листи Чарльза Діккенса до Кетрін Хогарт, приватні листи Вінстона та Клементини Черчилль). За словами Андреа Кларк, «любовні листи є вираженням близькості; їхні слова дозволяють нам зрозуміти приватні стосунки людей протягом століть» [112].

Приватні кореспонденції В. Черчилля викликають жвавий інтерес і сьогодні, в еру активного цифрового спілкування, ми відчуваємо потребу у зануренні в інший світ, художнього слова та щирої розмови, світ епістолярію видатного британського політичного діяча й письменника, що слугує

надзвичайно цінним автентичним першоджерелом для осмислення творчої індивідуальності митця.

Інтимне листування В. Черчилля ідентифіковане передовсім в його епістолярних діалогах із дружиною Клементиною (1885–1977), молодшою за чоловіка на 11 років. Вона належала до знатного шотландського роду, вільно володіла французькою і німецькою мовами, читала в оригіналі і знала напам'ять чимало творів Вольтера й Гете. Біографи В. Черчилля зазначають, що мати Клементини доволі легковажила у стосунках із представниками сильної статі. Через це після розлучення з нею батько Клементини не визнав дітей своїми, адже був переконаний у їхньому позашлюбному народженні. Тож довелось Клементині заробляти на прожиття уроками французької, бо родинні статки були надто скромними. Однак, дівчина не прагнула заміжжя як порятунку від бідності: у свої 23 роки вона відзначалася перебірливістю – тричі скасовувала заручини.

У Вінстона Черчилля життєва доля теж не була встелена пелюстками троянд: батьки йому мало приділяли уваги, оскільки Черчилль старший з головою поринув у політичну кар'єру, а мати – у світське життя.

У своїх взаємовідносинах із жінками Вінстон нагадував ведмедя: «самовпевнений, владний військовий політик перетворювався на незграбного мовчазного, упокореного ведмедя» [200, с. 71]. За два роки до знайомства з Клементиною йому відмовили у заручинах три потенційні претендентки на руку і серце.

Як стверджують архівні матеріали, «Черчилль міг бути дуже чарівним, але мав важку вдачу. Через його самовдоволенний характер, було дуже мало чоловіків, які б протистояли йому. Проте була одна дуже сильна вольова жінка, яка завжди залишатиметься поруч – його дружина... Вони писали один одному щоразу, коли були нарізно або, навіть тоді, коли перебували під одним дахом, передаючи у листах важливі почуття» [205, с. 16].

Роман у листах Вінстона Черчилля із Клементиною Хозьє розпочався після їх зустрічі у березні 1908 року. Щопрада, вони вперше зустрілися іще

чотири року тому на одному балу. Вінстон попросив свою матір познайомити його із дівчиною, чия врода так вразила юного Вінстона, що юнак довго не наважувався запросити Клементину на танець. Коли ж все таки вони зустрілися, Клементина сама «подала знак сором'язливому красеню, який стояв, наче вкопаний» [206, с. 5]. І ось нарешті у серпні 1908 року весілля відбулося. Британський бомонд був шокований такою подією: представники суспільної еліти навперейми пророкували приреченість цього шлюбу, адже Черчилль, мовляв, не створений для сімейного життя. Проте всупереч негативним пророцтвам і передчуттям, Вінстон і Клементина Черчиллі прожили в любові і вірності 57 років. У подружжя народилось п'ятеро дітей: чотири доньки і один син.

Клементина ніколи не прагнула приборкати чи перевиховати свого чоловіка. Ні тоді, коли він проводив ночі в казино, ні тоді, коли керував політичним життям Великої Британії, чи тоді, коли випивав надмірну кількість віски і палив безперервно гаванські сигари, писав ночами свої мемуари. Наділена від природи гострим розумом і тонким почуттям гумору, Клементина сприймала свого чоловіка таким, яким він був насправді. Клементині було з Вінстоном нелегко, однак ніколи не було нудно. Багатолітній британський державний діяч і політик, письменник і маляр, Черчилль любив говорити без упину, майже ніколи не слухаючи співрозмовників. Тож Клементина придумала чудову форму спілкування з чоловіком: вона писала йому листи. Загалом було написано 1700 листів і листівок і стільки ж отримано листів-відповідей від чоловіка-адресата.

Завдяки Мері Сомес, єдиної уцілілої дочки Черчилля, світ отримав унікальну добірку приватних листів Вінстона та Клементини Черчилль «Говорячи за себе» («Speaking for themselves»), укладену в хронологічному порядку, доповнену телеграмами, приватними записками та іншими документами, частина яких не має датування, разом із редакторськими примітками про життя сім'ї, родинні зв'язки та людей [205].

«Найвиразнішою рисою цих кореспонденцій, за словами Мері Сомес, є їхня безпосередність та невимушеність. Ці листи написані лише для двох, без урахування цікавих нащадків, які зазиратимуть із-за плеча у ці епістолярні тексти...» [206, с. 3]. В них відчувається інтимність почуттів адресантів, неприхована відкритість, щирість та правдивість, бо писалися кореспонденції не для загалу. Вони служать канвою, в яку вплітаються сцени з буденного життя, заповнені реальними персонажами тодішнього політичного бомонду, особами, близькими до кола сім'ї Вінстона та Клементини Черчилль, аристократичними персоналіями. І кожен персонаж епістолярних діалогів подружжя займає своє місце, свою оцінку і ставлення адресантів. Тому однією з особливостей епістолярних діалогів Черчилля з Клементиною є яскраво виражена політематичність і різножанровість кореспонденцій.

Розмаїття жанрових характеристик обопільного листування подружжя Вінстона та Клементини Черчилль зумовлює появу нового явища в літературознавстві – *конвергенції*, тобто міжродових утворень почасти неоднорідних поліфункціональних жанрових модифікацій приватних письменницьких кореспонденцій в одному комплексі. Термін конвергенція походить від латинського слова «*converge*», що означає «зближаю». Проте конвергенція – поняття не тільки комунікативної терміносистеми, у науковому побутуванні воно означає збіг ознак, властивостей у явищах, між собою не пов'язаних, незалежних [85, с. 256].

Специфіка жанрово-стильових модифікацій епістолярних діалогів Вінстона та Клементини Черчилль через конвергенційні зрощення позначена жанровими видозмінами із своєрідними стильовими особливостями епістолярного комплексу цього подружжя.

З огляду на те, що проблема конвергенції різних жанрових особливостей в одному творі досліджувалась літературознавцями лише спорадично та активного вжитку це поняття не набуло, водночас виникає гостра потреба у сучасному переосмисленні усталених понять, у новому прочитанні зразків епістолярію письменника, зокрема, інтимного епістолярію

письменника. оскільки питання міжродових утворень, специфічних жанрових варіацій і стилістичних видозмін в рамках епістолярних комплексів досі ще не отримали необхідного теоретичного обґрунтування.

Письменницький приватний епістолярій як художньо-документальний жанр увібрав у себе колоритну панораму різножанрових утворень, яким притаманні певні жанрові характеристики, структуровані автором у єдине ціле. Серед розгалуженої системи жанрових модифікацій виділяємо інтимні листи, доміантною рисою яких є авторська інтенція (ідейний задум, намір). Саме інтимний дискурс письменника, який проявляється не лише на рівні тексту, але реалізується у діалогах між закоханими, у внутрішньому монологі адресанта, у ліричних відступах, привертає увагу реципієнта. Центральною фігурою письменницького інтимного епістолярію є адресант, котрий «грає» роль закоханого і лише конкретний адресат може стати співучасником цієї гри. Адресант в інтимному діалозі готовий розкрити свою індивідуальність, яка часто-густо відрізняється від стереотипного образу. В інтимному дискурсі розгортається, на думку Р. Барта [5] мова закоханих із позиції персонажів чи автора, а також на рівні свідомості. Тому аналізуючи приватні листи письменника, необхідно враховувати і сферу духовну, інколи втілену не лише у словах, а й у недосказаності (невисловленості) автора, у його думках, натяках та внутрішньому діалозі.

Широкий діапазон жанрово-стильових модифікацій епістолярних діалогів Вінстона Черчилля з дружиною Клементиною потребує класифікації цих листів відповідно до жанрових і стилістичних особливостей. У сучасному літературознавстві існує кілька підходів до структурування сукупності епістолярію окремого автора. Найбільш продуктивним принципом типології епістол є тематичний. Поряд із тематичним підходом дослідники диференціюють листи також за призначенням. Ці два підходи часто поєднуються, оскільки тема листа здебільшого і визначається його призначенням. Таким підходом до систематизації та структурування кореспонденцій користувалося багато вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Тематичний аспект епістолярію, зокрема, описує К. Ленець. Залежно від призначення й характеру взаємин між дописувачами дослідниця розмежувала листи на чотири групи: родинно-побутові, інтимно-товариські, приватно-ділові, офіційно-ділові [42, с. 209].

Враховуючи вищезгадані наукові підходи до класифікації епістолярію письменника, необхідно також брати до уваги емоційно-рецептивний зв'язок між комунікантами, який реалізовується через діапазон емоційних станів адресанта і адресата. Сюди ж входять темпераментні характеристики та реакції. Зазвичай, здатність до самоаналізу, саморецепції, сугестії та інші прийоми для передачі емоційного стану автора чи реципієнта формують емотивний фон (тональність) листа-монологу чи листа-діалогу і служать показником індивідуально-особистісної жанрово-стильової палітри епістолярного твору автора

Саме збірка листів Вінстона Черчилля до дружини Клементини становить справжню конвергенцію жанрів і стилів, оскільки ці кореспонденції утворилися внаслідок дифузії інтимного, дружнього, родинного та почасти дидактичного приватного листування, зачепили всі сфери життя й діяльності сім'ї [79, с.104]. Це листування стало відображенням складного неординарного характеру обох адресантів, їхніх взаємин та життєвих перипетій. Тому, враховуючи функціональні, міжжанрові та стильові домінанти, виокремлюємо такі типологічні категорії листів у цьому комплексі (*Speaking for themselves: The Personal letters of Winston and Clementine Churchill*)

1. Приватні листи:

1) інтимні, у яких відчуваються ноти «прянощів»:

- ліричні виверження («lyrical effusions»): «вибух почуттів чи пристрастей, нестримне вираження думок і почуттів у словесній красивій формі» [128];
- романтично-«персоніфіковані», образні листи;

2) дружні послання;

3) «*Chartwell Bulletins*» (Вісник Чартвелла);

- 4) критичні пасажі (есеї та коментарі);
 - 5) автобіографічні краплі;
 - б) щоденникові записи;
2. Партнерсько-ділове листування (напів-офіційного характеру): листи-меморандуми, листи-протоколи; телеграми .

Перший пласт репрезентують інтимні листи В. Черчилля до коханої Клементини, котра невдовзі стала його дружиною. Їхній діалог у листах тривав понад пів-століття (1908–1964) і став найдорожчим скарбом серед усього збереженого епістолярного спадку письменника. У цих листах, сповнених пристрасті, поряд із ніжними словами про кохання, є роздуми адресанта та плани на майбутнє, які органічно вплітаються у тканину листів, часто плавно переходять в ідилічні картини [79, с.104]. В обопільному листовному діалозі Вінстона із Клементиною ідентифіковані почуття любові у різних її проявах: від закоханості до любові-самопожертви. Виклад думок і вираження почуттів теж набувають різної епістолярної форми – діалогу-звертання, бесіди, прохання, запитання, з'ясування обставин, сповіді, одкровення тощо.

Дружня прихильність і симпатія, які виникли під час першої зустрічі, поступово змінюються відкритими, щирими зізнаннями: *«My dearest»–I hope you have slept like a stone...Tell me how you feel & whether you mean to get up for breakfast. The purpose of this letter is also to send you heaps of love and four kisses X X X X.* » (*Моя любонько, надіюся, що ти міцно спала (наче камінь). Скажи мені, як ти почувася, чи ти маєш намір встати до сніданку. Пишу цей лист, також, щоб надіслати тобі море любові і чотири поцілунки від мене*) [206, с. 15].

Ці листи писалися кожним із них власноруч та зв'язувалися рожевою ниткою в охайні пучки, наче букети квітів, часто передавалися домашньою поштою, навіть коли обидва дописувачі перебували під одним дахом (закохані проштовхували згорнуті аркуші листів під дверима спальні). Інтимне листування подружжя Вінстона та Клементини Черчилль

репрезентує невідомий широкому загалові портрет партнерства та любові обох епістолярних комунікантів, відкриває потаємні сторони їхніх стосунків і характерів. Укладачка цього листування сподівалася: «можливо, хтось, прочитавши їх, відчує, що нитка, якою зв'язані ці пучки, є золотою ниткою любові Вінстона та Клементини Черчилль» [206, с. 8].

Кохання чисте, як «вранішня роса на траві», пронизує усе зібрання листів, проте воно набуває різних відтінків: власне палке кохання («ardent love»), любов-опіка; кохання-туга, жертвна любов («агапе»). В часи розлуки, переживаючи сум та тугу, закохані обмінювалися чуттєвими листами, сповненими хвилювань, палких захоплень один одним та щирих зізнань у почуттях, декорувавши їх малюнками домашніх улюбленців: *«Моя мила кицю, цілую твій образ, що виринає у моїх думках. Твоє рідне серденько б'ється у моєму. Бог благословляє тебе, кохана, залишайся здоровою і неушкодженою. Поцілуй від мене наше мале кошеня (малюка). З найніжнішою любов'ю, В.»* [206, с. 30].

Майстерна конвергенція ліричних висловлювань та епічних пасажів перетворює ці приватні листи Вінстона та Клементини Черчилль на панорамне епістолярне полотно, в якому реалізовані не лише прагнення автора поговорити із коханою людиною на побутові теми, а також «вилити душу», розкритися.

Концепція любові дуже складне поняття, і вона може мати різні прояви. Звертаючись до первинного античного поняття «любові-агапе», що в грецькій філософії позначало любов до ближнього, безкорисливу любов-самовіддачу. жертвну любов, у контексті листовного діалогу цей концепт передає безліч відтінків: і пристрасть, і ніжність, і надійність, і безмежну відданість, любов-самозречення (самовідречення), самопожертву і духовну, християнську любов (до Бога).

В одному з епістолярних фрагментів можна розгледіти кілька відтінків «любовної веселки» адресанта: пристрасть до коханої людини, водночас адресант передає не лише еротичне бажання, але і сильне почуття відданості.

«Моя дорога і кохана Клеммі, моє найпалкіше бажання ще глибше запасти у твоє миле серце і душу і згорнутися у твоїх ніжних обіймах. Я почувуюся у безпеці із тобою. Ти така мила і добра зі мною, що я не можу передати, наскільки я вдячний за твою щирю душу та незрівнянну красу. Прошу, не зневажай ласки свого відданого мопса» [210, с. 29]. (Дод. А3; Р.2.4.1.)

Романтично-персоніфіковані листи. Інколи дописувачі у своїй закоханості, особливо на початковому етапі, вдаються до різних витівок, що є характерною особливістю епістолярного спілкування Клементини та Вінстона. Персоніфіковані образи, наче в казці, присутні у родинному епістолярному дискурсі. Адресант називає себе «Pug» (мопсом), або, навіть, згодом «Pig» («свинтусом»), а Клементина уособлює себе з кішкою «Cat». Вона також підписувала свої листи лаконічними дописами як от: «Your loving Clem - Pussy-Bird», навіть дітей іменували назвами домашніх улюбленців, тварин. The Rabbit – (син); the Mule – Sarah Churchill (донька, таке прізвисько пояснюється характером доньки, яка весь час діяла по-своєму, не прислухаючись до думки батьків, і часто засмучувала їх). пестливих слів-звертань та уособлень Листи часто декоруються малюнками цих же характерних образів. Вінстон у листах перевтілювався в образ доброго вірного домашнього улюбленця, наповнював зміст своїх листів до дружини пестливими ніжними словами на кшталт: *«Моє миле кошеня, сьогодні ввечері моє серце лине до тебе. Я відчуваю ясне усвідомлення всього, що ти для мене значиш, і той добрий утішливий вплив, який ти внесла у моє життя. Там, я уявляю, як моє чарівне кошеня муркоче та чепуриться переді мною і почувуюся настільки пихатим і самовдоволеним, як ті навичі, що хочуть заволодіти нею» [206, с. 33]. (Дод. А3; Р.2.4.2.)*

З плином часу ця гра переросла у прозу життя, де окрім компліментарних зменшувально-пестливих слів присутні сумні настрої. Інколи в їхньому любовному епістолярному романі виникали несподівані колізії, тоді недомовки й розчарування осідали на серці адресанта важким тягарем, про що автор не міг промовчати, оскільки гостра потреба

виговоритися переважала. Тоді листи ставали емоційно вибуховими, Клементина ж завжди знаходила відповідні слова, щоб підбадьорити чоловіка. У листі-сповіді до дружини адресант проливав світло на свої підозри і недомовки. Така форма відвертого емотивного самоаналізу притаманна інтимному епістолярному дискурсу доби модернізму:

«Моя наймиліша, мене дуже хвилює те, що ти, здається, плакаєш такі абсолютно дикі підозри, які зневажають всю любов і вірність, яку я несу тобі, і буду молити Бога, щоб дав мені терпіння, поки я дихаю – вони недостойні тебе і мене <... >Я знаю, що вони походять із ніжної любові, яку ти відчуваєш до мене, і тому це змушує проявляти більше ніжності до тебе і я завжди прагну заслужити цей найцінніший пожиток – моє кохання. Але в той же час вони пригнічують і дратують мене і без причини... Ти повинна мені довіряти, бо я не люблю і ніколи не полюблю жодну іншу жінку на світі, окрім тебе і моє головне бажання полягає в тому, щоб з тижня до тижня пов'язувати себе із тобою узами, які коли-небудь стануть інтимнішими та глибшими <...> Кохана, я цілую твою пам'ять. Твоя ніжність і краса звеличують моє кохання. Ти знайдеш мене завжди, Твій люблячий і відданий чоловік В.» [206, с. 37-38]. (Дод. А3; Р.2.4. 3.)

Концепт любові еволюціонує і набирає різних форм в епістолярних діалогах Вінстона із жінками, зокрема з дружиною: від романтичних палких зізнань (любов-пристрась) до сповідальних, пронизаних болем і відчаєм одкровень, прощень (любов-біль). В епістолярії Черчилля концепт любові кодується як образ коханої людини, що втілений у численних жанрових трансформаціях. Ніжне ставлення (любов-опіка) до люблячої дружини пронизує чимало листів Вінстона Черчилля, написаних у різні часи: і у важкі періоди хвороб чи воєн, і у щасливі миті спільного родинного життя, як от: народження первістка (дочки). В. Черчилль надто був стурбований станом здоров'я своєї дружини після перших пологів у серпні 1909 року, він змушував її зібратися з силами і наполягав: «...do try to gather your strength <...> Remember my two rules -- No walk of more than 1/2 a mile; no risk of

catching cold<...>I do so want your life to be a full and sweet one» (Намагайся зібрати свою силу. Запам'ятай два правила – не ходи пішки більше, ніж півмилі, не завдавай собі ризику застуди... Я справді прагну, щоб твоє життя було наповненим і солодким» [206, с. 26].

Клементина прагнула відшукати потрібні слова, щоб висловити свою любов та віру у свого обранця. Від ніжних зізнань у коханні, зазвичай стриманіших, до сповідальних листів, сповнених туги, коли Черчилль перебував на Західному фронті. «*Мій коханий, я постійно про тебе думаю <..> Я дуже сильно тебе кохаю, більше ніж я думала <...> Я вирізала із газети чудовий знімок, де ти в уніформі <...> Там на знімку густий туман <...> Я відчуваю, як ти розчиняєшся (відступаєш) у тумані і болоті Фландрії і так довго не повертаєшся назад. Твоя кохана Клемі і кошенята» [206, с. 118]. (Дод. А3; Р.2.4.4.)*

Як бачимо, їхнє листування носить характер живого діалогу на відстані із відтінком інтимності; обидва співрозмовники переживають спільні емоції, вони наче «пливуть, на одній хвилі». Незважаючи на участь В. Черчилля у військових та політичних баталіях, він постає у листах людиною з тонкою душевною організацією, яка чутливо сприймала життєві обставини, що траплялися на віку: злети та невдачі на політичних теренах, власні рани та хвороби близьких, втрати рідних людей. У будь-якому разі він виявляє надзвичайну співчутливість через вербально-емоційну форму майже в усьому – від літературознавчих до екстремистецьких форм. Надзвичайно інформативні з цього погляду *автобіографічні вкраплення* у листах до дружини, його критичні пасажі. В автобіографічних епізодах, колізіях відкриваються внутрішні переживання автора, суперечності його життя [79, с. 105].

Автобіографічні вкраплення – автобіографічні дописи, цінніші від будь-яких інших, бо є безпосередніми свідченнями самого автора. Вони майстерно влітаються у канву листа і додають нові цікаві епізоди до

життєпису адресанта, із власним коментарем, оцінкою, аналізом, зображуючи дійсність крізь призму власного сприйняття.

Пропонуємо до розгляду кілька автобіографічних уривків (вкраплень) із листа В.Черчилля до Клементини

From WSC [undated but clearly 21 December 1941, with addition 24 December] At sea but now White House (У морі, але зараз у Білому домі)

My darling, «Моя мила,

1. Вчора закінчився найдовший тиждень, який я прожив з початку війни. Ми зазнали безперервних штурмів. Довгий час обходили Кривавий мис (Форленд) у найгіршій зоні військового підводного човна і в зонах розміщення Фокке-Вульф (німецьких винищувачів)... Про інші речі. Найгірше, що трапилося зі мною, це – крах опору Гонконгу, хоча знали, що це був жалюгідний форпост [206, с. 459].

2. Вчора я провів шість годин із чотирма бронетанковими бригадами, всі готуються і являють собою чудову, добре підготовлену і рішучу групу людей, які жадають дій, але мають лише кілька танків для тренувань. Я їм розповів (у семи промовах), як Президент надав мені «Шермани» [танки]. Вони проявили неабиякий ентузіазм <...> Чим більше я вивчаю ситуацію на місці, тим більше я переконуюся, що здобути вирішальну перемогу можна лише за умови, якщо тільки лідерство рівносильно можливості» [206, с. 460].

3. «Мені страшено набридла думка про те, що ще завий день я буду лавірувати серед всього цього (пливти назустріч вітру), але кожен має прийняти неминуче. Перебування на кораблі в таку погоду схоже на перебування у в'язниці і ще один шанс затонути. Проте, це, мабуть, непогано час від часу відходити від полотна і оглядати всю картину (отримати повне уявлення).

4. Сподіваюся, тобі вдалося використати свій маскувальний трюк, опублікувавши фотографію, на якій я купую значок у День вашого прапора 17 [16 числа]. Ніжно кохай мене і всі мої думки будуть з тобою цієї дивної Різдвяної ночі» [206, с. 461] (Дод. А3; Р.2.4.5.)

Серед ознак, притаманних автобіографічному письму В. Черчилля, зокрема *автобіографічним вкрапленням*, виділяємо наступне:

- розповідь від першої особи: головний герой – сам автор («я – на рація»);
- ретроспективність (рповідь автора про особисте життя (минуле) з позицій сучасності);
- самоаналіз автором власної поведінки, думок (дослідження свого психологічного стану) (приклад 2) та реакція, авторська оцінка дійсності (приклади 1, 3);
- наявність художніх засобів, що передають рефлексії адресанта: тривогу та незадоволення, виражені за допомогою контрастного порівняння: антитези, з іронічним підтекстом (уривок 3);
- комунікативне спрямування оповіді (орієнтація на конкретного адресата) (приклад 4)..

Окрім *автобіографічних вкраплень* дуже біографічними і схожими за жанром є *Chartwell Bulletins*, що увійшли до збірки: *Speaking for themselves: Personal letters between Winston and Clementine Churchill. Chartwell Bulletins* – короткі листи-замітки побутового характеру про життя родини у їхньому помісті з елементами ведення господарської діяльності і не тільки. Вони передають прозу сімейного життя, текстовий простір якого наповнений різними побутовими епізодами.

My darling, («Моя мила,

CHARTWELL BULLETIN NO. 8 (Вісник Чартвелла)

1. (Екскаватор поїхав, слава Богу. Ми вдало провели тиждень за прибиранням. Острів буде виглядати чудово, коли все знову зазеленіє і озеро знову наповниться водою. Наступного тижня ми закінчимо ха-ха (пісчаний паркан), і я впевнений, що вам сподобається. Фруктовий сад – викорчований і чекає лише сухої погоди, щоб обтрусити та видалити шкідливе коріння

2. Новини про свійських тварин. Чорний лебідь сидить на шести яйцях, поруч маленька качка, яка сидить на одинадцяти. Дві кози завзято клюють.

3. Набіг Рендольфа на Норвуд пройшов дуже важко, як я зрозумів. Ліга оборони Індії відмовилася надати йому будь-яку підтримку, і на його платформі виступив лише один член від консерваторів (і він шалений). Місце абсолютно монотонне (майже мертве). Газети приділяють дуже мало уваги виборам, і надія Рендольфа, Сарі, Діани, Моппет та компанії, здається, обмежується збереженням свого депозиту. Для цього йому потрібно набрати не менше 4000 голосів<...>.Твій люблячий Вінстон» [206, с. 390-391]. (Дод. А3; Р.2.4.6.)

Лист із серії *Вісник Чартвелла* (уривок вище) описує сімейні хроніки життя родини Черчиллів із елементами репортажу. Лист за змістом політематичний, насичений різними побутовими подіями, адресант розповідає про життєві епізоди дуже панорамно, не оминаючи деталей, наче веде репортаж: кожен новий абзац презентує нову тему життя родини, ніби адресант перегортає сторінку із сімейного альбому чи відкриває завісу в інший приватний світ автора, крізь призму його сприйняття. Тут не просто перелік подій, тут враження адресанта, його коментарі та оцінки, відчувається присутність адресата.

Звертаючись до дружини, Черчилль покладається на її допомогу у втіленні власних намірів – повернутися до політичного життя, хоча дружина не завжди розділяла його погляди. Вінстон потребував підтримки дружини у переломні моменти життя: під час злетів і падінь у політичній кар'єрі, у періоди розчарувань, втрат у родині (смерті дітей), упродовж жахів війни. Це все позначилося на внутрішньому стані адресанта і на тональності листів, що відображали драматизм адресанта, інколи такі обставини викликали у автора стан агонії та відчаю. Зокрема, після відмови від посади в Парламенті у 1915 році він написав дружині *лист-прощання* з преамбулою: «його слід надіслати на випадок моєї смерті», у якому автор зізнається дружині, що він не відчуває страху перед смертю, адже: «Смерть – це лише інцидент, і не найголовніше, що трапляється із нами у такому стані. Загалом, особливо з того часу, як я познайомився з тобою, моя кохана, я почуваюся щасливим, і

ти навчила мене, яким шляхетним може бути жіноче серце <...>. Тим часом дивись уперед, почувайся вільною, радій життю, плекай дітей, бережи мою пам'ять. Нехай Бог благословляє тебе. Прощавай, В.» [206, с. 111]. (Дод. А3; Р.2.4.7.)

Цей лист у формі передсмертного послання, що має роздвоєний зміст: прощання і напуття, звучить трохи парадоксально Апелюючи до дружини, адресант просить виконати його прохання – розрахуватися з боргами, оскільки розумів, що саме це часто ставало предметом постійного непокоєння для його дружини та матері. Саме перед дружиною Черчилль завжди почувався в боргу і не раз звертався із проханням про спокуту. Мінорні меланхолійні мотиви сповнюють сповідальні листи із Західного фронту. У них адресант описує своє гнітюче життя через псевдо-друзів і політичну кризу в Англії, яка його дуже хвилювала. Відродження депресивної меланхолії, пов'язаної із втратами фронтових друзів, провалом політичної кампанії і відчуттям внутрішньої порожнечі, спонукало до появи пронизаних болем рядків: *«Моя наймиліша душенько – на цьому тижні ти бачила мене дуже слабким, безглуздим та морально нестійким. Мені передали подвійні обов'язки, водночас і почесні, і обтяжливі <...> Я не можу висловити, як міцно я тебе кохаю та шаную, якою милою та непохитною ти залишаєшся в часи усіх моїх сумнівів, вагань та розгубленост» [206, с. 186]. (Дод. А3; Р.2.4.8.)*

Загалом, висловивши свою жертовну любов, розкривши свою болісну внутрішню боротьбу, усе це допомогло спроектувати повніший, детальніший портрет адресанта, особистості із витонченою конституцією душі, який може бути і чуйним, і милосердним, спроможним на створення шедевральних полотен, пройнятими ідеями гуманізму і глибокого психологізму, не зважаючи на нещастя і трагедії в житті родини.

Окрім очікування інтимних ліричних послань від коханої, Вінстон розраховував на її підтримку і в питаннях політики, оскільки роль Клементини як політичного «агента» та радника була для Черчилля вкрай

необхідною. Беручи активну участь у політичній полеміці стосовно причин, які призвели до початку Другої світової війни у Європі (Польщі) та запобігання загрозі війни у Британії, Черчилль намагався вплинути на уряд. Його приваблювала проблема зміни епох та тих, хто вирішує долю країни. У цьому витокі його есеїв, виступів, доповідей на конференціях та статей, опублікованих в Daily Telegraph, а також масового видання його книги «Світова криза» (1923–1931). Прогнозами та враженнями від такої події Черчилль поділився із Клементиною в січні 1938 р. *«У мене нема такого відчуття, що після всього, що я сказав, вони зможуть мене проковтнути»* [206, с. 446].

Згодом Черчилль надсилає інший лист-есеї, адресований дружині, з атрибутом «secret» (таємно), із критичними коментарями, аналізом подій, що призвели до гірких наслідків. У ньому присутня гостра оцінка та засудження політики Муссоліні (Мюнхенської угоди), Гітлера та побоювання Чемберлена. Це свого роду памфлет, в якому Черчилль відкрито висловив свої передчуття і критичні коментарі на адресу тодішнього уряду і політики Муссоліні. Реакцією на ці події стала публікація книги промов «Arms and the Covenant» («Зброя і угода», 1938), в американському виданні «While England Slept» («Поки Англія спала»). Цей особистісний напівмедитативний (заснований на спогадах), напівдіалогічний стиль був притаманний Черчиллю. В листах-есеях британського прем'єр-міністра, що увійшли до збірки *Говорячи за себе: приватні листи Вінстона та Клементини Черчилль*, поєднуються дух епохи й долі, філософські думки й буденні перипетії, події, факти, жорстко підкорені коментованому рухові думки. «Критичне есе, – за словами М. Балаклицького, – водночас інформативне і переконуюче. Мета автора – краще пояснити читачеві предмет обговорення та переконати його пристати на бік його власних оцінок» [3, с. 26].

Загалом, у контексті філософських медитацій та оцінок, Черчилль часто-густро висловлював свій гнів на адресу політичних опонентів, не утримуючись від дошкульних коментарів. Клементина ніколи не була

байдужою до змін, що відбувались у житті чоловіка, своїми листами намагалась підняти моральний дух коханого, зняти розчарування і незадоволення від продажу збірки промов на тему політики чинного уряду «Поки Англія спала» (1938). *«Вибач, коханий, ти дуже розчарованийий продажем книги «Зброя та угода». Я впевнена, причина в ціні. – Люди, котрі хочуть почути, що уряд це – зло (фальш), насправді не є заможними»* [206, с. 436].

Ця смілива заява коханої вмотивовує більше, ніж сотня солодких слів. Завжди невсипуща Клементина неодноразово застерігала Черчилля від необдуманих вчинків, вона була його критиком та «суддею», *«rock of comfort»* (емоційною розрадою, утіхою). Проте Черчилль не завжди розділяв її погляди, особливо, що стосується його політичного оточення. Клементина не раз висловлювала незадоволення щодо зухвалого ставлення та брутального сарказму, а також зарозумілої поведінки Черчилля у стосунках із підлеглими. Двічі обіймаючи посаду прем'єр-міністра Великобританії, Черчилль проявляв не найкращі людські якості, зокрема надмірну дратівливість і зверхність. Клементина засуджувала у листі такі прояви поведінки: *«Я маю зізнатися, що помітила виродження (псування) твоїх хороших манер.<...>З усіма колосальними повноваженнями ти повинен суміщати ввічливість, доброту і, якщо це можливо, олімпійський спокій. Ти не отримаєш найкращого результату дратівливістю та брутальністю»* [206, с. 454]. (Дод. А3; Р.2.4.9.)

Вінстон і Клементина Черчиллі разом пережили на своєму віку немало щасливих і трагічних подій: занурювалися в кризи, банкрутіли й знову ставали багатими, однак їхній шлюб ніколи не піддавався сумніву, а їхня духовна спорідненість з роками лише міцніла.

Листи Клементини до Вінстона Черчилля пройняті любов'ю та, коли потрібно, вони могли бути і повчаннями, і критичними елегантними пасажами, наповненими доказовістю і оцінкою [79, с. 106], тому «розмови на відстані» Вінстона та Клементини Черчилль різнопланові та багаті на

жанрові й стильові модифікації в межах одного комплексу приватного епістолярію: листи дружні, інтимні, романтично-персоніфіковані, родинні, партнерсько-ділові, побутові замітки, критичні пасажі, *автобіографічні вкраплення*, есеї, щоденникові записи тощо. Біографи В. Черчилля зауважують, що йому часто таланило в житті, але найбільше йому пощастило з дружиною Клементиною. Без неї кар'єра В. Черчилля могла б і не відбутися, а, отже, історія Великої Британії – і усього світу – була б іншою.

І все ж, інтимний епістолярій Вінстона Черчилля не обмежується лише романтичними любовними діалогами із Клементиною. Черчилль раніше був закоханий у Памелу Плоуден, відому світську красуню. З їхньої першої зустрічі Вінстон відчував пристрасність і захоплення до Памели, про що 22-річний юнак зізнався матері у листі: «*I must say that she is the most beautiful girl I have ever seen – Bar none*» (*Я повинен сказати, що вона найпрекрасніша дівчина, яку я коли-небудь бачив, я жодної такої ще не зустрічав!*) [124, с. 697].

Аналіз їхнього листовного діалогу засвідчує вербальний вияв чоловічої та жіночої дружби як одного із видів любові, що впливає не з подібності думок, поглядів, інтересів. Корені такого почуття беруть початок у пристрасному захопленні, спричиненому відчуттям самотності і порожнечі, реальністю, що створила передумови для пошуку адресантом жіночого ідеалу. Юний Вінстон намагався вразити світську красуню Памелу своїми словами: «переслідував» її своїми романтичними посланнями, щирими палкими зізнаннями у коханні, незважаючи на тисячі миль, які розділяли закоханих. Споглядаючи на три різні портрети коханої Памели, які Вінстон завжди носив із собою, він зберігав любов до коханої у своєму серці, навіть, потрапивши в полон до тубільців у 1899 році. Із ув'язнення Вінстон писав Памелі радісні й сміливі записки, на кшталт: «*Among new and vivid scenes I think often of you*» (*Серед нових і яскравих місць я часто думаю про тебе*) [200, с.16].

З-поміж незначного, збереженого до наших днів епістолярного спадку Черчилля та Памели, виділяється низка листів, які й сьогодні є високовартісним та цінним надбанням на аукціоні Крісті. Серед цих епістолярних шедеврів виділяється лист В. Черчилля до Памели, в якому двадцятип'ятирічний письменник проливає світло на взаємовідносини, плани та розчарування щодо спільного майбутнього. Епістолярні джерела свідчать, що пара неофіційно була заручена, проте Памела вийшла заміж за іншого, поважнішого й заможнішого. У листі поєдналися кілька тематичних ліній: сповідь, одкровення, пропозиція про одруження. В кореспонденції до Памели із Калькути Вінстон у березні 1899 освідчився їй: *«Моя люба панночко Памело, за все своє життя, яке я прожив, я зустрічав найпрекрасніших жінок, яких тільки можна побачити в Лондоні... Ніколи я ще не зустрічав тієї, заради якої я б відмовився від справи мого життя. Згодом я зустрів тебе...якби я був великим мрійником, я б сказав: “Виходь за мене – і я завоюю світ і кину до твоїх ніг”. Для шлюбу потрібні 2 умови – гроші і згода обох сторін. Одна умова, без сумніву, і, можливо, інша відсутня теж. Це така давня історія»* [170]. (Дод. А3; Р.2.4.10.)

Попри закритість і внутрішню стриманість адресанта, Черчилль захоплювався красою та чарівністю Памели і адресатка теж виявляла теплоту й повагу до свого вірного друга Вінстона протягом усього свого життя. Про це свідчить невелика частина кореспонденцій, що збереглися завдяки зусиллям родини Памели. Їхнє листовне спілкування передає дихотомію обобільних відносин, від пристрасного інтимного *пітету* до дружніх товариських діалогів. Хоча листи Памели до Черчилля позбавлені сентиментальних одкровень, митець, навпаки, покладав великі надії на союз із Памелою. Його послання до Памели засвідчують, що адресант у глибині душі страждав від нероздільного почуття. Проте, ці листи як і інші приватні кореспонденції Вінстона Черчилля, є цінним джерелом для нащадків, оскільки несуть у собі не лише естетичне начало, а й розкривають внутрішню

боротьбу адресанта, його багатий, хоча й прихований, внутрішній світ, відображений у різних жанрових і стильових модифікаціях.

2.5. Листування з родиною

Листування з родиною, за словами М. Коцюбинської, «як цілісне багатозначне явище, своєрідний замкнений світ зі своєю мовою, своїми святощами, своїм духовним кліматом.<...> Таке листування, обмежене міцним родинним колом, містить в собі цілі поклади цінної інформації – біографічної, звичаєвої, психологічної» [34, с. 93].

Листування В. Черчилля з членами родини – напрочуд важливе інформаційне джерело для дослідників, яке дозволяє відкрити таємничий світ дитинства і юності британського політика й митця, простежити становлення його духовної особистості.

Найбільшу частину родинного епістолярію В. Черчилля становлять його листи до матері. Загалом, їхнє обопільне листування налічує понад тисячу епістолярних текстів упродовж сорока років, аж до дня смерті матері (1881–1921).

Перше повне зібрання двобічних листів Вінстона Черчилля та його матері Дженні Джером («My darling Winston») було видано Девідом Лоуфом у 2018 році [176]. Саме ці листи, що увійшли до збірки «My darling Winston», за словами правнука Рейнольда Черчилля, «проливають світло на стосунки, які були стрижневими і вирішальними у зростанні особистості мого прадіда, його політичну філософію та моральне загартування» [176, с. 610].

Листи до матері зберігаються в Архівному центрі коледжу імені Вінстона Черчилля у Кембриджі серед інших приватних і ділових кореспонденцій письменника. Ці листи найправдивіше відтворюють картину родинних стосунків між сином і матір'ю, відкривають ту духовну близькість, про яку не раз згадував Вінстон, історичні та сімейні колізії та хроніки із присмаком недосказаності. Їхні сімейні драми неодноразово викликали полеміку у критиків, особливо про віддаленість сина і матері, у чому сам

Черчилль неодноразово зізнавався. Але його листи доводять протилежне. Насправді, родинні вузи між матір'ю і сином були тісними та значно глибшими та теплішими.

Листування Вінстона Черчилля з матір'ю леді Дженні Рендольф Черчилль – це тривалі 40-річні «розмови на відстані», насичені не лише змістовними історіями-оповідями, але доповнені мотивами та роздумами, психологізмом, проте це – діалоги між двома спорідненими душами, незважаючи на іносказання, алегоричність, що є суттєвою ознакою родинного спілкування. Взаємні листи передають суб'єктивний образ епістолярного реципієнта крізь призму авторської ментальності та рефлексії. Психологічна сумісність є ключовим фактором для побудови довірливих відносин та епістолярного діалогу, що тривав роками. Незважаючи на те, що кожен лист адресований конкретній особі і пов'язаний із попереднім, автор не лише вільний у виборі тем, які намагається обговорювати відкрито, але і в їх інтерпретації. Отже, тематичне й змістове різноманіття цих епістолярних діалогів включає і відчай Вінстона в інтернаті, його майбутні амбіції, літературну діяльність, невирішені фінансові проблеми та розмови, пов'язані зі здоров'ям батька, військові пригоди, службу, втечу із табору бурських військовополонених, швидке кар'єрне сходження Вінстона Черчилля до першого лорда Адміралтейства, згодом його відставку, і, нарешті, повернення до кабінету міністрів у 1917 р. Епістолярний діалог Вінстона Черчилля із його матір'ю розпочався за ініціативою Вінстона у ранньому віці (7 років). У дитинстві Черчиллю не вистачало ніжних сімейних розмов із матір'ю, які могли б стати основою для побудови теплих дружніх стосунків, отже, він почувався покинутим і забутим батьками, які рідко провідували сина у пансіоні. У першій книзі своїх мемуарів Вінстон відобразив портрет своєї матері, зі слів лорда Д'аберна. Цей образ найдорожчої ля нього людини закарбувався в свідомості хлопчика і справив «блискуче враження» на малого Вінстона. *«Діамантова зірка в її волоссі, її улюблена прикраса – блиск якої затемнений сяючим німбом її очей. Її бажання усім догодити, її*

життєва насолода та щире бажання, щоб усі поділяли її радісне кредо, зробили її центром відданого їй оточення» [128, с. 4]. (Дод. А3; 2.5.1.)

Перший портрет матері, який так захоплююче описав юний Вінстон, протиставляється спогадам дитинства, відображених у його ранніх листах, де згадується розчарування матері неналежними результатами його навчання та поганою поведінкою в школі Герроу. Однак молодий Вінстон обожнював свою матір, зізнаючись: *«Моя мати завжди здавалася мені казковою принцесою: сяючою істотою, що володіла безмежним багатством і владою <...> Вона сяяла (світилася) мені, як Вечірня зірка. Я її дуже любив – але на відстані» [128, с. 5]. (Дод. А3; 2.5.1.)*

Листи-портрети адресата набувають іншого жанрового й стильового забарвлення, їх зміст наповнюється підтекстом, символічними образами та асоціаціями. Для Вінстона Черчилля образ матері асоціювався із «вечірньою зіркою». З одного боку, мати для нього виступала своєрідним дороговказом та уособлювала мудрість, а з іншого боку, її образ був наділений містичною силою. Йдучи вслід зорі своїм життєвим шляхом, за своєю мрією, керуючись мудрістю великої людини, письменник відобразив в епістолярній формі спосіб кристалізації власного характеру, а також передав риси характеру адресата. Листи Вінстона Черчилля до найдорожчої для нього людини доводять його емоційну залежність від матері, духовну близькість і демонструють широту її впливу на його армійське життя. Мати всіляко намагалася добитися переведення до кращого полку, все робила, щоб вплинути на членів конгресу і познайомити Черчилля із секретарем консервативної партії. Мати Черчилля виконувала для сина роль його помічника, секретаря і радника, допомагала влаштувати літературну кар'єру. Виступаючи як близька довірена особа у питаннях політики, фінансів, літературного та суспільного життя, леді Рендольф у своїх листах до сина демонструвала тенденцію читати Вінстону «мораль» або бути найкращим радником у всіх справах. Її «я не можу примусити вас» звучить як «я наполягаю на цьому». Астрологічним знаком матері Вінстона є Козеріг,

гірський козел, який завжди піднімається вище, поки не досягає вершини, схожий на амбіційного Вінстона Черчилля в його прагненні «виграти у великій грі». Впродовж наступного десятиліття образ зірки залишається основною темою у листах Черчилля до матері та дружини, емоційним зв'язком із адресатом. Підкреслюючи свою готовність долати життєві перешкоди і твердість у цьому прагненні, Вінстон вважав, що обраний шлях вірний. У вересні 1897 року він упевнено висловив свою віру в листі до матері: *«Я вірю у свою зірку – тобто у те, що я покликаний щось зробити у світі»* [168, с. 222].

Оптимістичний погляд на життя контрастував із реальністю, в якій він перебував на період своєї служби в Індії, Єгипті та на Кубі. У найважчі для всієї родини часи банкрутства та смертельної хвороби батька Вінстон страждав від тривоги через відсутність хороших новин від матері про реальний стан здоров'я батька. В. Черчилль регулярно надсилав листи, сповненні відчаю: *«Дорога матусю, я сподіваюся, що Ви почуваетесь добре, і втома від подорожей, а також тривога, яку Ви, напевно, відчуваєте з приводу тата – не позначаться на вашому самопочутті. Я не можу передати словами, як я хочу бачити Вас знову і як я з нетерпінням чекаю Вашого повернення»* (2 листопада 1894 р.) [123, с. 531]. (Дод. АЗ; 2.5.2)

Подеколи розважальні, однак завжди захоплюючі, листи В. Черчилля, написані в період 1890–1900 рр., значною мірою розкривають духовну близькість та емоційний зв'язок у стосунках сина із матір'ю, окрім того, вони також демонструють надзвичайний сплав патріотизму, амбіцій та обопільної завзятості. Саме тоді адресант переживав важкі, проте найбільш емоційні роки своєї буремної юності.

Як ми можемо спостерігати згодом, риторика кореспонденцій, написаних у часи буремної юності В. Черчилля, набуває суперечливого характеру. В його епістолярних текстах того періоду сконденсовані бунтівні думки та готовність прийняти виклик долі. Суперечливі почуття, які адресат відчуває у моменти найвищих емоційних випробувань, зокрема під час

рішучих військових операцій, відображаються на тональності й стилевій палітрі листів.. Відчуваючи себе ізольованим і покинутим у «безбожній країні снобів і зануд», він поскаржився матері 26 жовтня 1896 року на те, що не знайшов «нікого, вартого спілкування чи погляду – у соціальних колах Бангалору» [124, с. 696].

Немає чіткого розмежування у жанровому діапазоні листовного спілкування між матір'ю та сином. Композиція їхніх «епістолярних комплексів» (циклів листів) конденсує в собі ряд міжжанрових форм: *лист-докір, лист-критика, лист-(схвальна) оцінка* тощо. У листі до Вінстона Черчилля від 18 березня 1897 р. Леді Рендольф писала: *«Рідний мій, я не спала вчора ввечері, думаючи про тебе і про те, як сильно я хотіла тобі допомогти – якби лише у мене були б гроші, я б це зробила. Я так пишаюся тобою та всіма твоїми чудовими та благородними якостями. Я впевнена, що якщо ти виживеш, ти створиш собі ім'я, але я знаю, що для цього ти повинен бути суворішим – не проти жертувати собою і не відмовляти собі»* [169, с. 201]. (Дод. А3; 2.5.3.)

Цей лист можна розбити на два оповідальні короткі нариси, оскільки адресант створює кілька тематичних сюжетних ліній впродовж двох абзаців. Незважаючи на те, що цей лист не є великий за обсягом, він структурує два уривки, як окремі тексти, розкриваючи суперечливі риси характеру одного персонажа: протилежні думки адресанта – критика та докір у першому абзаці, тоді як другий містить схвальну оцінку та прогнози щодо майбутньої політичної ситуації, яку адресант напророчив і пророцтво виявилось точним. Критичні судження матері щодо екстравагантності Вінстона в основній композиційній частині листа спрямовані радше на те, щоб проінформувати та навчити сина, як вести фінансові справи, аніж засуджувати та картати його. Наступна тема у сюжеті розповіді, що викликає занепокоєння у адресанта, це надання поради синові щодо його можливого переїзду до Єгипту. З цієї причини автор листа застосовує вагомий аргумент, щоб переконати його (адресата) виконати її (матері) рекомендації.

«Я думаю, Ви передумали щодо Криту <... > Я вважаю, що у Трансваалі справи виглядають серйознішими ...Ви, мабуть, уже вирушили додому!» [168, с. 201]. (Дод. А3; 2.5.4.) «Його мати дорікала йому за політичну наївність» [168, с. 199] – стверджує Лоуф у своєму коментарі до розділу цієї збірки листів.

Ще вражаючим фактом у листуванні сина-матері є, власне, інтервал між надсиланням листа та отриманням відповіді на нього, це інколи займало кілька тижнів або й місяці, що дозволило обом кореспондентам по-різному сприймати такі перерви у спілкуванні. Частота процесу написання листів є показовим фактором і свідчить про плідність та ентузіазм Вінстона Черчилля у написанні «сильних» листів, незважаючи на тривалі (4- тижні) перерви в очікуванні відповіді від адресата. Епістолярний діалог – це дуже складний процес, який вимагає впевненості та поваги між кореспондентами, а також великого терпіння та обізнаності про темперамент і вподобання, один одного, щоб виступати рівноправними комунікантами. Черчилль не завжди був поміркованим і очікування відповіді від адресата переживав болюче. *Лист-благання* звучить як молитва, звернена до матері із проханням не забувати про сина: «*Mamma – you are a dear. Do write long letters and believe me – every word will be appreciated*» (Мамо, дорогенька. Пишіть довгі листи і повірте мені – кожне слово буде оцінено) [123, с. 778].

Адресант (Вінстон) коригує свій лист відповідно до попередньої відповіді адресата, він описує сцену (наприклад, власного поранення), прагнучи отримати відповідну реакцію: співчуття (емоційну підтримку) або схвалення адресата та надає свої аргументи щодо його перспектив у парламенті, ввійшовши туди як Торі-ліберал. Листи Вінстона приваблюють читача виразністю образу автора та твердим позиціонуванням його переконань, упевненістю в його діях, таким чином, вони служать полотном його майбутніх промов, якими автор довірливо ділиться зі своїм адресатом.

Філософські погляди Черчилля на життя, які часто критикували не лише його політичні опоненти, а також його мати, виразно проявляються у

листі, написаному 24 листопада 1896 року. Тональність і стиль викладу нагадують ораторську промову, яка викриває два різні світи. Один із них представляє Індію, яка асоціюється із «бідністю людей», що сягає надзвичайно високого рівня (крайньої межі); її характерними рисами є «голод ... та заворушення, які можуть бути придушені лише добровільним застосуванням військових та частими пострілами по натовпу» [168]. Світ «бідних голодуючих істот» протиставляється іншому – «цивілізації».

Поєднання порівняльних та контрастних описових епітетів для розкриття власних суджень і ставлення автора виконує характерологічну та оціночну функції, створює новий жанр листа Черчилля. Це – *критичний нарис* Черчилля як своєрідна епістолярна форма, для якої характерним є ефект жанрової свободи, що включає авторські коментарі, роздуми, оцінку ситуації, часте перетікання думок від конкретного до абстрактного. Мета такого критичного нарису – трансляція думок і відтворення особистого ставлення автора до предмета дискусії, а також прагнення переконати реципієнта в правоті його суджень, пристати на його бік.

Листи Черчилля за зверненням до адресата можемо дефініціювати як *есе*, особливо новаторське письмо, наповнене емоційністю, експресією, філософічністю, що допомагає відтворювати життєву правду. Звертаючись саме до матері, Вінстон висловлює очевидну відразу до тубільців та прикордонного життя, підкреслюючи контрастні образи двох різних світів, щоб досягти антитетичного ефекту та винести рішення: «*Європа безмежно віддалена – Англія безмежно мала – Бангалур – цяточка на карті Індії – але тут все в натуральну величину та кольору плоті*» [168, с. 232].

У відповідь синові мати зробила акцент на його скромності : «Усі Ваші страхи перед доблестю обов'язково зникнуть, і люди дізнаються. Нехай це буде від інших, а не від Вас самого. У такому випадку хтось, напевно, може спокуситися і говорити про себе – але чини опір. Нехай вони витягнуть справу»» [168, с. 233]. (Дод. А3; 2.5.4.)

Листи-образи адресанта поширені у приватному листуванні Вінстона Черчилля. Але у листах до матері вони набувають іншого жанрового і стильового оформлення; вони виконують функцію самопізнання й самовираження особистості. Попри незначну втрату листів, ми можемо співставити цілісну картину, особливо періоду військових походів Черчилля. Саме епістолярне спілкування з матір'ю відіграло важливу енергетичну роль для Черчилля, будучи джерелом саморецепції, сугестії і зв'язку із зовнішнім світом. «*I am not blind to the tawdry and dismal side of my character*» (*Я не сліпий до недоброзичливої і похмурої сторони свого характеру*) [169, с. 840], – констатував митець в одному із найяскравіших листів до своєї матері. У цьому посланні розкривається світ адресанта, сповнений психологічних, так і творчих роздумів, що пояснює внутрішню боротьбу письменника із самим собою, почуття порожнечі та апатії до суспільних чи політичних подій. Внаслідок таких змін настрою особистості та ставлення до дійсності, як реципієнт, так і читач можуть спостерігати раптові виливи почуттів, контрастні із *критичними пасажами* (нарисами) у поєднанні із епістолярним наративом. Тому, ми маємо нагоду уважніше розгледіти автопортрет письменника у листуванні сина із матір'ю, який іноді здається контрастним із стереотипним. Крізь призму письменницьких прийомів самохарактеристики ми отримуємо портрет людини (письменник) із його внутрішніми думками та почуттями, але більш повно характер письменника розкривається у листах адресата через оцінки та реакцію реципієнта на мотиви поведінки, дій та думки (слова) адресанта, відображені у його листах.

Роздуми Черчилля про свою місію та його місце під час війни, проголошеної Туреччиною проти Греції, змусили змінити власні плани на майбутнє. У листі до матері від 21 квітня 1897 року Вінстон звертається за порадою, шукаючи у неї підтримки та схвалення його рішення піти на фронт як військовий кореспондент. «*На чий бік пристати, це має залежати від тебе, моя дорога матусю. Ти повинна вирішити... Це я залишаю на тебе і*

коли я прибуду до Брайндайзу все вже буде вирішено» [169, с. 210]. (Дод. АЗ; 2.5.5.)

Листи леді Рендольф до Вінстона завжди скромні і часто позбавленні сентиментів та ніжних чи експресивних слів, але завжди випромінюють світло любові, і, коли потрібно, вони можуть бути як повчаннями, так і зворушливими посланнями, різні за призначенням і жанровими варіаціями: *вітальні листівки, лист-опіка, лист-порада, подяка, лист-співчуття, лист-прохання, лист-повчання, лист-пророкування* тощо.

«Дорогий Вінстоне, я дуже пишаюся тобою і, крім цього, моє серце до тебе лине, і я розумію тебе, як жодна інша жінка ніколи не зрозуміє... твоя політична кар'єра приведе тебе до великих справ» [169, с. 368]. (Дод. АЗ; 2.5.2.6.) Це твердження звучить як пророцтво (*лист-пророкування*), тут також присутні відчуття емоційного спокою, який передається від адресанта до адресата, і впевненість у перспективах свого сина (адресата), оскільки влада матері над сином буде тривалою.

Мабуть, найбільш яскравою характеристикою епістолярної манери Вінстона Черчилля є постійне звернення до самого себе – своєрідний внутрішній монолог. Враховуючи фактор адресата, письменник також розкриває свої внутрішні думки у листі до матері, використовуючи емоційні звернення, чи це – прохання, попередження чи докір. Все розкрито перед адресатом, наповнене його власним досвідом, доповненим пекучими думками, що надає цим приватним кореспонденціям універсального значення і, водночас, зменшує відстань між автором та реципієнтом, робить їхні стосунки довірливими та щирими. Ці *листи-звернення, апелювання до адресата*, спричинені спробами письменника довести свою важливу позицію чи місію у своєму житті. Відточуючи свої думки, він додає більше експресії та зізнань до цих коротких пасажів (уривків), монологічних виступів, що гармонійно вписані у композицію його листа. Найвиразніше це втілено в описі сцен (*листи-воєнні хроніки*), епізодах, пов'язаних із важкими воєнними

(солдатськими) буднями, бойовим хрещенням, де найкраще проявляється характер адресанта [83, с. 141].

«Весь кордон у полум'ї ... Я – авантюрист за характером, але я не дуже буду насолоджуватися життям, незважаючи на чи через ризики, які я зазнаю. У будь-якому разі я вирішив – і, взявшись за справу, я зроблю все можливе, щоб зіграти гарну гру [124, с.781]. (Дод. А3; 2.5.7.)

Тон листа, його емоційне наповнення підсилюються завдяки поєднанню контрастних нарративних елементів (епістолярна оповідь) та яскравих прийомів характеризування образу, які виконують почесну роль у побудові основної змістової частини листа, не руйнуючи всієї композиції листа, не кажучи про послідовність та узгодженість інших структурних елементів тексту. Завдяки цьому фактору, епістолярний твір пронизаний глибокими людськими почуттями, змушує адресата відчувати ті ж самі емоції, що й адресант [83, с. 141].

Очікування автора отримати *«приємний, якщо не щирий прийом»* від матері розкриває зв'язок між найдорожчою людиною – матір'ю та сином, який, проте, не завжди був міцним. Особливо важливими для Черчилля були листи від леді Рендольф, написані нею в найскладніший період дозрівання особистості юнака.

З початку 1900-х років листування матері та сина стало доволі рідкісним явищем – короткими розмовами на відстані з інтервалом у кілька місяців, що позначилося на їхній відвертості та щирості розмов, хоча іноді Вінстон нагадував про взаємні зв'язки, стверджуючи: *«I do not forget you. But we are both busy people, absorbed in our own affairs, and at present independent. Naturally we see little of each other. Naturally that makes no difference to our feelings»* (Я Вас не забуваю. Але ми обоє – зайняті люди, занурені у свої власні справи, і незалежні. Природно, що ми мало бачимося., природно (зрозуміло), це не змінює наші почуття) [169, с. 390]. Лист-нагадування про себе від Вінстона виконує дві взаємні функції, передані анафоричною структурою, щоб не лише досягти художнього ефекту, але й підкреслити намір

письменника висловити непряме вибачення за припинення епістолярного діалогу, хоча письменник тут гарантує, що адресат (реципієнт) підтримує емоційний контакт, незважаючи на відсутність особистого контакту. Мотив письменника полягає в тому, щоб тонко налаштувати адресата на сприйняття того, про що далі йтиметься у листі, і донести композицію своїх ідей адресатові.

Черчилль увиразнює розповідь чи характеристику образів, доповнюючи описами довколишнього оточення, часу та доби, пейзажами, предметами одягу, військової атрибутики. Завдяки майстерності Черчилля, епістолярні діалоги між обома кореспондентами представляють цілісний літературний текст, побудований не лише із ситуативних листів, які можуть відобразитися у формі відповіді на інтерактивну ситуацію або прохання продовжувати епістолярне спілкування, але й розширюються до досконалих дискусійних творів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Проведений аналіз жанрових модифікацій епістолярію. Вінстона Черчилля засвідчив, що листовна спадщина письменника-публіциста являє собою синтез історично-політичної нарації та особистісної експресії адресанта, вираженої у жанровому оформленні кореспонденцій. Останні прикметні насамперед різнобарвною тематикою та жанровими модифікаціями. Поняття жанрове оформлення визначає специфічну індивідуальну композиційну побудову листа і його тематично-змістову форму, підпорядковану авторського задуму.

Листування В. Черчилля – неоднорідне художнє явище. Сукупно його епістолярний масив складається з численних піджанрових розгалужень. Саме тому обмежуватися лише одним принципом при визначенні типологічної ієрархії епістолярного жанрового комплексу Вінстона Черчилля недоцільно. На основі різних наукових поглядів стосовно класифікації письменницьких

листів ми керувалася комплексним підходом до визначення типології всієї епістолярної спадщини В. Черчилля, а не лише окремих циклів його кореспонденцій. З огляду на те, що листи письменника – це не окремий факт літератури, а цілісний системний комунікативний процес, «діалог на відстані», який потребує активної участі адресата, серед ключових факторів при обґрунтуванні типології жанрових модифікацій листів британського державного і політичного діяча й митця ми брали до уваги такі параметри:

- 1) комунікативний аспект епістолярної форми: концепція адресата;
- 2) композиційна побудова листів, цілісність змісто-форми;
- 3) адресатно-рецептивний зв'язок між дописувачами;
- 4) функціональні міжжанрові та стильові домінанти, інколи це – зрощення кількох жанрів: «гібридизація» жанрів;
- 5) суб'єктивна спрямованість;
- 6) критерій тенденцій розвитку літературного процесу, напряму та особливості жанрової системи епістоли на тлі історичної доби: лист письменника як конденсатор літературного напряму, стилю та епохи;
- 7) ідіостиль адресанта, ідентифікований у зображенні реальних подій крізь призму його суб'єктивної рецепції: емоцій та вражень від цих подій.

Специфіка жанрових модифікацій у межах *ділового* епістолярію Вінстона Черчилля вирізняється узгодженістю, логічністю, композиційною завершеністю та чіткою організацією змісто-форми, їм притаманні логічний розвиток та неабиякий запас мовних засобів для вираження аргументу точно, переконливо, разом із своєрідним авторським ставленням: мовленнєвим етикетом, внутрішнім тактом і неофіційним тоном – ці особливості характеризують жанрові домінанти листування Черчилля-Рузвельта (ділова кореспонденція). Лист письменника видозмінюється в залежності від адресатної спрямованості, функціонального призначення і внутрішнього задуму (мотивації) адресанта. Власне типовими ознаками приватних кореспонденцій Вінстона Черчилля є синкретизм, апелювання до сфери

почуттів реципієнта, глибина психологічного аналізу навколишнього життя, репрезентація внутрішнього світу адресанта через медитації, ремінісценції, сугестії та внутрішній монолог, діалог із адресатом, – це все органічно влітається в сюжетну канву епістолярних текстів.

Приватне листування В. Черчилля напрочуд цікаве не лише змістовим наповненням, а й відповідною йому, здебільшого оригінально авторською парадигмою жанрових модифікацій надісланих кореспонденцій: *пасаж епістолярних оповідей; лист-замальовка (етюд), лист-воєнна хроніка, лист-роздум, романтично-персоніфікований (образний лист), вісник (хроніка) Чартвелла, автобіографічні вкраплення, лист-пророкування, лист-візія майбутнього*. Означені зразки кореспонденцій митця протиставляються таким жанровим утворенням із яскраво вираженою відвертою авторською позицією, самоаналізом, критичними коментарями, сатиричним пафосом і тонким підтекстом, як: *критичний нарис, лист-дискусія, полеміка, лист-концепція; лист-авторитетна заява, лист-радіозвернення, радіовиступ, лист-рецензія, критичне есе, лист-повідомлення про актуальну тему (подію); таємний (одвертий) лист* тощо .

Увесь комплекс епістолярію Вінстона Черчилля характеризується наявністю специфічних жанрових домінант, які лягли в основу запропонованої в роботі типології епістолярію митця. Зокрема, в дисертації виділені нами основні класи (роди) листів: *ділова кореспонденція, дружні, родинні, інтимні листи, епістолярна публіцистика*. Кожен із основних класів (родів) має свою специфічну систему жанрових модифікацій. Отже, узагальнюючи споріднені, найбільш типові особливості, з-поміж інших, виокремлюємо основні домінанти, що стали ключовими при визначенні типологічних жанрових особливостей приватного епістолярію Вінстона Черчилля, а саме:

- приватний лист письменника призначений для конкретного адресата і, на відміну від художнього твору, несе суб'єктивний характер конкретної

людини, який часто відрізняються від стереотипного образу (*лист-портрет адресанта*);

- створення психологічного портрету реципієнта у листах, розкриття внутрішнього світу адресата (*лист-образ адресата*);
- психологічний самоаналіз власних думок, поведінки та вчинків, що досягається через внутрішній монолог, саморецепцію (*лист-розмова із собою*);
- яскраво виражена авторська позиція, самоаналіз, критичні коментарі, сатиричний пафос і тонкий підтекст: *критичний нарис, лист-дискусія, лист-концепція; лист-авторитетна заява, лист-рецензія, критичне есе, лист-повідомлення про актуальну тему (подію); таємний (одвертий) лист*;
- поєднання контрастних наративних елементів та яскравих прийомів характеризування образів, деталей, опису оточення, епізодів бойових хрещень, солдатських буднів (*листи з фронту, лист-воєнна хроніка*);
- поєднання ліричних відступів із епістолярною оповіддю, що сприяє повнішому характеризуванню; розкриттю внутрішніх думок перед адресатом, налаштуванню емоційного зв'язку між адресантом та адресатом (*лист-апелювання до адресата*);
- тематичне різноманіття, відтворення картин реальних (*родинних, дружніх, інтимних* взаємин між комунікантами) подій.

РОЗДІЛ 3.

СТИЛЬОВА ПАРАДИГМА ЕПІСТОЛЯРНО ВІНСТОНА ЧЕРЧИЛЛЯ

3.1. Взаєморецепція адресанта із адресатами: стилістичні грані самовираження

Чимало дослідників епістолярного стилю стверджують, що епістолярій письменника – це складна поліфонічна єдність, яка включає злиття різних епістолярних міжжанрових зрощень або жанрових модифікацій. Завдяки цьому він може слугувати матеріалом для відображення характеру письменника, щоб ми могли реконструювати психологічний портрет автора, з іншого боку, епістолярій письменника також слугує полотном для декодування та ідентифікації рис портрету адресата. Як зазначав Ю. Шевельов: «Кожен лист виникає із співгри двох особистостей, автора і адресата» [98, с.19]. Це один із головних критеріїв, що визначає специфіку епістолярної літератури, відрізняючи її від мемуарної, від щоденників з їхньою монологічністю, створюючи особливу ауру живого спілкування. Для того, щоб отримати більш всебічне розуміння теорії цього поліфонічного жанру, звернемося до розвідок проведених провідними вітчизняними та зарубіжними епістолографами, зокрема, В. Кузьменком, М. Коцюбинською, А. Ільків, Ю. Крістевою, Д. Альтман та іншими. А. Ільків пропонує розглядати лист в різних проєкціях: лист як своєрідний *психотекст*, лист як *метатекст*, лист як *інтертекст*, як спосіб відчуження та зближення епістолярних комунікантів, лист як діалог культур, як трансляція світоглядів, лист як стилістична система самовираження.» [31, с. 11]. Її дослідження також чітко доводить гіпотезу про те, що епістолярій письменника може містити чотири категорії інтертекстуальності, такі як: генетична, інтенційна, іманентна та рецептивна» [31].

Ю. Крістева інтерпретує концепцію *інтертекстуальності*, яка «замінює інтерсуб'єктивність, а поетичну мову читають принаймні як подвійну». Поринувши у теорію діалогу Бахтіна, Крістева стверджує, що

діалог Бахтіна – це не лише мова, надана суб'єктом а ще і «твір, у якому один читає іншого», тобто присутній голос іншої людини [164, с. 39].

Впродовж останніх років запропоновані різні підходи до інтерпретації діалогу в листах. Д. Альтман у своєму комплексному дослідженні «Epistolarity» («Епістолярність») дійшла висновку, що «Епістолярний дискурс є закодованою, хоча і не обов'язково незрозумілою мовою, код якої визначається конкретними відносинами: Я–Ти» [107, с. 120]. Хоча «епістолярний дискурс відзначається різними проміжками, він також є мовою «заповнення проміжків», мовою у листах для конкретного моменту розмови з адресатом, ніби він зараз присутній» [107, с. 140]. Таким чином, розвиваючи філософію епістолярного діалогу, ми приходимо до думки про формування невидимого ланцюжка між письменником (Я) та реципієнтом (Ти) у їх мобільному спілкуванні, його мовчазним співавторством, що є провідним фактором взаєморецепції.

Маргарет Мюлет у своєму дослідженні «Епістолографія» виділяє найбільш помітні риси Візантійських листів VII століття, які написані грецькою мовою, оскільки греки не були єдиної думки щодо якості листів, вони вважали, що листи можуть бути «іконами душі» або ж «маскою – адресанта чи реципієнта» [183, с. 882].

В літературі чимало дослідників епістолярного жанру доводили, що листи традиційно вважаються відображенням почуттів адресанта, та «подібно до розмови листи виражають наші справжні емоції, у друкованому вигляді вони є постійними, залишаючи тривалий запис» [153, с. 10]. Тому, як стверджує К. Губернатіс (С. Gubernatis) у своїй розвідці «*Епістолярна форма у художній літературі XX століття*»: «мова листів або епістолярний дискурс дозволяє адресанту записувати свої власні думки, відчуття і сприйняття реального світу, емоції від пережитих подій, а для реципієнта, розкриватися у «словах і голосі» епістолярного комуні канта» [152, с. 9].

Спираючись на висновки, зроблені у дослідженні Р. А. Дей (R. A. Day) про те, що «зі слів Річардсона випливає, що лист – це свого роду «написане

на даний момент», показує справжню роботу розуму, коливання та непослідовності, форму думок після того, як вони будуть оформлені для офіційного представлення, в той же час епістолярний дискурс також може відображати психологічний стан адресанта» [137, с. 8].

Оскільки епістолярний текст репрезентує характер письменника як живого співрозмовника, це дозволяє дослідникові побачити портрет письменника крізь призму іншого – співучасника епістолярного діалогу. Це одна з унікальних особливостей епістолярного жанру, своєрідний діалог на відстані. Лист письменника іманентно спрямований на інший текст – відповідь адресата, що сукупно становить певне замкнене коло: письменник-адресат і забезпечує циклічність епістолярного діалогу. Таким чином, епістолярний жанр пропонує дві моделі сприйняття: рецепція адресата та сприйняття адресанта, що передбачає різні рівні самопізнання: емоційний, ментальний, духовний та фізичний. Обидві концепції у сукупності створюють міцну основу для побудови взаєморецепції (адресатно-рецептивного зв'язку) між адресантом та адресатом, що є головним чинником для продовження епістолярного діалогу.

Досліджуючи *взаєморецепцію* між письменником та реципієнтом як здатність налаштовуватися на психологічний контакт для налагодження довіри у взаємовідносинах, можемо спостерігати відмінності та особливості, які проявляються у характері (жанрі) та стилі листів. Взаєморецепція між адресантом та адресатом виступає показником не лише психологічного балансу, гармонії інтересів, це – система стилістичного самовираження адресанта, втілена в комунікативному акті – епістолярному діалозі. Адресант мобілізує всі доступні засоби для налагодження контакту із адресатом, тоді як інша сторона (адресат) може діяти неоднозначно, відповідаючи згодою чи неочікуваною реакцією. Слушною буде думка В. Ткачівського про те, що при встановленні контакту між двома дописувачами їхні стосунки бувають симетричними (рівноправними щодо обговорення спільних тем) або асиметричними (нерівноправними стосовно певних пунктів) [92].

Адресант, намагаючись визначити можливе розуміння своїх думок і почуттів, орієнтується на апперцептивний фон сприйняття мовлення, серед чинників якого вирізняють психологічні (вік, характер мислення, тип нервової системи, настрій) і соціальні (походження, рівень освіти, коло інтересів, соціальний стан, політичні переконання, професійна приналежність, рівень обізнаності з ситуацією)» [50, с. 9]. Тому необхідною умовою для тривалого епістолярного діалогу є наявність важливих факторів: схожість та зближення (інтересів, сфер діяльності), адресант і адресат повинні володіти рівнозначними знаннями, схожими якостями, мати спільні інтереси та взаємний досвід, як дві планети в Сонячній системі, що рухаються по одній орбіті. Кожен лист, на думку Ю. Шевельова, спрямований до адресата, крім розкриття автопортрету автора, також несе характер адресата, конкретної особи [105, с. 17], що розкривається крізь призму автора.

Отже, спільна метамова для обох епістолярних комунікантів надає тексту відтінку таїнства, непостійності, а також робить їхні листовні розмови герметичною одиницею, яку варто дослідити.

Діалог, написаний В. Черчиллем і звернений до родини – матері і дружини, відрізняється від інших, у ньому дуже виразно проявляється рецептивний зв'язок між адресантом і адресатом. На думку М. Коцюбинської, «цей матеріал родинних взаємин, метаморфоз, як живильне середовище, з якого виростає видатна постать, вбираючи у себе все, що виплекано теплою родинною атмосферою, несучи її в собі все життя, як дорогоцінний дар, як захист від холодних вітрів реальності» [34, с. 97]. Листовні розмови сина із матір'ю залежать від її голосу та здатності налаштуватися адресату на співдіалог. Вони передають внутрішні душевні колізії та співпереживання через спільне горе і втрати, трагічний досвід, отриманий обома кореспондентами. Означені чинники зробили стосунки матері й сина ближчими та теплішими. У процесі спілкування як письменник, так і реципієнт починають демонструвати проникливе

розуміння причин і мотивів своїх вчинків та поведінки, тому життєво важливу роль відіграватиме здатність митця налаштуватися на певний регістр оповіді, внутрішній стан його адресата, який залежить від потреби у листуванні з конкретним адресатом. Це свого роду невидиме зближення із душевним світом адресата, відтворення його (її) складних емоцій шляхом аналізу його (її) власних почуттів і вчинків, а також поведінки реципієнта, зовнішніх умов та обставин, що спричинили таку поведінку. Це спостерігаємо у низці листів

Наприклад, у відповідь на лист Вінстона мати позитивно оцінює його досягнення, у той час як її наступний лист виказує негативну реакцію – відмову у допомозі, докори та критику. В межах одного листа адресант висловлює різні думки та змішані почуття щодо вчинків і слів, переданих адресатом. *«Я, здається, пишу лише про неприємні речі, але ти довідаєшся, що я додала, і поясни це мені. Мій любий хлопче, ти не можеш уявити собі, як мене все це хвилює. У мене так багато власних фінансових проблем, я відчуваю, що не можу взяти на себе жодних інших ...звичайно, я не можу примушувати вас, і, якщо ви вирішили приїхати, то повинні це зробити, але пам'ятайте про наслідки.»* (18 березня 1897 р.) [176, с. 201]. (Дод. А3; Р.3.1.1.)

Епістолярні привітання (вступні фрази) та прощання / заключні слова вказують на рівень комунікативних зв'язків (контактності) між двома учасниками епістолярного діалогу, наголошуючи на рівні знайомства та тісних сімейних зв'язків. В очікуванні епістолярної розмови Вінстон починає свої довгі листи з типових для нього: *«My dearest Mama»* (Моя найдорожча мамо). У дитячому віці у листі до своєї мами восьмирічний Вінстон використовував звертання: *«My own darling Mummy»* («Моя люба матусю»).

Письменник зазвичай завершував свої листи чуттєвими словами, властивими люблячому сину: *«With best love & kisses I remain, Ever your loving and affectionate son Winston»* (З усією любов'ю та поцілунками я

залишаюся завжди твоїм люблячим та ніжним сином Вінстоном) (21 жовтня 1894 р.) [168, с. 109]. Натомість зміст наступного циклу листів, написаних пізніше, впродовж 1898–1903 років, демонструє згасання ніжності, хоча в заключних словах все ще зберігається звичний тон затишку, притаманний сімейному колу: «*Ever your loving son Winston S C.*» (*Завжди твоїй люблячий син Вінстон С.К.*) (1898). Це може пояснити рівень поваги до матері та відданості сімейним цінностям, а також любові, яка ніколи не згасне, незважаючи на те, що вони обоє жили «у хвилюючі часи» [124, с. 777].

Важливо підкреслити роль сімейного дискурсу, що включає винахідливу амплітуду ласкавих звертань, притаманних сімейному епістолярію Черчилля, який може багато розповісти про характер письменника та його психологічний темперамент (тип). Епістолярний діалог матері із сином ілюструє сімейні цінності, прозу та етику стосунків матері та сина і, безумовно, їх метамову. Сімейне спілкування демонструє високий рівень відвертості та неформальності, хоча сімейна ввічливість та авторитет матері переважають в листуванні матері-сина. Леді Рендольф у своїх листах до Вінстона задає тон ввічливості і поваги у сім'ї, навчає правилам ведення розмови, висловлюючи повагу до незалежності сина у багатьох питаннях, окрім грошових. У своїх листах. Вінстон не нехтує силою материнського контролю і виявляє повагу до правил і поведінки своєї матері-американки у суспільстві, однак він проявляє сильну тенденцію не жити за її правилами. Звертаючись у листі до матері, котра неодноразово застерігала його утримуватися від критики військової служби, шукаючи рівноваги та узгодження своїх намірів чи дій, він покладається на здоровий глузд і мудрість рідної людини, яка додає сил для подолання труднощів. Розвиваючи філософію амбітної людини, миротворця та переможця, він стверджує: «*I should never care to go home to England, unless we are victorious here*» (*Я ніколи не поїду додому до Англії, якщо ми тут не переможемо*) [123, с. 1143].

Тут виокремлюється, характерна для В. Черчилля, яскраво виражена особистісна візія будь-якої життєвої ситуації, вміння налаштуватися на психологічну «хвилю» реципієнта, прозорливість, розуміння внутрішнього світу адресата. Рівень контактності адресата наочно демонструється за допомогою слів підтримки: *«Take care of yourself my darling – I am looking anxiously for a letter from you...Yr loving Mother J.R.C.»* (*Бережи себе, мій рідний я з нетерпінням чекаю відповіді від тебе ... Твоя, любляча мама Д.Р.Ч.)* (Вересень 9, 1897) [133, с. 785].

Це твердження окреслює два рівні взаємовідносин. Відповідь адресата скерована установленими соціальними нормами, етикетом та освітою. Таким чином, реакція адресата в такий спосіб демонструє співчуття із підтекстом материнської любові і підкреслює взаємозв'язок матері та сина на приватному й соціальному рівнях. Обидва кореспонденти демонструють тенденцію уникати «ритуалу» повних імен, завершуючи лист підписами або скетчами, а також використовуючи скорочені імена та ініціали замість прізвища та імен. Завдяки означеним ідентифікаторам, читач може легко розпізнати обопільні листи. Це також дозволяє зрозуміти час і рівень близькості (відносин) між обома кореспондентами.

Ефект встановлення інтерактивного зв'язку між адресантом і адресатом також досягається значною мірою завдяки семіотичній системі епістолярного тексту, яка перетворює діалог у листах на певну гру, що виражається у створенні авторських образів-символів, містифікацій, ілюзій, іронічному підтексті, у майстерності обох комунікантів досягати зворотного зв'язку через спільну метамову. В епістолярії адресант інколи застосовує внутрішній монолог або прийом автокомунікації шляхом постійного звернення до себе, він потребує голосу іншої особи, зокрема матері, тому листи до матері часто нагадують молитву, пройняту емоційними виверженнями.

Епістолярні діалоги Черчилля – це не лише короткі сімейні розмови, а й засіб психологізації та рецепції між обома близькими й водночас контрастними комунікантами. Це свого роду незриме наближення до душі

адресанта, відтворення його складних душевних переживань, аналіз власних почуттів і дій та вчинків реципієнта, зовнішніх умов та обставин, що провокують таку поведінку

Листовні лірично-спрямовані діалоги, наповнені душевним драматизмом та вибухами емоцій, зазвичай, притаманні ранньому Вінстону Черчиллю. Це один із аспектів, що дозволяє дослідити інтенційність епістолярного комуніканта, взаєморецепцію між адресантом і адресатом, рівень інтимності адресанта в епістолярних діалогах із його дружиною Клементиною.

Існує чимало розвідок, присвячених проблемі інтенційності Р. Барт [4], А. Фурман [94]. У наукових джерелах це поняття позначає стійку характеристику людини, що першочергово пов'язана із зосередженістю думки, її централізацією на об'єкті пошукового інтересу» [4, с. 119-120]. Виходячи із сказаного, інтенційність письменника – це свого роду «психологічний конструктор», що дозволяє спрогнозувати реакцію об'єкта спілкування і сконструювати своє ставлення до зовнішнього і внутрішнього світу, дати оцінку власних емоційних станів і спонук. Означений емоційно-мотивований компонент служить визначальним фактором проєкції моделі поведінки (зв'язку) автора із адресатом завдяки художньому особистісному інструментарію для створенню спеціальної аури в епістолярному спілкуванні.

Існує чимало підходів в епістолярному інтимному дискурсі щодо ролі емоційно-психологічного контакту між комунікантами. Філософські концепції «палкого кохання до людини та прагнення її поширювати заради благороднішої Долі» [191, с. 12], відображені у «Вибраних листах Ф. Ніцше», вплинули на появу таких літературних прийомів як внутрішній монолог, а також поліфонія думок і почуттів. Говорячи про рівень стосунків між обома кореспондентами в епістолярному інтимному дискурсі, ми повинні мати на увазі рівень душевної близькості між батьками та дітьми, між духовно-спорідненими друзями-однодумцями тощо. Саме тому, окрім любовних

листів Вінстона Черчилля, до лірично-спрямованих кореспонденцій варто включити також і листи письменника до матері.

Однією з найбільш відмінних характеристик любовних послань є те, що вони завжди передбачають розлуку, «оскільки між письменником і реципієнтом існує як просторова, так і темпоральна відстань, навіть коли фактична відстань коротка, час і простір сприяють вираженню інтимних почуттів, фантазії та маніпуляцій» [194, с. 565]. З огляду на те, що любовний епістолярій відзначається ступенем найбільшої інтимності і дає змогу відкрити в людині її найкращі якості, її сутність, бо зазирає в «душу» адресата, лист до коханої людини, попри все, припускає якнайбільшу присутність в ньому адресата. Адже лише закоханий може бути так безперервно зосередженим на коханій особі. Що стосується любовних послань Вінстона Черчилля до Клементини Хожер з часу їхнього залицяння та раннього шлюбу, ці короткі листовні діалоги розкривають непереборні почуття, зародженні завдяки метафізичній спорідненості душ і є формою передачі емотивного змісту від адресанта (письменника) безпосередньо реципієнту. Є кілька специфічних особливостей, які роблять приватні листи Вінстона та Клементини Черчилль раннього періоду найбільш зворушливими. По-перше, існує взаєморозуміння і духовний зв'язок між комунікантами, виражений в їхньому інтимному епістолярному діалозі. Значну частину приватного епістолярію Вінстона і Клементини Черчилль становлять їх обопільні листи, які відзначаються відвертою емоційністю і за жанровими модифікаціями відносимо їх до *ліричних вивержень* (“lyrical effusions”). Останні разом із компліментарними висловлюваннями на кшталт: «*my sweet Pussy cat*» (моє миле кошеня), «*My Darling Clemmie*» (моя кохана Клемі); «*My beloved*» («моя любляча») служать ідентифікаторами почуттів і особистісного ставлення одне до одного. Саме семіотична система, створена комунікантами, перетворює їхній діалог в епістолярний код, реалізований через певну споріднену метамову, що увібрала в себе вживання пестливих слів, так званий “baby talk” (дитяче белькотання) закоханих, а також їхні

авторські персоніфіковані образи- символи (люди, наділені рисами домашніх тварин). Стилізація епістолярних діалогів (*романтично-персоніфікованих листів*) позначена не лише емоційно-забарвленою лексикою, вона вирізняється декоруванням та пародійними скетчами (малюнками), дотепним гумором і шаржами із авторськими дописами часто із підтекстом. «Семіотичний інтимний код» притаманний раннім кореспонденціям і виказує рівень інтенсивності почуттів і стосунків між закоханими, багату творчу уяву автора та служить моделлю листовного етикету інтимного епістолярію Вінстона Черчилля. Колоритна мова спілкування нагадує поезію, тому стиль Черчилля, поетика його кореспонденцій вирізняються серед інших адресантів. Він полюбляв гру слів, сам їх створював, пристосовував ті слова, які вийшли з ужитку, перетворивши їх на сталі вислови, таким чином створюючи епістолярні коди у листовному романі. Саме кохання між закоханими було семіотичним кодом, що позначилося на жанровій та стильовій природі листа.

Як показує аналіз інтимних кореспонденцій письменника, взаєморецепція між адресантом і адресатом досягається також завдяки відкритості адресанта до спілкування, насамперед психологічною сумісністю, ліризмом та романтизмом, що проявляються насамперед, в епістолярних звертаннях до дружини, формулах прощання та одкровеннях, інтимних зізнаннях. Епістолярне звернення, на думку А. Ільків, часто виступає «мірилом інтенційності адресанта, яка часто кодується в епістолярному звертанні,.... і привносить у текст листів елемент ліризму, іноді драматизм» [31, с. 280.].

Любов до Клементини була вираженням внутрішніх емоцій письменника, позбавлена забобонів та пересторог. Вінстон почувався впевненим у своїх еротичних візіях і прагнув близькості, хоча більшу частину їх спільного життя вони залишалися епістолярним подружжям. Тому їх епістолярний роман, виражений імпліцитною консистенцією благородної та жертвенної любові залишається нерозгаданим і набирає різних обрисів:

«Моя мила, я багато про тебе думаю і хотів би, щоб ти була тут, щоб ти мене пестила (приголубила), я це так люблю. Моя кохана, ніжна, я шлю тобі мою найніжнішу любов і море поцілунків від твого блукаючого сонцелюба і трохи невітійного В.» [206, с. 403]. (Дод. А3; Р.3.1.2.)

Листи Вінстона до Клементини зображують адресанта як люблячого чоловіка та ніжного батька, який завжди піклувався про свою дружину та дітей, був глибоко стурбованим їхнім здоров'ям, безпекою та завжди хотів, щоб Клеммі була поруч. Клементина також вважала харизму Черчилля неперевершеною. Вона обожнювала свого чоловіка і часто виражала свою любов і відверту прихильність до нього ніжними нотками та солодкими словами. Після народження другої дитини у 1911 році Клементина написала: *«My sweet beloved Winston, I am so happy with you my Dear. You have so transformed my life that I can hardly remember what it felt like three years ago before I knew you»* (Мій милий коханий Вінстоне, я така щаслива із тобою, мій любий. Ти настільки змінив моє життя, що я навряд чи можу пригадати, як я жила три роки тому, перш ніж я пізнала тебе). Але в післяслові вона ще додала: *«Please be a good Pug and not destroy the good of your little open air holiday by smoking too many fat cigars»* (Будьте хорошим Монсом і не руйнуйте користь від Вашого короткого відпочинку під відкритим небом, викурюючи занадто багато товстих сигар) [206, с. 29].

Взаємини Вінстона і Клементини в епістолярному діалозі вирізняються чуттєвістю та мудрістю, У листах до Вінстона Клементина не лише висловлює слова підтримки, вона цитує для нього вірші, надсилає палкі побажання у віршованій формі, зокрема, поезію «Вгору» Крістіни Россетті («Up-hill» by Christina Rossetti), відомої англійської феміністської поетеси вікторіанської епохи. Поезія розповідає про подорожнього, який шукає нічліг:

Does the road wind uphill all the way? «Чи тільки вгору буде шлях вести?
Yes, to the very end..... Веде він, друже, тільки вгору.
Will the day's journey take the whole long day? .Чи буду я весь довгий день іти?

From moon to night, my friend. Так, – щоб ввійти у ніч сувору.
But if there for the night a resting place? Як проведу я ніч на тих верхах?
A roof for when the slow, dark hours begin Притулок найдеш ти нарешті.
May not the darkness hide it from my face?.... Чи я побачу в тьмі гостинний дах?
You cannot miss that inn.. Цього житла не обминеш ти.
Shall I find comfort, travel-some and weak? Вкрай струджений, хотів би я вигод
Of Labour you shall find the sum. Там труд собі кінець знаходить.
Will there be beds for me and all who seek? І ліжко буде для моїх дрімот?
Yes, beds for all who come. Так, – як і всім, які приходять»

[206 с. 165]. Переклад Михайла Ореста [57].

Риторичні запитання в перших рядках кожної строфи вірша: «Чи знайду спокій (комфорт) вкрай змучений та слабкий? Чи знайду пристанище на ніч?» звучать символічно. Надсилаючи цей вірш-побажання, Клементина хотіла підбадьорити чоловіка, вселити впевненість, передаючи в такий спосіб через вербально-рецепторний зв'язок між співучасниками одного комунікативного процесу, свій посил. Попри той факт, що Клементина почувалася стриманою у вираженні своїх еротичних фантазій і інколи не дозволяла Вінстону входити до своєї спальні, Вінстон високо цінував високий дух і гарний політичний інстинкт своєї дружини. Її здатність відрізнятись від його поглядів також мала неабияке значення для Черчилля, оскільки він завжди хотів знати її думку, хоча вона й суперечила його власній. Однак їхні розбіжності у думках часто драгували Вінстона. Їхні суперечки іноді закінчувались вибухом, але рідко коли гнів перемагав, оскільки Клементина не вміла гніватися. Незважаючи на розбіжності пари у вподобаннях, у ставленні до людей, виборі способу відпочинку, ці короткі сентиментальні любовні послання переростають згодом у прозу життя і розкривають характер адресанта і місце, роль адресата у його житті. Клементина для Вінстона була не лише духовною розрадою, але й найбільш довіреною особою, таємною зброєю Черчилля у важкі періоди його життя. Тому в інтимному епістолярії британського політика й митця взаєморецепція

між адресантом і адресатом досягається також глибинною психологічною інтроспекцією й сердечною чутливістю, якими позначене листування Вінстона Черчилля з дружиною.

Спостерігаючи хронологію розвитку взаємин адресанта та адресата (Вінстона та Клементини) впродовж усього епістолярного діалогу, вирізняємо кілька факторів, які доводять, що роль Клементини у житті Вінстона Черчилля не була другорядною. Листи В. Черчилля до дружини є неоціненним свідченням надзвичайної завзятості письменника в один із найтемніших періодів в історії Великої Британії. Крізь епістолярне полотно ми відчуваємо, що обидва комуніканти страждають від провалу кампанії Дарданелл, листи розповідають про тривале і глибоке розчарування Клементини через мрію Черчилля придбати власний маєток у Чартвеллі, грошові негаразди, – це все сублімувалось у мотиви тривоги, занепокоєння, особливо виразно це проявляється у листах, написаних у 20–30-х рр. ХХ ст., що віддзеркалюють вплив ідей модернізму.

Кульмінацією їхньої всеперемагаючої любовної саги виступають листовні діалоги, написані у зрілому віці. Тоді інтенційність автора листів була обумовлена іманентною необхідністю присутності адресата. Переживаючи чергову розлуку із дружиною, Черчилль ідентифікував себе у діалозі з Клементиною вистражданим, утомленим та покинутим співрозмовником, проте впевненим у тому, що Клементина в його житті це – найдорожчий скарб.

«У своєму листі із Мадрасу ти написала дуже дорогі мені слова про те, як ти збагатила моє життя. Я не можу передати, як я цьому зрадів, тому що я завжди почуваюся у великому боргу перед тобою, якщо у кохання можуть бути рахунки, Це так мило, що ти мені про це написала, я сподіваюся і молю Бога, щоб я зміг зробити тебе щасливою і я буду захищати тебе впродовж решти мого життя, і голубити (пестити) тебе, моя кохана, як ти того заслуговуєси, і залишу тебе у спокої, коли прийде мій час (коли моє життя скінчиться)» [206, с. 376]. (Дод. А3; Р.3.1.3.)

Одкровення адресанта передане у формі сповідально-ліричного монологу у першій частині листа, містить художньо-естетичний компонент, що має образно-символічне обрамлення, виражене метафоричним порівнянням із елементом символізму і висловлює інтенції автора і внутрішній синкретизм (злитість, поєднання різнорідних, суперечливих, протилежних один одному поглядів): «*Time passes swiftly, but is it not joyous to see how great and growing is the treasure we have gathered together and the storms of stresses of so many eventful and to millions tragic & terrible years?*» (Час минає стрімко, але хіба не приємно бачити, наскільки великим і зростаючим є той скарб, який ми зібрали разом і ці шторми стресів, настільки насичених подіями та мільйонами трагічних та жахливих подій?) [206, с. 376].

Емоційний відступ-одкровення, що нагадує молитву адресанта у зверненні до адресата, звучить як псалом із святого письма, в прикінцевій частині якого прихована істина, обрамлена художніми елементами із домінуючими метафоричним або іронічним підтекстовим звучанням.

Листовне спілкування Вінстона і Клементини у зрілому віці передає не лише внутрішнє взаємне захоплення, тут присутні життєвий дисонанс – передвиборчі напади та розлучення їхнього сина Рендольфа; бурхливі шлюби їхньої дочки Сари, алкоголізм як Сари, так і Рендольфа, смерть Діани внаслідок передозування снодійних препаратів. Але ніщо не відволікає адресанта та реципієнта від продовження їхнього емотивного листовного роману. Листування було ліками від багатьох життєвих травм подружжя.

Завдяки листовним діалогам Вінстона та Клементини Черчилль, які розкривають не лише характер стосунків та історичний культурний хронотоп, ці зворушливі послання із минулого дозволяють розгледіти інтимний портрет (образ) Вінстона Черчилля на тлі політичних інтриг, амбіцій та славних військових баталій.

Натомість листовний діалог Вінстона Черчилля із Памелою Плуоден був напрочуд коротким. Він засвідчив рівень взаємовідносин у руслі

швидкоплинного перебігу від захоплення та пристрасті до дружби. Цей неоднозначний зв'язок між юними й різними за темпераментом характерами у листуванні нагадує мелодраматичну історію із нещасливим завершенням. У важкий період життя (1900 роки), коли В. Черчилль відчував найбільше емоційне напруження і не раз упадав у депресивний стан, саме у листуванні із Памелою він знаходив утіху і розраду. Ця жінка була не лише втраченим коханням, але залишилася найвідданішою подругою, до якої він не раз звертався за порадою і підтримкою. Сумні думки супроводжували Вінстона після тривалого інтервалу у листуванні. Памела не відповідала місяцями, її мовчання викликало тугу та смуток у адресанта, помножений жахіттями і втратами від війни. Згодом депресія переросла в ілюзію близького кінця, життя йому здається непривабливим. Про це він неодноразово писав Памелі, зокрема песимістичні настрої сповнюють його лист, написаний 28 січня 1900 року. *«Я пережив украй небезпечних п'ять днів – постійно під вогнем снарядів і гвинтівок – зараз перед нами найкривавіша за всю війну битва – найбільше зусилля, щоб прорватися крізь бурську лінію оборони. Ми є лише піщинки на морських хвилях. Що ми можемо зробити, окрім того, що, на наш погляд, є найширшою формою найкращого?»* [124, с. 1146] (Дод. А3; Р.3.1.4.)

Цитуючи слова із відомої поезії «Auguries of Innocence» («Презумпція невинуватості») Вільяма Блейка, В. Черчилль у формі метафори виражає метафізичну концепцію про вартість життя людини у світі за межами розуміння людини, аргументуючи бачення великого в дуже малому. У контексті листовного роману зустрічаємо поруч із песимістичними тональностями прилив внутрішнього оптимізму, можливо, саме листи адресата допомагали Черчиллю у його постійній боротьбі із його ворогом–депресією. У листах він черпав сили, і це відволікало його думки від суворой солдатчини: *«Моя Памело, дві години тому мене мало не вбило осколком. Але хоча я потрапив під шквал вогню, Бог мене зберіг. Англійці зазнали поранень від вибуху. Мені цікаво, чи ми виживемо, чи ми житимемо, щоб побачити*

кінець. Війна дуже болісна, але я вірю – ми не будемо показувати, що ми менш рішучі, аніж ворог. Мої нерви ніколи не були міцнішими, і я думаю, що з кожним днем мене все менше хвилюють кулі. З усією любов'ю, завжди Ваш відданий Вінстон» (21 лютого 1900) [124, с. 1151-1152]. (Дод. А3; Р.3.1.5.)

Новина про заручини Памели із Віктором Літтоном «розбила серце» юному Вінстону і залишила болючий слід у його душі, змусивши його тривалий час почуватися нещасним, про що у листах адресант щиро зізнавався. У 1902 році Черчилль люб'язно написав Віктору: «*All happiness and good fortune which wit and beauty deserve when they combine to share the inheritance of the future.*» (Усе щастя і багатство (щасливу долю), на що заслуговують розум та краса, коли вони поєднані, щоб розділити спадок майбутнього) [130]. Він також запевнив адресата, що Черчилля завжди будуть зараховувати «до ваших найвідданіших друзів» [130].

Епістолярний діалог Вінстона Черчилля і Памели Плоуден, у якому адресант виступає у ролі закоханого, із позиції авторської свідомості, коли автор творить і себе, і свій образ, вирізняється сентиментальністю, чуттєвістю, авторською інтенційністю, спрямованістю на очікування, фантазії, ілюзії у проекції авторського «Я». Пізнання адресата не приносить бажаних очікувань для адресанта, і дискурс листування набуває іншої авторської стилізації та інтенційності.

Аналіз епістолярних діалогів В. Черчилля із трьома різними адресатами-жінками демонструє процес пізнання та розкриття автором трьох різних за характерами, стосунками та статусом жіночих образів: матері, дружини та коханої, друга, а також процес переходу свідомості автора-адресанта від егоцентризму до усвідомлення сімейних цінностей: шлюбу, родини, дітей. За допомогою авторських *прийомів стилізації*: сугестії, саморецепції, риторичних засобів, уживання прямої мови та риторичних запитань, інтертекстуальності епістолярного тексту, письменник досягає взаєморецепції адресанта та адресата, відчуття присутності адресата в епістолярному діалозі. Авторська індивідуальність проявляється у різних

інтенційних проекціях – у здатності до рефлексій, умінні вrostати в «інший» текст, пізнаючи та характеризуючи «чужу» душу.

3.2. Специфіка стилю ділового епістолярію В. Черчилля

Стилі літературної мови, як відомо, не становлять замкнутої системи, між ними існує постійна взаємодія, яка виявляється у взаємопроникненні елементів одного стилю в інший. Навіть найбільш специфічні засоби певного стилю можуть використовуватися в іншому. Межі між стилями рухомі, будь-якому стилю мови властиві як специфічні, так і загальномовні, міжстильові елементи.

Досліджуючи офіційно-ділове листування В. Черчилля із відомими публічними персоналіями, ми відстежуємо неоднорідність стилю ділових (службових) кореспонденцій, а також вживання засобів художнього стилю: образних засобів, зокрема фразеологізмів, прислів'їв та приказок, які органічно проникають в епістолярну канву найуживаніших на той час в офіційному обігу жанрів (*службовий лист: запит, звернення* тощо).

Саме задля впливу на адресата, а не лише з метою забарвлення інформаційного документу, адресант звертається до художніх образних засобів. Окрім сказаного, образність може бути засобом маніпулятивного впливу і яскравим індикатором індивідуального авторського стилю.

Серед дослідників епістолярного жанру побутує думка про те, що епістолярій письменника є «особливо сприятливим для дослідження особистості у всьому багатстві її проявів» [7, с. 64].

Досліджуючи епістолярні діалоги лідерів «Великої Трійки», мовознавець Т. Івасишина у своїй розвідці акцентує увагу на стилістичних можливостях уживання «низки ідіоматичних (фразеологічних) зрощень в епістолярному дискурсі Черчилля із Рузвельтом, зокрема оцінної функції» [30, с. 188]. Володіючи неабияким хистом оратора, В. Черчилль був упізнаним завдяки умілому оперуванню словесним інструментарієм: створенню власних фразеогам та акумуляції влучних висловлювань. Саме

це уміння Черчилля відзначив у своїй розвідці М. А. Вейдхорн, називаючи письменника «*phrase forger*» («ковалем слова» [218]) (М. А. Weidhorn, 1972). Для стилістичної забарвленості, окрім вищезгаданих індикаторів стильової парадигми Вінстона Черчилля, можна віднести також високу книжну лексику, клішовані структури з акцентом на ключовому слові, які надають дипломатичним кореспонденціям Черчилля-Рузвельта урочистого звучання, таким чином, акцентуючи увагу на їхній значущості та важливості. Короткий аналіз уживання клішованих висловів у листуванні Черчилля із Рузвельтом представлений у дослідженні Е. Міллера та Дж. Вілларіал. Однак у літературознавстві існує обмаль розвідок, присвячених стильовим особливостям епістолярію Черчилля-Рузвельта. Саме тому ми акцентуємо увагу на стильовій палітрі адресанта, на його індивідуальному художньому інструментарію та особливому авторському модусі і такті, яким пройняті епістолярні діалоги Черчилля із Рузвельтом.

Листи Черчилля доводять не лише його знання мови чи мовленнєвого етикету, вони багато можуть розповісти про його сильну особистість. Кореспонденція адресанта – це свого роду документ, який завжди має мету і зорієнтований на конкретного адресата, тому він вимагає не лише вдалого композиційного і змістового оформлення, але і словесного викладу.

Досліджуючи особливості ділового листа, І. Шаграй запропонувала поділ тексту на п'ять функціонально-відмінних комунікативних блоків: блок звертання і привітання, де соціальний статус кореспондентів визначає добір засобів мови; блок посилення на попереднє листування; блок основного повідомлення, що містить основну думку листа, яка виражає намір автора повідомлення; блок спонукання до подальшої комунікації; блок етикетних формулювань і підпису.

Кожна така комунікативна частина листа має в тексті окреме завдання і водночас виконує свою функцію у досягненні загальної комунікативної мети всього мовленнєвого твору. Крім перелічених блоків, що є універсальними, можуть з'являтися й інші обов'язкові елементи. Так у листах-документах, які

циркулювали в службовому обігу і засвідчені адресантом (В. Черчиллем), наявні такі реквізити: код установи, код документа, є державний герб (емблема організації), найменування організації (наприклад, військовий кабінет), поштова адреса, дата, індекс документа (номер), адресат, заголовок тексту (не завжди), власне текст, підпис, прізвище тощо.

Зокрема, це стосується обсягу службових кореспонденцій Черчилля, адресованих Рузвельту, які не завжди були короткими і стислими. Наприклад, формат (зовнішній вигляд) службового листа-документу вказує на характер, зміст і рівень спілкування, важливість та умови зберігання (див. приклад нище)..

«This document is the property of his Britannic Majesty's Government»
(Цей документ є власністю його Величності Британського уряду)

Printed for the War Cabinet. December 1940. Copy No. 42

MOST SECRET (Цілком таємно)

W.P. (40) 466 (Final Revise) (Кінцевий перегляд)

December 8, 1940 (Грудень 8ю 1940)

TO BE KEPT UNDER LOCK AND KEY (Зберігати під замком)

It is requested that special care may be taken to ensure the secrecy of this document (Прохання приділити особливу увагу (турботу), щоб забезпечити таємність цьому документу).

WAR CABINET (Воснний кабінет)

10 Downing Street, Whitehall,

December 8, 1940

«Шановний пане Президенте,

Коли ми дійдемо до кінця цього року, я відчуваю, що Ви очікуватимете, що я викладу перед Вами плани на 1941 рік. Я роблю це з відвертістю та впевненістю, тому що мені здається, що переважна більшість американських громадян висловили свою впевненість, що безпека Сполучених Штатів, а також майбутнє двох наших демократій і того типу цивілізацій, за який вони виступають, пов'язані із виживанням і незалежністю

Британської Співдружності Націй. Тільки таким чином ті bastiони морської сили, від яких залежить контроль на Атлантичному та Індійському океанів, можуть бути збережені у надійних і дружніх руках. Контроль над Тихим океаном – з боку ВМС США та на Атлантиці – з боку ВМС Великобританії є необхідним для безпеки та торгових шляхів обох наших країн, а також це – самий надійний засіб щоб не допустити воєнну агресію до берегів Сполучених Штатів» [166]. (Дод. А3; Р.3.2.1.)

Документ дуже розгорнутий за змістом і нагадує домовленість (меморандум про співпрацю), обсягом 14–15 друкованих аркушів (із додатками). Чіткий поділ тексту на тематичні (інформаційні) блоки вказує на його структурно-сміслову цілісність, на наявність структурних зв'язків: причинно-наслідкових, часових. У даному контексті ми спостерігаємо наявність чітко сформульованої мети (у вступній частині). Ця група речень, що виконує спільну комунікативно-інформаційну функцію, відокремлена абзацом, і складається із зачину, що містить тему або предмет обговорення, фрази (основна думка, аргументи) та коментарів (висновків). Згаданий вище лист Вінстона Черчилля є *дипломатичним документом*, що складається із 19 композиційно відокремлених тематичних груп речень (понадфразових єдностей), кожна із яких виконую певну смислову роль (завдання).

Доказовим критерієм для ідентифікації документа дипломатичного призначення є наявність двох форм адресації – уряду і народу. Якщо перший адресат прямо вказується, то другий – мається на увазі. Дипломатичний документ як єдине ціле є стилістично довершеним. Він має таку структуру:

- a) протокольна формула;
- b) смислове ядро;
- c) аргументаційна частина;
- d) викладення фактів.

Протокольними формулами є: звертання до особи, якій адресований документ, висловлення поваги до адресата на початку документа і заключний комплімент у кінці дипломатичного документа [11, с. 6]. Такі елементи

зовнішньої форми листа є носіями індивідуального стилю митця і потребують нашої уваги.

В. Черчилль як глава британського уряду, часто застосовував протокольні формули в особистих посланнях, в особистих нотах, а також у пам'ятних записках (мемо), переданих кур'єром. Дипломатичні документи за стильовою палітрою є дуже наближені до політичної публіцистики. Це чітко простежується у змістовому та стильовому оформленні зразків епістолярію В. Черчилля, зокрема і у процитованому фрагменті листа, адресованому президенту Ф. Рузвельту (8 грудня 1940 року).

Специфіка стильового забарвлення зокрема використання інверсії з метою емоційно-сміслового увиразнення висловлювання (у прикладі вище с. 162) якнайширше відображає цінність, важливість документу, а урочистий виклад і риторичні фігури (пафос, етос) виказують задум адресанта – досягнення домовленості та співпраці у вирішенні актуальних питань на державному рівні. В. Черчилль у своєму посланні звертається не лише до глави держави, а й до американського народу, якого представляє президент. Тому посилення на аргументи, поняття, вислови, відомі населенню цієї країни, прискорюють процес усвідомлення дипломатичного листа-звернення. Викладення аргументів для обґрунтування своєї позиції, в наведеному зразку пропозиції, що підтримують смислове ядро (основну частину) листа-документа, досягається завдяки майстерності адресанта. Через використання образів, порівнянь, асоціацій, котрі надають тексту яскравості, впливовості та допомагають донести аргументи, викласти причини, що спонукають звернутися із цим документом саме до конкретного адресата: *«Поки ми робитимемо все можливе і не відмовлятимемось від власних жертв для здійснення платежів через біржу, я вважаю, що Ви погодитесь, що це було б неправильно в принципі і взаємно не вигідним, якби на піку цієї боротьби Великобританія повинна бути позбавлена усіх товарних (придатних для продажу) активів, щоб після того, як перемога була здобута нашою кров'ю, цивілізація врятована і час, отриманий для того, щоб Сполучені Штати*

були повністю озброєні проти всіх непередбачуваних загроз, ми повинні стояти обдерті до нитки (роздягнені до гола). Такий курс не відповідав би ні моральним нормам, ані економічним інтересам жодної із наших країн» [159, с. 108]. (Дод. А3; Р.3.2.2.)

Дипломатичний фон у листі-документі створений завдяки спеціальній лексики (термінології) із дипломатичної сфери, міжнародного права, та стандартизованим мовним зворотами, що є показовими для офіційно-ділового стилю – стрижневими у текстах дипломатичних документів. («*I feel you will expect me to lay before you the prospects (Я відчуваю, що ви очікуватимете, що викладу плани на 1941 рік): «is indispensable to the security» (вкрай необхідний для безпеки); «In accordance with the decision reached » (Згідно з досягнутим рішенням....); «In the face of these dangers, we must try...» (Перед лицем цих небезпек, ми повинні....)», «In view of the difficulty and magnitude of this task, as outlined by all the facts I have set forth..... (З огляду на складність і масштабність цього завдання, як це доводять усі наведені мною факти) [159, с. 105]. Проте індивідуально авторський штрих В. Черчилля можна розпізнати і в службовому листуванні, зокрема у згаданому вище фрагменті листа.*

Черчилль умів акумулювати докази і наводити аргументи з метою досягнення задуму. В основній частині аналізованого тексту листа-документу представлена:

- 1) презентація аргументів (*Поки ми робитимемо все можливе і не відмовлятимемось від власних жертв задля здійснення платежів....*);
- 2) упорядкування доказів (*я вважаю, що Ви погодитесь, що це було б неправильно в принципі і взаємно не вигідним, якби на піку цієї боротьби Великобританія повинна бути позбавлена усіх товарних (придатних для продажу) активів);*
- 3) поступовість і плавність переходу від одного до іншого, задля набуття яскравого емоційного забарвлення та посилю (*щоб після того, як перемога була здобута нашою кров'ю, цивілізація врятована, і час, отриманий для*

того, щоб *Сполучені Штати* були повністю озброєні проти всіх *непередбачуваних загроз*.....)

Стилістично-піднесені та синтаксично-завершені структури акумулюють в собі головний задум – викликати довіру адресата і допомогти йому зробити об’єктивні висновки. Тому Вінстон Черчилль, намагаючись точно висловити позицію уряду, неабияку увагу зосереджує на змісті, будуючи аргументи на контрасті та протиставленні, викладаючи зміст не у дидактичній формі, а в логічних і діалектичних взаємозв’язках. Задля виразності тексту, адресант застосовує контрастні порівняння, антитезу, виражену ідіоматичним зворотом: *обдерті до нитки* (*stripped to the bone*) буквально *зовсім голі, обшарпані, обібрані* протиставляється *озброєні до зубів* («*to be fully armed*») (про американське військо). Постійно аргументованим у публіцистичних листах В. Черчилля є протиставлення двох цивілізацій, світів, а також метафоричний образ гітлерівської агресії, який теж згадується у цьому документі (датованому 8 грудня 1940 року). У контексті образ ворога (Гітлера) має збірний характер і позначається поняттям: *жахлива тиранія* (*monstrous tyranny*), *захоплення Європи Німеччиною* (*German grip on Europe*), що асоціюються у листі із загрозою, яка передана епітетами із негативною оцінкою: *нещадна, запекла* (*mortal*), *поступово наростаюча* («*gradually-maturing*»), *смертельна небезпека* (*deadly danger*)

Окрім протокольних офіційних формул дипломатичної ввічливості та компліментарних фраз для встановлення належного контакту із адресатом, В. Черчилль використовує *архаїзми*: слова, фрази, які поза межами офіційно-ділового спілкування практично не вживаються, але є показовими і традиційними для епістолярного спілкування письменника, оскільки репрезентують культурні традиції нації. У текстах листів вони мають широку стильову диференціацію. («*utmost*» (чимдуш), «*falter*»(ввагатися), «*brace ourselves*» (готуватися) тощо.

Окремі літературознавці, досліджуючи творчість Черчилля-публіциста, його ораторський хист, особливо акцентували на пошваненому інтересі письменника до використання англійської мови як «effective rhetorical weapon» «ефективної риторичної зброї» (Alldritt, Holly). Дж. Дотон (Daughton) прокоментував прихильність адресанта до військової метафори і образності зокрема, пов'язаної з судноплаванням та морем, що свідчать про образи війни, які виринають в усному мовленні та епістолярному спілкуванню військових стратегів [136, с. 430].

Листування В. Черчилля із Ф. Рузвельтом насичене метафоричними фразами що передають бойовий дух, впевненість та готовність до боротьби. Їх можна віднести до категорії військової. «*We hope soon to turn the bombing heat on to Italy*» (Ми надіємося, що дадимо жару (натиснемо на Італію) [160, с. 670]. «*The dogs under the table eat of the childrens [sic] crumbs*» («навіть собаки їдять ті крихти, що падають зі столу їхнього хазяїна») (метафора, алюзія на послання від Матвія: 15. 27) [161, с. 557]. «*We can strike a heavy blow at our enemy in the Pacific*» (Ми можемо завдати сильного удару по нашому ворогові у Тихому океані) [161, с. 594].

Ймовірно, заслугою В. Черчилля можна вважати вироблення власного стилю написання службових (дипломатичних) листів, які започаткували англо-американський стиль складання дипломатичних документів, що передбачає ширше використання напівофіційної і приватної кореспонденції.

Використовуючи термін «лист вождю» під час аналізу стильових модифікацій, надаємо цьому терміну розширеного значення, розуміючи під ним не лише «високоповажну особу», а передусім керівників держав антигітлерівської коаліції: Великої Британії, США та СРСР. Натомість, обопільне листування В. Черчилля з Ф. Рузвельтом і, відповідно, В. Черчилля з Й. Сталіним ми визначали за жанром як «листування вождів».

«No. 167

PERSONAL AND MOST SECRET MESSAGE FROM THE PRIME MINISTER,
Mr WINSTON CHURCHILL, TO MARSHAL J. V. STALIN

«Я засмучений через Ваше повідомлення від 24 -го числа. На кожному етапі інформація, яку я надав Вам щодо наших майбутніх намірів, ґрунтується на письмових консультативних висновках британського та американського штабів, причому я завжди був щирим у своїх стосунках з Вами. Хоча до 22 червня 1941 року ми, британці, залишалися наодинці, щоб зіткнутися з найгіршим, що може зробити з нами нацистська Німеччина, я миттєво почав надавати допомогу радянській Росії у міру наших обмежених можливостей з того моменту, як вона сама зазнала нападу Гітлера. Я задоволений тим, що зробив все можливе, щоб допомогти Вам. Тому докори, які Ви зараз кидаєте своїм західним союзникам, залишають мене незворушним. До того ж, окрім шкоди, завданої нашим військовим інтересам, у мене не повинно виникнути труднощів із поданням своєї справи британському парламенту та нації» [135, с. 140]. (Дод. А3; Р.3.2.3.)

Це лист-відповідь вождю із епістолярного комплексу листування вождів (лідерів держав). Завдяки дипломатичним здібностям В. Черчилля, що яскраво виявились і в наведеному вище фрагменті листа вождю Й. Сталіну («дядечку Джо», як його часто називали Рузвельт і Черчилль), закиди керманича СРСР стосовно порушення союзниками домовленості про відкриття другого фронту були спростовані. Чіткість у викладенні думок, яскрава аргументація (акцент на головному завдяки інверсійним зворотам), почуття власної гідності тощо – ось характерні риси епістолярного стилю Черчилля, реалізованого в листуванні вождів. Гадаємо, що саме завдяки подібним посланням, В. Черчиллю та Ф. Рузвельту вдалося налагодити відносини зі своїм союзником Й. Сталіним, керівником уряду СРСР, задля подальшої спільної боротьби з нацистською Німеччиною.

Щодо риторики приватно-ділового листування вождів (лідерів держав) Черчилля-Рузвельта, то найбільш відмінною рисою, яка робить його унікальним, є наявність прислів'їв, фразеологізмів, влучних висловів із

розмовної мови та народного гумору. Обидва кореспонденти поділяють спільні інтереси і висловлюють свої думки, вдаючись до метафоричних виразів, фразеологізмів і прислів'їв із народного вжитку. Їхні «воєнні листи» не лише розкривають тактичний хід думок, але й наповнюють зміст вдалим маневруванням метафоричних висловів, ідіом, прислів'їв, афоризмів, тісно пов'язаних із військовою чи морською тематикою. Для прикладу, дещо символічно звучить вислів «*to be in the same boat*» (буквально «бути в одному човні»), що можна тлумачити як «перебувати в однаковому становищі» із «морського репертуару». Ф. Рузвельт після нападу на американські військово-морську та повітряну бази Перл Гарбор у листі до В. Черчилля пише: «*Today all of us are in the same boat with you and the people of the Empire and it is a ship which will not and cannot be sunk. F.D.R.*» (Сьогодні ми всі перебуваємо «в одному човні» (в однаковому становищі) із вами та людьми Імперії, і це корабель, який не буде і не може бути потоплений) [159, с. 288]. У цьому контексті фразеологізм у перекладі українською мовою можна тлумачити як «брати по нещастю (щастю)», написаний у найбільш вирішальний історичний момент і трансформований у метафору, що асоціюється із їхньою спільною боротьбою.

У деяких випадках прислів'я чи приказки функціонують із додатковими смисловими або стилістичними відтінками (приклад нище). Тому вони набувають характеру індивідуально-авторського, що притаманне епістолярію Вінстона Черчилля. Так, у листах обидва адресанти вживають кодові назви на позначення понять із сфери «таємних» відомостей, зрозумілих лише обом дописувачам. Більше, аніж Ф. Рузвельт, В. Черчилль інтегрує експресивні прислів'я-порівняння, доповнюючи їх авторським коментарями та поясненнями: «*Тим часом всі операції з ROUNDUP (ОБЛАВИ) (кодова назва плану великого вторгнення в Західну Європу із Англії. – О.С.) повинні перейти до повного знищення; таким чином стримуючи максимальні сили супротивника проти Англії);* (14 липня 1942

року) [160, с. 529]. «*It is as plain as a pike staff*» (Ясно, як божий день) (27 березня 1945 року) [161, с. 587].

В. Черчилль неодноразово згадував вислів «*to be a gamble*» стосовно розрахунку часу – день нападу Гітлера на Нормандське узбережжя, що знаменувало початок кінця третього рейха, наголошуючи на факті підвищеного ризику. «*The weather is a great gamble but otherwise I am full of hope*» (Погода – це велика азартна гра, але так чи інакше, я сповнений надії) (25 травня 1944 року) [161, с. 143]. В цьому контексті слово «гра» («*a gamble*») має додаткове символічне значення, як знак того, що справа вимагала великого ризику і сприймалася відповідно: пан або пропав.

Листування Черчилля-Рузвельта насичена позитивним дружнім тоном, у якому відчуваються тяжіння до головної мети – досягнення домовленості, тому окремі твердження у листі звучать лейтмотивом, як спосіб нагадування один одному, наскільки важливим є спільний підхід до воєнної стратегії. «*I am delighted with our being in such a perfect step, Please, tell me how you think the matter should be handled so that we may keep in line together*» (Я в захваті від того, що ми перебуваємо на одній хвилі. Скажіть, будь ласка, Вашу думку, як слід вирішувати цю справу, щоб ми могли іти в ногу (діяти узгоджено) [161, с. 624].

Обоє адресантів для досягнення спільної мети застосовують такі виражальні засоби, які зрозумілі один одному: кодові слова та фразеологізми. Президент США Ф. Рузвельт, продовжуючи розмову на рівних, вдається до фразеологізму типу «*to be at (break) a deadlock*» («зайти в глухий кут») для передачі неймовірно важких обставин, що склалися: «*Я глибоко занепокоєний через зволікання у досягненні домовленості щодо морських та повітряних баз... Перегоаори насправді, зайшли в глухий кут із ряду важливих питань*» [Roosevelt, February 25, 1941; 159, с.138] (Дод. А3; Р.3.2.4.). «*Мені здається, що ситуація [на російському фронті] змінюється настільки стрімко, що нам необхідно дозволити, щоб пройшов десь тиждень, перш ніж ми самі*

вживатимемо заходів для того, щоб вийти із глухого кута» (Черчилль, 26 жовтня 1943 року) [160, с. 563]. (Дод. А3; Р.3.2.5.)

Ще один приклад майстерної гри В. Черчилля та Ф. Рузвельта із художніми метафоричним порівнянням: *«to look like a cat ate (swallowed) a canary» («виглядати, як кіт, що проковтнув канарейку»)* американського походження, що означає *«сяяти, мати самовдоволеній вигляд»*. Щоб зрозуміти цю гру з метафоричним порівнянням, треба пам'ятати, що *«кіт»* у контексті листа асоціюється із пресою, а *«канарка»* символізує німецький підводний човен. Ф. Рузвельт 15 липня 1943 року в листі до В. Черчилля висловився так: *«Ми не можемо дозволити собі ще більше роздути це вартісне публічне ігнорування реальної ситуації, і тому я сумніваюся в мудрості, що саме час дозволити кішці проковтнути ще одну канарку»* [160, с. 327]. (Дод. А3; Р.3.2.6.)

В. Черчилль був експертом у вживанні художніх виражальних засобів і швидко зрозумів підтекст цього уособлення, тому відповів Ф. Рузвельту наступного ж дня телеграмою, у якій висловився так само метафорично, щоб розважити адресата: *«Моя кішка любить канарки і її апетит зростає з їжею. Однак? Новини зараз застаріли, оскільки у нас загалом 18 канарок цього місяця»* [160, с. 328]. Гра із метафоричними виразами, ідіомами властива листуванню двох лідерів. Такий вдалий ігровий прийом допомагав розбавити складну ситуацію жартами, зняти напругу у важкі часи втрат та жахить, завданих Другою світовою війною. А найважливіше – ця словесна гра із прихованим контекстом була частиною таємного листування між лідерами двох держав-союзниць, а також показником ідіостилю обох епістолярних комунікантів.

Загалом і Ф. Рузвельт, і В. Черчилль намагалися прикрасити свої не завжди короткі й стислі листи і телеграми крилатими фразами, які додавали метафоричних прянощів, народної мудрості, разом із сентенційними ремарками вносили додаткове смислове й стилістичне забарвлення, водночас, доповнюючи їхні таємні листи дидактичною артикуляцією. Так, 10

грудня 1944 р. В. Черчилль у листі до Ф. Рузвельта стверджував, що «*Моїм провідним принципом є – «Немає миру без перемоги»* [161, с. 451]. Це гасло найпевніше ідентифікує філософію перемоги В. Черчилля, який зумів об'єднати зусилля обох держав-союзниць задля захисту демократії від фашистської тиранії.

Доволі часто метафоричні висловлювання та прислів'я були ключовими у структурі листа (у клаузулі-заклучній частині), щоб підсумувати сказане або вивести загальний алгоритм наступних обопільних дій союзників. Щоправда, інколи означені висловлювання доповнювались авторським дидактизмом, роз'ясненнями, та аргументуванням попередньо обговорюваних військових або політичних питань із притаманним обом авторам почуттям гумору.

Окрім сказаного, акцентуємо увагу на специфічних рисах, притаманних композиції ділових кореспонденцій британського політика й митця – на регламентованості тексту (встановленні параметрів відправником чи отримувачем); використанні трьох видів контекстів – повідомлення, опису, роздуму; домінуванні таких граматичних категорій тексту, як інформативність, модальність, діалогічність, членованість, когезія та інтеграція [97, с. 186-187].

Проведений аналіз засвідчив, що, попри наявність жорстких шаблонів форми офіційного листування, творча індивідуальність Вінстона Черчилля і в листуванні *вождів (лідерів держав)* (епістолярних діалогах із Ф. Рузвельтом та Й. Сталіним) була ідентифікована досить яскраво: пафосними метафоричними та афористичними висловленнями (із прихованим контекстом), прислів'ями, фразеологізмами та риторичними фігурами тощо.

3.3. Стильовий діапазон інтимного та родинного епістолярію

В. Черчилля

Середина XV століття була визнана початком революції в літературі, яка каталізувала і спричинила появу величезного масиву літературних

жанрів, серед яких набули поширення епістолярні форми. Ряд дослідників епістолярного жанру (Ю. Шевельов, В. Кузьменко) стверджують, що більше, аніж «форма діалогу на відстані», як про це заявляли древньогрецькі, римські та пізнішими риториками, «лист письменника є вираженням здатності людини зберігати в письмовій формі миготливі послідовності з калейдоскопічного потоку реальності, відфільтровані в лабораторії розуму понять і образів. Більш того, листи не лише надають речові докази, що засвідчують прогрес в динаміці творів, але їх також можна трактувати як ідеологічні артефакти, що відображають індивідуальний менталітет або дух епохи [180, с. 2].

З аналізу попередніх досліджень епістолярного тексту (Михайлина Коцюбинська, В. Кузьменко, Галина Мазоха, Анна Ільків) впливає думка, що епістолярій письменника – це поліфонічний текст, який пропонує реципієнту ключі для розуміння та уявлення як про зовнішній світ, у якому жив письменник, так і про його / її внутрішній всесвіт ідей та понять, відображених у символах та образах. Вважається, що митець, передусім, мислить образами, а образ – «віддрукowana в свідомості реальна річ або предмет» [150, с. 56]. Образ народжується, постає спочатку в уяві письменника, згодом у ньому автор розкриває життєвий смисл свого світобачення, інколи цей образ набуває символічного значення або персоніфікації. Поняття символізму у літературному творі тлумачиться як використання символів та образів для того, щоб найповніше передати й виділити емоції та певні поняття. У Середньовіччя та в епоху Відродження інтерес до символічного та універсального способу вираження проявився у кращих зразках літературних жанрів. Робін Рейбоулд стверджує, що «головним у цьому підвищеному інтересі до словесного символізму було первинність метафори як літературного засобу в її функції розширення, прикрашання і навіть створення нового значення у тексті» [190, с. 5].

У добу романтизму в західноєвропейській епістолярній творчості поглиблюється інтерес до внутрішнього світу людини, який піддається самоаналізу, з'являються нові романтичні персонажі, алюзії. Листам

письменників-романтиків притаманні типово романтичні «крайні» сюжети із зосередженням уваги на так званих екстатичних станах людини, зокрема меланхолії та самотності. Трактуючи категорію авторської «самотності» як певну константу епістолярного жанру, ряд дослідників вважають, що «відчуття самотності є іманентним стимулом до написання листа як тексту [31, с. 238].

Науковець Н. Хамітов розглядає екзистенціалізм самотності як феномен, що «виражає буття людини, яке наповнене стражданням у результаті відчуження від себе та роду, втрати й пошуку самототожності» [95, с. 4]. Проте, «екзистенціал» самотності інколи виражається не лише у песимістичних замальовках, він стає для письменника стимулом творчості. Проблема людської самотності, найповніше осмислена філософією екзистенціалізму Альбера Камю та Фрідріха Ніцше і може мати позитивний відтінок, тому що «самотність є однією з обов'язкових сходинок на шляху до самопізнання» [33, с. 245].

Схожі гіпотези знаходимо у дослідженнях творчості західноєвропейських та українських романтиків. Зокрема Оксана Свириденко (Тютюнник) стверджує думку про те, що у листах письменників доби романтизму зафіксовано спробу здійснити своєрідну «ревізію свого душевного стану» [74, с. 347]. Аналізуючи листи Л. Боровиковського, Є. Гребінки, М. Максимовича, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Гоголя та ін., дослідниця доводить гіпотезу про психологічну інтроспекцію, притаманну листовним сюжетам, що виступає організуючим началом листування українських романтиків із домінуванням «сердечної чутливості» [74, с. 365].

Майстерність створювати образи (метафори) у своїх промовах також проявилась і в його епістолярних діалогах із родиною та друзями, що визначаємо як одну з характерних ознак ідіостилю Вінстона Черчилля. Слова Вінстона Черчилля були зброєю, як стверджує Фредерік Вудс у своєму дослідженні літературної творчості Черчилля, саме «слова були написані Черчиллем щоб перемагати у битві» [221, с. 102].

Досліджуючи текстовий корпус приватного епістолярію В. Черчилля, ми зосереджуємо нашу увагу на письмо (стиль, манера написання) британського державного діяча й письменника. Письмо можна розглядати «як тип творчості і як терапевтичний ефект» [71]. Ми розглядаємо *письмо* як *рефлексії* адресанта, втілені у модифікаціях (трансформаціях) листа. Листи письменника містять *автобіографічні вкраплення* і насичені глибоким психологізмом і ретроспекцією символічних мікрообразів, що відображають боротьбу митця не лише із зовнішнім ворогом, а також внутрішню боротьбу із власною хворобою – депресією, яка переслідувала письменника і знайшла відображення у ланцюгу асоціативних образів-символів, зокрема «*black dog*» («*чорного пса*»).

Образ чорної собаки бере свої витoki у фольклорі Англії та кельтській культурі Британських островів, де, як стверджує професор психології, письменник С. Корен, вони часто з'являються у феноменальній формі «диявольської собаки» [199, с. 38]. У європейській міфології собаки асоціювалися зі смертю. «Темна гонча собака» – це архетипний об'єкт страху, що має давні традиції у міфології, поява чорної собаки уві сні тлумачилася вкрай негативно, оскільки цей образ уособлював смерть. [103, с. 54-71].

Продовжуючи ланцюг асоціацій чорної собаки із його історично негативними конотаціями у творах літераторів, таких як Роберт Луїс Стівенсон, Артур Конан Дойль, знаходимо також низку посилянь, які пов'язують «чорного пса» із Семюелом Джонсоном, упорядником першого великого англійського словника та завзятим епістолографом. Саме Джонсон був одним із перших, хто вживав це поняття в його сучасному трактуванні, описавши свій стан у 1761 році як «перебування у важкій депресії» [155, с. 26].

В епістолярії В. Черчилля також спостерігаємо появу цього мікрообразу у його метафоричному виразі на позначення депресії. Вперше адресант згадує про свою хворобу (депресію), уособлюючи її з образом

чорного пса у листі до Клементини 1911 року: *«Мене зацікавила розповідь Аліси про лікаря у Німеччині, котрий повністю вилікував її від депресії. Я думаю, що цей чоловік міг би мені стати в нагоді – якщо мій «чорний пес» повернеться. Зараз він, здається мені, зовсім далеко – це таке полегшення. Всі кольори повертаються. Найяскравіше – твоє миле обличчя, моя кохана»* [206, с. 53]. (Дод. А3; Р.3.3.1.)

Посилання в епістолярії Черчилля на хворобу, неодноразові згадки про її прояви відображають певне ставлення адресанта до перенесення такого депресивного стану, що екстерналізує «темні» відчуття, а саме: хвороба стає супутником у житті, хоча і небажаним супутником, однак його важко позбутися. *«Впродовж двох-трьох років світло згасало. Я виконав свою роботу. Я отримав місце у Палаті Громад, але чорна депресія оселилася в мені»* [176, с. 187]. (Дод. А3; Р.3.3.2.)

Образ чорного собаки – це персоніфікований збірний образ, який набуває властивостей художнього концепту (авторського) і відображає специфіку письменницького світобачення, передаючи песимістичні настрої та емоційні стани депресії, самотності, туги за коханою людиною тощо. Прояви депресії у листах Черчилля набувають різних форм: від апатії та меланхолії до жахливого стану, що супроводжується страхом і маніакальними думками. Згадки про хворобу В. Черчилля містяться у спогадах його дочки Мері Соумес: *«Він сам розповідає про свого чорного собаку, і в нього справді були часи депресії, але одруження з моєю матір'ю значною мірою прихистило «чорну собаку». Звичайно, якщо у вас є чорний собака, він ховається десь у вашій душі, і ви ніколи повністю не виженете його; але я ніколи не бачила його обеззброєного депресією»* [205, с. 14–15].

Варто зауважити, що В. Черчилль довго і невтомно працював, аби утримати свого «чорного пса» на повідку і не дати хворобі перемогти його, він був спроможний здійснювати великі справи. В іншому листі до дружини від 28 січня 1916 року автор зізнався: *«Ви не повинні припускати, що будь-яка із моїх депресій, тут, стосується тих жахливих і безпідставних*

депресій, які іноді лякають мене. Я сумую лише за реальними речами, за великими підприємствами, які відкинуті без потреби – безглуздо – за тим, що я не маю тієї влади, яку зміг би краще застосувати, аніж будь-який інший реальний англієць, щоб визначити воєнну політику Великобританії. Іноді це дуже боляче, але завжди терпимо. В іншому разі, настрій у мене, напрочуд, гарний» [206, с.164]. (Дод. А3; Р.3.3.3.)

Як бачимо, події в країні і нестабільна ситуація у суспільстві драматично відбивалися на настроях та емоційному стані адресанта. Відчуття самотності, порожнечі, апатії, часті зміни настрою, переходи від депресивних думок до раптового припливу енергії і бадьорості, – все знаходило відгук не лише у душевних поривах адресанта, але й чітко карбувалось у композиції листа та індивідуальній стильовій парадигмі – в оригінальній системі авторської ідентичності – в символічних образах, глибокому психологізмі, самоаналізі (приклад нище), інтертекстуальному вкрапленні цитат із Біблії та рецепції творчості Б. Шоу, Г. Веллса й багатьох інших англійських і світових письменників у різних її проявах: алюзіях, парафразах, декодуванні тощо.

«Я надто глибоко занурився у дрібниці, які випали на мою долю. Я роблю все, що можу, докладаючи енергію (завзяття), але маю зізнатися у частих періодах порожнечі і відчутті зневіри у вузькій сфері, в якій я працюю, у суворо обмеженому горизонті. Цей лист трохи хаотичний, але ти повинна взяти це до уваги. Моя сильна природня життєздатність додасть мені сили» [206, с. 148-149]. (Дод. А3; Р.3.3.4.)

Окрім мікрообразу чорного пса, який переслідував англійського політика й митця впродовж усього життя, іншим акумулятором тривоги і відчаю адресанта у приватному епістолярії виступає його самотність, яка характеризує не лише внутрішній душевний стан адресанта, але інколи провокує хвороби, часті серцеві напади, психологічні травми та депресивні стани.

У В. Черчилля відчуття самотності та ізоляції від довкілля зароджувалось іще у дитинстві. Так, у ранній збірці мемуарів письменника ця

самотність ототожнювалась із рецидивами суму і туги за батьківською увагою, поодинокими візитами батьків у період навчання Вінстона в приватному пансіонаті. Однак це допомогло адресанту усвідомити власне «я», розвинути самокритику і самоаналіз, додало внутрішніх сил у боротьбі, яку він вів усе своє життя. В періоди військових походів Вінстона Черчилля, у найважчі моменти його життєвих випробувань відчуття відсутності адресата поруч породжувало прояви «екзистенційної самотності». Якраз тому листовні діалоги із дружиною і матір'ю проливають світло на внутрішню боротьбу адресанта із самим собою, який по краплині вичавлює із себе страх, служать визначальним ідентифікатором індивідуальної стильової манери британського митця.

Листи В. Черчилля, написані в окопах Західного фронту та під час його відставки з посади Першого лорда Адміралтейства в 1915 році після провалу кампанії Дарданелл, передають песимістичні настрої душевно стомленої людини, оскільки автор пережив найболючіші кризові моменти приватного і соціального життя. Адресант глибоко відчував політичну ганьбу та докори сумління, від яких він ніколи не міг би оговдатися без підтримки своєї дружини. Песимістичні настрої досягли свого апогею в час вирішальної битви (перед боєм), і в написаному в цей день листі домінують темні фарби, похмурі символічні образи, зокрема темні хмари.

За мінорною сповідальною оповіддю адресанта слідує гротескний опис поля після бою, гнітючого середовища, у яке потрапив адресант. Цей опис навіює жахливу картину, передану мінорними й депресивними відтінками та мікрообразами: щурів, що символізують потойбічний світ загубленості та провалля: *«Це дика сцена. Гвардійці прибирають усе і працюють уночі та вдень, щоб зміцнити паранети й покращити притулок. Нехтування та неробство колишніх орендарів очевидні на кожному кроці. Скрізь бруд та сміття, могили вбудовані в укріплення і безладно розкидані навколо...і по всьому цьому місцю у сліпучому місячному сяйві колонії величезних щурів повзають і ковзають під безупинний супровід гвинтівок та кулеметів,*

отруйного ниття та дзижчання куль, що пролітають над нами. Серед такого оточення, яке доповнене вологістю, холодом і всякими дрібними незручностями, я знайшов щастя і задоволення, якого не знав упродовж багатьох місяців) [206, с. 116]. (Дод. А3; Р.3.3.5.)

Окрім мікрообразів щурів, що викликають асоціації «*infirmity and death*» («недугу та смерті») [133, с. 271], серед могил і сміття, в контрастних фарбах виблискує місяць, і його світло символізує ритми життя: безсмертя і вічність, просвітлення або темну сторону природи. Місячне світло ідентифікує перехід від темної фази до світлої, тобто елемент мороку. На думку Рене Генона, «Морок, завжди в традиційній символіці представляє стан нерозвинених можливостей, що породжують хаос» [133, с. 77]. Зображення гнітючого та вологого оточення у сірих і холодних тонах, що породжує відчуття відрази й небезпеки, має однак сугестивний вплив на адресанта. Цей вплив виражений у формі художнього звороту – неочікуваної антитези, що викликає у письменника почуття внутрішнього задоволення і щастя [83, с.141].

Два поширені символи в літературі, які часто виступають у співставленні – це темрява і світло. Темрява часто виступає акумулятором негативу: зла, смерті чи невідомості. Світло використовується для передачі чогось позитивного: добра, життя чи надії.. «Темрява – це така гнучка і невгамовна тема, що охоплює різні емоційні стани: страх, спокій, мудрість, дурість, загубленість, відчуження, підлість, розум; це уявлення бурхливої, позбавленої сили, усього егоїстичного, злого та замаскованого» (наприклад, асоціації із образами Саурона та Мордора у творі Дж.Р. Толкіна «Володар пернів» (J. R. R. Tolkien «*The Lord of the Rings*»). Темрява в епістолярії Вінстона Черчилля з'являється неодноразово і набуває різних відтінків: неспокою, відчуття загрози, водночас презентує привабливу таємницю, яка може навіть приносити мир і спокій.

Різні конотаційні відтінки спостерігаємо у сюжеті листовного діалогу Вінстона Черчилля із дружиною Клементиною. Серед образів-символів,

тотожних із відчуттям зневіри й розчарування, з'являється образ чорних хмар у листі В. Черчилля від 31 липня 1914 (із преамбулою: таємно, який потрібно замкнути або спалити, не залишати). У ньому адресант описує складну ситуацію: *«Все це є надія, але хмари стають чорніші та чорніші»* [206, с. 97]. Оці чорні хмари є передвісниками біди (війни) або катастрофічної ситуації. В іншому фрагменті листа зустрічаємо образ темряви, яка супроводжує адресанта періодично у контрастних іпостасях.

У листі до Клементини від 29 грудня 1921 року із Франції Вінстон уявляє образ коханої у темряві, що оповила далечінь і насувається невпинно: *«Коли настане темрява, споглядай мене у моєму заячому ложі (ліжку), як я пишу, диктую і фільтрую папери як редактор «копійчаної» газети. Далеко звідси на відстані я бачу тебе також у твоєму ложі (я вірю), як ти збираєшся повечеряти із келихом шампанського для підняття настрою. Геть далеко знову у колах темряви іззовні простягається широка колоніальна імперія і Смарагдовий острів. Через десять днів це все нависне на мене знову»* [206, с. 244]. (Дод. А3; Р.3.3.6.)

Змальована в кореспонденції темрява стала передвісником невідомості у подальших листах Черчилля і з'явилась як наслідок смуги трагічних епізодів у житті родини: раптової загибелі (суїцида) рідного брата Клементини у тридцятитрьохрічному віці та смерті матері Черчилля від нещасного випадку поспіль, згодом смерті двоохрічної дочки подружжя Черчиллів. Це все не могло не вплинути на душевний стан політика й митця, який тоді відчував докори сумління. 1921 рік адресант «охрестив» як «темним», тому поява екзистенціальних образів: «темряви», «сірих тіней» в епістолярії письменника цього періоду має цілком логічне пояснення.

«З моєї кімнати (ти це знаєш) я бачу готель Кен д'Алі, настільки пов'язаний у моїй свідомості із тими останніми днями, коли я бачив свою бідолашну матусю. Які зміни за рік! Які прогалини! Яке відчуття швидкоплинних тіней! Але твоя ніжна любов та дружба – це світло, яке

горить все сильніше із плином наших коротких років. Ніжно кохай мене, моя мила. Твій відданий В. (Січень 1, 1922)» [206, с. 245]. (Дод. А3; Р.3.3.7.)

Отже, темна колористика передається не лише через відповідні епітети та метафори, але й на рівні імпліцитних мікрообразів: хмар і тіней із конотацією «чорний», «темний», проте контрастність епістолярного сюжету досягається завдяки плавному переходу від темної колористики до світлої гама тонів. Саме тому поруч із темними фарбами, виринає образ світла, вогню, надії, який не погасне. Він асоціюється із любов'ю дружини, із вірою в те, що вона назавжди залишиться у його серці. Образ дружини наділений кількома символічними конотаціями: «*a beacon of sanity*» («маяком здорового глузду»). Вона для нього, наче локатор, указує шлях, яким варто рухатися. Вінстон її називає також провідною зіркою, а любов до дружини – це «*light*» (світло, вогник), «*який горітиме яскравіше із плином часу*». В іншому контексті любов до дружини набуває іншого відтінку, вона виражена у метафоричному мікрообразі скелі: «*Моя любонько...Я дуже втомився, і наприкінці довгого тижня у мене сильно болить голова. Коли ти думаєш повернутися, моя кохана? Не скорочуй свій відпочинок. Якщо це для тебе корисно. Але я, звичайно, почуваюся значно спокійнішим і захищеним від депресії, коли ти зі мною і коли я можу довіритися твоїй милій душі... Ти – скеля, і я покладаюся на тебе і залежу від тебе» [206, с. 292]. (Дод. А3; Р.3.3.8.)*

У китайській міфології скеля символізує постійність, твердість і цілісність. Каміння і скелі завжди асоціювались із «джерелом життя» [133, с. 274]. Тому приписування образу дружини таких властивостей характеризує не лише адресата, а й передає також внутрішній психологізм адресанта – відчуття спокою та душевної рівноваги, завдяки присутності образу коханої в епістолярії. Попри фізичну відстань між кореспондентами, присутність адресата завжди має місце у листовному діалозі і відіграє ключову роль у його сюжетно-образному розгортанні. Через підтекст і спільну «метамову»

цей діалог набуває нового стилістичного й художнього забарвлення, насиченого іносказаннями та символізмом.

Іншим світлим символом, що виконує образотворчу функцію у листовному діалозі В. Черчилля, є вечірня зірка («*Як світло, що сяє у темряві, зірка є символом духу*»). Проте Бейлі зазначив, що зірка дуже рідко несе в собі єдине значення – вона майже завжди натякає на кратність. У цьому випадку «вона символізує силу духу, що бореться із силами темряви» [133, с. 309]. Зважаючи на інші наукові інтерпретації символу зірки, одна з яких стверджує, що «зірка є символом божественного керівництва, духу, просвітлення і мудрості», а також Віфлеємської зірки, яка наділена захисною силою, що навіть смерть не змогла перемогти світло духу, яке все ще випромінює у темряві» [146, с. 123], можемо припустити, що у свідомості Вінстона образ його матері був утіленням благородства, настанови, доброї аури. Саме ці якості виділяли її з-поміж натовпу. У деяких стародавніх культурах, вечірня зірка на небосхилі – це планета Венера, яка вважалася міфологічним образом, а також символом любові, жіночності та родючості. Люди ще досі вірять, що її світло уособлює містичну силу, яку можна позиціювати із захистом від зла. Асоціювання матері із вечірньою зіркою притаманне, здебільшого, тим приватним кореспонденціям В. Черчилля, у яких змальовуються конкретні життєві обставини, реальні люди, природа. У таких листах його увага прикута до найменших візуальних, слухових і психологічних деталей..

Звертаючись до наративу зірки, зауважимо, що цей символ привносить певну романтичну плутанину. Це одна із констант епістолярного ідіостилу Вінстона Черчилля. А з погляду пізнавального змісту, символ зірки наділений властивістю уособлювати, з одного боку, мудрість і керівництво, а з іншого, втілює містичну силу та пророцтво. Символічний образ зірки згадується автором неодноразово стосовно його світлих перспектив, передчуття великих змін чи переломних моментів у його житті. Цей символ в епістолярії В. Черчилля ніколи не був передвісником лиха. Британський

митець відчував оптимістичні перспективи стосовно своєї політичної кар'єри. Красномовним у цьому плані є фрагмент одного із його листів: «Зараз я відчуваю велику впевненість у собі і впевнений, що я щось зроблю у світі – якщо фізична травма мене не спіткає» [124, с. 813].

Ретельне вивчення зразків архівної епістолярної спадщини Вінстона Черчилля та його матері дає можливість дослідити ще одну характерну особливість ідіостилю британського митця й політика – специфічну сутність епістолярного «*alter ego*» адресанта та його художній світ. Останній, презентації справжніх епістолярних характерів та їхньої метамови.

Обґрунтовуючи тезу про те, що метамова пов'язана із епістолярним стилем доби, а також служить ідентифікатором ідіостилю будь-якого письменника, на основі аналізу праць теоретиків літератури розглянемо епістолярій В. Черчилля крізь призму згаданої вище концепції.

Науковець Альфред Тарський наголошував, що «ми виводимо семантичні терміни (що стосуються мови-об'єкта або мови виразів), які вводяться в метамову лише за визначенням», пояснюючи той факт, що «метамова в своїй нелогічній частині зазвичай є більш вичерпною, ніж об'єктна мова» [212, с. 352].

Під терміном «метамова» ми розуміємо поняття, що приписується справжнім (істинним) думкам письменника та реципієнта, прихованим у їхніх словах і висловлюваннях. Оскільки це часто відбувається на етапі епістолярного діалогу і вимагає відстеження мови обох комунікантів, щоб прочитати їхні думки немовби «читаючи між рядками».

Мова епістолярних діалогів Вінстона Черчилля та леді Рендольф визначає індивідуальний стиль Вінстона Черчилля щодо функціонування афоризмів, цитат, запозичених із літературних творів Семюела Джонсона та Джорджа Бернарда Шоу, в поєднанні із авторськими наративними прийомами, що вплітаються в епістолярне полотно. Це має як характерологічну, так і комічну функції, що дозволяє реципієнтові сприйняти

судження як адресанта, так і адресата та створити коло асоціацій стосовно семантичного змісту.

Будуючи власну стратегію сприйнятливого діалогу, Вінстон Черчилль ілюструє майстерність в епістолярному красномовстві. Риторика його епістолярних промов сповнена грайливих метафоричних та афористичних висловлювань, що підсилюють естетичний та художній ефект діалогу.

Зосереджуючи увагу на експресивному потенціалі художніх засобів та їхній взаємодії у тексті, необхідно дослідити роль цих засобів у передачі авторської інтенції та емоцій в епістолярному текстовому та комунікативному контексті. У своєму листі до леді Рендольф, датованому 12 жовтня 1897 роком з Індії, Вінстон висловив своє роздратування ганебною пропозицією газети Daily Telegraph, яка стверджувала, що вся його «напружена робота була марною». Натомість В. Черчилль заявив: *«Я вважаю чудовою можливістю представити своє ім'я (заявити про себе) перед країною у правильному та привабливому світлі – за написанням графічних і листів на вимогу як втрачених»* [124, с. 812]. (Дод. А3; Р.3.3.9.)

Цитуючи в цьому листі афоризм Семюела Джонсона, він висвітлює ситуацію в комічному світлі: *«No one but a blockhead ever wrote except for money»* (Ніхто, окрім телення, ніколи не писав би, якби не гроші) [Там само].

Це вдале метафоричне висловлювання передає намір автора кореспонденції здійснити свої амбіції стати письменником. Таким чином, висловлюючи іронічну самокритику, маскуючи свої справжні думки, і намагаючись уникати натяків на будь-який власний досвід, письменник демонструє свою схильність погоджуватися із застереженням матері: *«Звісно, Вам доведеться бути розважливим, якщо будете ставити свій підпис тут і залишатимете якомога більше особистого поза цим»* (25 листопада 1987) [169, с. 242].

Джонатан Роуз, дослідник життєпису й мистецької спадщини Вінстона Черчилля, виправдовуючи безстрашність багаторічного британського державного діяча на полі бою, констатував: «На думку Вінстона, межа між

реальністю і театром була ліквідована... Тому що це була його роль» [196, с. 39]. Аргумент Дж. Роуза видається протилежним нашим припущенням, оскільки твердження Вінстона Черчилля: *«Я зроблю все можливе, щоб зіграти хорошу гру»* [124, с. 781], може мати подвійне значення. У листі до леді Рендольф від 19 вересня 1897 р., який було відправлено із припискою «приватно», Вінстон розраховує на прозорливість матері. Син розповідає найдорожчій у світі людині про свій особистий досвід у бою з кавалерією, сутички та відступ: *«Я, мабуть, був на краю (бачив свій кінець). Якщо Ви прочитаєте між рядків мого листа, Ви побачите, що цей відступ був жахливим шляхом, коли залишили поранених, щоб їх жахливо дорізали ці дикі звірі»* [169, с. 231]. (Дод. А3; Р.3.3.10.)

Епістолярій письменника періоду 1986-1925 років представляє еkleктику ідіостилю митця і жанрових модифікацій його кореспонденцій, маніпулювання наративними елементами, принципами та прийомами. В епістолярній фабулі наявні флешбеки, повторення, акумуляція наративу, коли в листуванні додаються репліки інших персонажів, очевидців, друзів чи вставлені цитації відомих історичних і літературних персоналій, котрі тією чи іншою мірою мали вплив на адресата. Авторський світ художніх ремінісценцій та медитацій, часопросторове переміщення адресанта наповнює зміст листів британського митця, написаних у часи його військових походів (Африка, Куба) та Першої світової війни. Опис натуралістичних сцен із військових буднів, битв і драматичних епізодів ілюструє стилізовану панораму, пронизану контрастними символічними образами і доповненою алюзійними та архетипними персонажами, Письменник використовує художні засоби й прийоми зображення дійсності, зокрема, алюзію як форму пародії, з метою надання текстові історичного значення та увиразнення свого ставлення до певного історичного факту. У такий спосіб він спрямовує увагу реципієнта на розшифрування підтекстових кодів, ґрунтуючись на власному життєвому досвіді. Посилаючись на персонажа дядька Сема, В. Черчилль ставить риторичне запитання: *«Is it likely that the cute Uncle Sam*

will pick our Asiatic. African & European chestnuts out of the fire for us?» (Схоже на те, що розумний дядько Сем зробить за нас брудну справу?) [116, с. 947]. Хоча, в українському варіанті існує фразеологізм: «чужими руками жар загрібати», який буквально передає смисл: використовувати працю, зусилля інших у своїх інтересах, часто там, де небезпечно. В. Черчилль звертається до доброго дядечка Сема як до уособлення американського уряду, національного символу США. Щоправда, тоді він асоціювався із політикою колонізації та федералізації.

Образність у цьому контексті має різку оціночну конотацію та алегоричні виміри для передачі складних понять чи концепцій для емоційного впливу на реципієнта [83, с. 141. «Приправляючи» свій епістолярний діалог іронічними та афористичними висловлюваннями й різкими ремарками, Вінстон Черчилль демонстрував неабияку майстерність у досягненні мети. Він прагнув не лише зробити свої епістолярні біографічні записи яскравими та привабливими для читання, а передусім дієвими для нащадків. У цьому плані тогочасні його послання можна назвати *листами у вічність*. Мета такого образного відступу, що нагадує також і сценічну промову, чітко простежується із змісту листа, щоб надалі пролити світло на ставлення адресанта до політики Чемберлена. Автор листа акцентує увагу реципієнта на аргументах, уводить різкі короткі речення в алегоричному обрамленні, пристосовуючи їх до конкретної ситуації та трансформуючи слова в метафори. Завдяки цим прийомам, зміст і форма сказаного набувають глибшого та виразнішого забарвлення.

У листі до своєї матері від 2 грудня 1896 року письменник згадує найбільш хвилюючу подію, переживання та емоційне напруження після битви, що відбулася на Кубі рік тому. Саме тоді автор кореспонденції потрапив під обстріл, тривалістю 4-5 годин. Письменник яскраво описує той день, зізнаючись: «*Я би жив для таких днів – днів, що обриваються, ніби це монотонна тяга існування*) [124, с. 914]. Він завершує лист влучним висловом із поезії Альфреда Теннісона: «*Better fifty years of Europe than a cycle of Cathay*» (Краще п'ятдесят років Європи, ніж один цикл Кети

(*Китаю*). Цитуючи рядок поеми Теннісона, у якому згадується альтернатива історична назви Китаю, країни, що вважалася «доменом поетів», письменник таким чином проводить паралель, протиставляючи два різні світи: Європу та Кубу. Образ Куби, завдяки алегоричному порівнянню, набуває трохи іронічного підтексту, адресант змальовує порожнечу життя на острові темними, безбарвними фарбами, що контрастує із багатством культури Європи, яка впродовж тривалого часу вважалася центром цивілізації.

Ще однією особливістю кореспонденцій В. Черчилля, присвячених описам військових походів адресанта в Індію, на Кубі та в Судані (Африці), є глибокий психологізм і проникливість адресанта, уміння показати іншу сторону військового патріотизму та непоодинокі гіперболізація людської поведінки і вчинків (див. приклади нище).

Історичні та військові баталії справляли сугестивний вплив на емоційний стан очевидця цих подій, як наслідок це дістало відображення у тональності листів, написаних у період 1886–1900 років. Стильова палітра насичена експресивними епітетами, метафоричністю та навіюваннями. Так, у листі до матері, написаному у вересні 1898 року, британський державний діяч і літератор ділиться враженнями від пережитого: *«Атака не була настільки тривожною, як відступ 16 вересня минулого року. Це пройшло, як сон, і деякі уривки я не можу повністю пригадати»* [124, с. 973]. (Дод. А3; Р.3.3.11.) Коли ж адресант починає перелік друзів, яких він утратив у бою, то такі спогади мають інший ефект на адресанта і, звичайно, автор висловлює свою позицію до сказаного в іншому художньому та емоційному обрамленні: *«Ці речі і час, коли про них повідомили, були найгіршими, викликали у мене тривогу та хвилювання, уночі я роздумував про нікчемність війни. Ви не можете це позолотити (прикрасити). Болячка пронизує наскрізь. Метафори змішані, але виразні»* [124, с. 974]. (Дод. А3; Р.3.3.12.)

Суміш змішаних почуттів: хвилювання, тривоги та раптового піднесення, яке автор відчув у бою, репрезентовано у вищезгаданому уривку за допомогою накопичення метафори та епітетів, що передають зміни

емоційного стану адресанта і перехід від депресивно-песимістичного настрою до відчуття внутрішнього емоційного піднесення («екзальтації»). Адресант зізнається, що відчувається спокійним, згодом він відчув *«істотний перепад настрою у формі того, що могло бути реакцією на стрес від бою, із сильним відтінком глибокої втрати»* [124, с. 973].

Ефект «екзальтації», тобто піднесення, яке адресант визначив як емоційний стан, реакція від пережитого болючого досвіду, знаходить відображення в стильовому оформленні та тональності інших листів, написаних у період 1896–1900 років. Тут уміщено суміш суперечливих антагоністичних думок, почуттів та мікрообразів, що відтворені в епістолярному полотні завдяки градації експресивних стилістичних та художніх засобів.

Хоча автор і презентує незалежні епізодичні картини свого життя, кожна нова оповідь (пасаж у листі) водночас залучає попередньо акумульований наративний шар, який доповнює події та поєднує персонажів за допомогою своєрідного тісного зв'язку (нاراتивні нашарування). Тому опис військових баталій, дислокацій військ, нетривале затишшя після бою на перший погляд видаються буденними, нудними та ахроматичними картинами із перевагою до сірих і холодних відтінків, які передають песимістичні настрої, навіюють на адресата болючі думки. Та інколи відтворення епізодів військового життя часто-густо набуває колоритного забарвлення, залежно від рівня емоційної напруги, почуттів чи стану адресанта епістолярна форма виражається у можливих комбінаціях комунікативного процесу: монологу-міркування, внутрішнього монологу чи діалогу (у прикладаї нище).

Композиція листа, до якого ми зверталися вище, побудована на основі різних сюжетних ліній-оповідей. Оповідач у цьому сюжеті, як правило, адресант, проте він ділиться думками персонажів, які номінально присутні у тексті. Так, Черчилль згадує своїх бойових побратимів, з якими він воював і тих, кого втратив у бою: *«Нещасний Гренфел, із ким я сильно здружився, із*

ким та Молінексом зажди жили і їли разом – убитий. Це, на мою думку, приносило задоволення та радість в цілому. Я почув, що опівдні полковник Родс був поранений, та вночі було вбито бідного Губерта Говарда. Він вийшов неушкодженим із атаки та, за іронією долі, був убитий приятельським снарядом» [124, с. 974]. (Дод. А3; Р.3.3.13.)

У наведеному листі поруч із голосом наратора, що представлено виключно через особисті судження й спогади про інших персонажів, ми відчуваємо присутність інших дійових осіб, відбувається плавний перехід учасників описаних подій, тем, мотивів з однієї історії в іншу, епістолярна оповідь набуває іншої модифікації – характеристика персонажів, їхніх дій, спосіб життя, поведінка, традиції тощо [83, с. 140] Занурення адресанта в історичну хронотопічність, поява нових персонажів: архетипу жебрака, дервіша, представника місцевого мусульманського населення, який наділений войовничими рисами і т. п.

«Дервіші не виявляли страху перед кіннотою і не рушають з місця, якщо тільки не стукнете їх (зб'єте із ніг) конем. Вони намагалися підкосити коней, перерізати вуздечки – поводи – рубали та кололи у всіх напрямках і стріляли з рушниць на відстані декількох футів. Мене ніщо не зачепило. Я знищив тих, хто надокучав мені, і лише втратив свідомість без будь-яких ушкоджень тіла та розуму» [124, с. 974]. (Дод. А3; Р.3.3.14.)

Окрім вище згаданих представників ісламського населення, у листовному сюжеті характеризуються члени інших меншин, племен, що населяли Індію, Афганістан, їхні характери наділені негативними конотаціями: *«Афридії, наймогутніше і войовниче плем'я, нам доведеться карати і в інших місцях, є численні ознаки заворушень»* [124, с. 781]. (Дод. А3; Р.3.3.15.)

В іншому контексті для підсилення емоційного ефекту адресант вживає метафоричні порівняння, які увиразнюють позицію автора у ставленні до етнічних груп. Він характеризує їх: *«як невігласи, войовнича популяція*

божевільних собак, придатна лише для того, щоб до них ставилися, як до суші» [124, с. 92].

Вставлені в епістолярний діалог наративні «сценки» із життя місцевого населення, опис їхнього жалюгідного становища характеризуються синкретизмом, мінливістю, хиткою узгодженістю, інколи незалежних між собою подій, епізодів, проте поєднуються в одне ціле кореспонденцією митця і, таким чином, формують еkleктику жанрових модифікацій та ідіостилю британського політичного діяча й митця [83, с.140].

Еkleктичні тенденції були поширені у західноєвропейській літературі ХІХ–ХХ ст. у зв'язку зі становленням постмодернізму й модою на «ретроспективізм» в художньому оформленні та літературі, тобто: «звернений у минуле» [1, с. 517]. Досліджуючи стильові тенденції прозових жанрів у літературі ХХ століття, звертаємо увагу на засоби еkleктичного поєднання, інколи оксюмороного характеру, смислових частин епістолярного тексту відбувається зв'язок між міфологічним та екзистенціальним, побутовим і буттєвим, раціональним та ірраціональним. Змішання стилів, тяжіння до символізму та алюзії, метафоризму в епістолярії – ці стильові особливості є чинниками індивідуального стилю Вінстона Черчилля.

У циклі листів, написаних в Індії, Черчилль прагне втілити свої амбітні перспективи стати письменником. Це прагнення автор кореспонденцій висловлює у відвертому листі до матері в 1897 році, водночас він передає своє невдоволення і моральну втому від рутинної солдатчини, протиставляючи два способи життя у символічних вимірах :

«Я із нетерпінням чекаю побачити знову цивілізацію після варварського зубожіння цієї країни. Я маю намір повернутися до Індії після закінчення відпустки, щоб дописати речення (книжку). Вісім місяців, які я провів у цій країні, відносно інформації та знань, отриманих про Індію, були абсолютно порожніми (безмістовними). Потрапивши в гарнізонне містечко, що нагадує третьосортне місце водопою, не в сезон і без моря, з великою кількістю рутинної роботи та спекотним виснажливим сонцем, без

суспільства чи хорошого спорту – половина моїх друзів у відпустці, а інша половина – хворі; моє життя було б нестерпним, якби не втіхи літератури ... Незважаючи на все це, я не був нещасним, хоча іноді дуже нудьгував, і споглядаю все це без відрази, повертаючись до своїх книг, своїх метеликів та троянд» [124, с. 753]. (Дод. А3; Р.3.3.16.)

Зображуючи Індію як амбівалентний образ, зітканий із контрастних інтерпретацій реальності в її метафоричних символічних вимірах, письменник передає напругу та труднощі звикання до «нудного» і чужого світу і мріє покинути його. Семантика цього образу налічує асоціації, що передані епітетами із негативними конотаціями: «зловісний», «порожній».

Наведені вище епістолярні фрагменти спонукають до появи у читача ланцюга асоціацій, що мають мінорні інтонації: «безбожна земля», «варварська нікчемність» – вони звучать дисонансом до загальної емоційної картини контексту, надаючи листу образності, символізму. Лист постає фантомом нерозривності. «*Letters from England are here so precious that even bills are welcome*» (Листи із Англії настільки цінні, що навіть рахунки є бажаними)[168], – стверджував Вінстон у листі до своєї матері від 24 листопада 1986 року. Це висловлювання доводить духовний зв'язок Черчилля із батьківщиною. В щойно цитованому уривку листа це співзвучно поверненню до простих буденних речей: суспільства, книг, спорту чи його метеликів та відпочинку. Метелик завжди у мистецтві вважався символом життя. У давні часи він «символізував душу та несвідомий потяг до світла» [124, с. 8]. У Китаї цей символ має додаткове значення, він символізує «радість та подружнє блаженство» [114, с. 5].

В епістолярії Черчилля звертання до таких простих і часто вживаних образів, що позначають свійських тварин: кролів, котів, собак, а також і комах, уособлення (уподібнення) персонажів (людей) із цими істотами стає визначальною домінантою ідіостилю митця. Різні форми апелювання до таких простих буденних речей і понять в епістолярії передають рефлексії (роздуми, самоаналіз) адресанта та його духовне тяжіння до сімейного

вогнища, родинного затишку, які уособлені у мікрообразі метеликів, а також разом із іншими позитивними кореляціями (співвідношеннями цього поняття) служать відображенням тісних родинних зв'язків та культурних традицій, зрощених із звичними буденними речами, що виступають чинниками загального національного стилю та культури.

Позначений еkleктикою, сміливий та піднесений стиль Вінстона Черчилля проявляється у збірці інтимних діалогів із Клементиною [83, с. 142.]. Письменник легко переходить від високого паралелізму до грайливої патетики: *«How easy to destroy. How hard to build. How easy to evacuate. How hard to capture. How easy to do nothing. How hard to achieve anything. War is action, energy & hazard»* (*Як легко зруйнувати. Як важко побудувати. Як легко евакуюватися. Як важко захопити. Як легко нічого не робити. Як важко чогось досягти. Війна – це дія, енергія та небезпека*) (паралелізм) [206, с. 179]. В цьому ж листовному контексті адресант вживає метафору для надання оціночно-підсилювального ефекту, таким чином, висловлює свою зневагу до дій коаліційного уряду під час Першої світової війни та німецьких загарбників. *«These sheep only want to browse among the daisies»* (*Ці “вівці” лише хочуть пастися серед ромашок(на вигоні)*) [206, с. 179].

Інший запропонований фрагмент із листа до Клементини пронизаний патетичними настроями із комічним елементом легкої іронії: *«I hope the Burgundy has reached you safely & that you are lapping it with judicious determination»*(*17 October 1909, WSC to Clementine*) (*Я надіюся, що Бургундія безпечно дістанеться Вас і Ви охопити її із поміркованою рішучістю*) [206, с. 33].

Стильове забарвлення листа відповідає настрою адресанта, тому накопичення в одному текстовому матеріалі кількох різних за жанровою та стильовою палітрою елементів епістолярного самовираження передають емоційний стан автора, його істинні думки. У листі до Клементини, написаному 28 липня 1914 року опівночі, Черчилль зізнається у змішаних почуттях, які сигналізують про наближення катастрофи: *«Моя мила і чарівна,*

все веде до катастрофи та колапсу. Я зацікавлений, екіпований та щасливий. Приготування викликають у мене огидну чарівність. Я молю Бога пробачити мені такий лячний настрій легковажності. Однак я зробив би все, що в моїх силах, заради миру, ніщо не спонукало б мене неправомірно нанести удар» (Дод. А3; Р.3.3.17.). Далі автор продовжує в такому ж піднесеному настрої висловлювати свою чітку позицію: «Ти знаєш, з яким бажанням та гордістю я би ризикнув – або віддав, якщо потрібно, відведений мені період існування, щоб зберегти цю країну величною, славетною, процвітаючою і вільною. Кожен повинен спробувати виміряти невизначене і зважити невагоме. Якщо прийде війна, ми завдамо їм хорошого прочухана (поразки)» [206, с. 96]. (Дод. А3; Р.3.3.17.)

Поєднання антитези та оксюморонних конструкцій типу: *«hideous fascination»* (огидна чарівність), *fearful mood of levity* (лячний настрій легковажності), *«to measure the indefinite & weigh the imponderable»* (виміряти невизначене, зважити невагоме) додає висловлюванню (контексту) експресивності, ефекту несподіванки та допомагає адресанту виразити й відтінити протилежні за змістом поняття. Це в свою чергу вносить додаткові конотації, нове стилістичне та семантичне (сміслові) навантаження.

У цьому ж листовному діалозі Черчилль ділиться із дружиною враженнями від побаченого, ця коротка оповідь несподівано виринає і набуває символічного значення: «Два чорні лебеді на озері у Джеймс парку вивели миле пташеня (лебедятко) – сіре, пухнасте, цінне та унікальне. Я спостерігав за ними, щоб відпочити від планів та схем» [206, с. 97]. (Дод. А3; Р.3.3.18.) Ця амбівалентна значимість лебедя давно відома алхімікам, які порівнювали його з філософським Меркурієм [133, с. 57], містичним центром та об'єднанням протилежностей, що трактується цілком відповідно до його архетипних смислів [133, с. 56]. Чорний лебідь у згаданому вище контексті також символізує високий рівень особистої сили. Коли ситуація стає важкою, адресант намагається відволіктися, тому

спрямовує свої думки в іншу реальність: літературу, мистецтво та природу (тварин, птахів). Образ чорного лебедя може віддалити адресанта від цієї ментальності, відвести важкі думки, допомогти повернути свою силу. У цьому випадку особиста сила означає мужність і рішучість подолати важкі часи. Споглядання за парою лебедів із їхнім виводком – це хороший знак для Черчилля, і цей знак уособлює сімейні цінності, зв'язок із автором кореспонденції, який постійно нагадує про себе у листовному сюжеті. Так, у композицію листовного діалогу вплітаються метафоричні вкраплення чи відступи, що містять підтекст, замаскований зміст яких може зрозуміти лише відданий адресат. Окрім інтимних сентиментальних бесід, листування Черчилля із дружиною містить чимало одкровень та емоційних вивержень, про що адресант не наслідуювався одверто сказати, або намагався замаскувати, прикрасивши їх іносказаннями, метафорами чи афоризмами. Найвиразніше це проявлялось у періоди глибокого душевного хвилювання, емоційного напруження автора послань, коли потрібно було приймати вагомі рішення, а думки не давали спокою. Митець застосовує вдалий прийом – філософські відступи, звернення до самого себе або адресата, риторичні запитання та метафору: *«Моя наймиліша, моя кохана. Мені так прикро та сумно, коли я думаю, як ти стоїш на пірсі втомлена і самотня, коли мій есмінець віднесло у буремне море. Хіба ми не живемо у дивному світі, сповненому чудових картин і хитромудрих речей? Вести корабель у каламутних та неспокійних водах можна лише за компасом – не робити нічого – це не є виявом честі та мужності, у цьому сенсі я повинен максимально використати свою життєздатну міць (силу), щоб виграти війну – це тест для випробовування мого рішення» [206, с. 186]. (Дод. А3; Р.3.3.19.)*

Недаремно морська тематика часто присутня у листах обох адресатів. Клементина любила подорожувати, разом із Вінстоном вони здійснили чотири морські подорожі лише у 1959 році, святкуючи 50-тирічний ювілей їхнього «золотого весілля». Водночас море для них не лише навіювало

приємні спогади, воно символізувало неспокій та сум'яття, нелегкий шлях, сповнений небезпечних пригод. Каламутні води у цьому контексті – це наче життєві хвилі – негаразди, політичні баталії, у які Черчилль намагався поринути, бо він був упевнений: *«my true war station is in the H. of C. [House of Commons]»* (моє справжнє місце бою у Палаті Громад)[206, с. 186].

Метафоричні образи часто присутні у листовному діалозі В.Черчилля із дружиною, вони вдало влітаються у канву тексту, передаючи емоційний стан адресанта, слугують ідентифікатором стильової парадигми письменника. Зокрема, у наступному прикладі: *«Моя любя Клеммі, які чудові листи ти написала! Дійсно, вся розповідь про цей круїз (морську подорож) захоплююча. <...> Ми всі прагнемо тебе знову тут вітати, і весна нашу долину одягне у весільні шати <...>. Я багато думаю про тебе, моє миле кошеня, час від часу... Іноді я буваю у депресивному стані, як би я хотів, щоб ти мене втішила... Ніжно кохай мене, моя мила Клеммі, від твого завжди люблячого В.»* [206, с. 398]. (Дод. А3; Р.3.3.20.)

Персоніфікована метафора («*весна одягне нашу долину у весільні шати*») увиразнює зміст і думки адресанта, передає зміни настрою від депресивного до грайливого, поруч із метафорою в контексті листовного діалогу присутні пестливі звертання, що розкривають почуття адресанта.

Ще одна особливість індивідуального авторського стилю В. Черчилля простежується у вживанні пишної, патетичної мови, додаванні помпезності та жартівливого підтексту (приклад нище). Інколи цей прийом застосовувався цілеспрямовано, як спосіб маскування, щоб приховати від сторонніх приватну розмову чи одкровення, призначені для конкретного адресата. Так, наприкінці листа до дружини, адресант залишає постскриптум-застереження разом із заключними компліментарними фразами: *«My darling one...Ring me up at fixed times. But talk in parables – for they all listen. Kiss those kittens & be loved forever only by me»* (Моя мила...Телефонуй мені у вказаний час. Але говори притчами (іносказаннями), бо вони всі слухають. Поцілуй

тих кошенят і будь лише моєю коханою назавжди) [206, с. 96]. (Дод. А3; Р.3.3.21.)

Мова епістолярних текстів Вінстона Черчилля наповнена екстравагантними образами, вишуканими виразами, промовистими фразами, схожими на хвалебний чи саркастичний панегірик. Панегіричні прийоми, елементи прихованої критики, часто вживані у промовах Черчилля, знаходять місце і у листовних діалогах. Для прикладу сатиричного панегірику, процитуємо фрагмент із листа В. Черчилля до дружини від 10 січня 1916 року, в якому автор, намагаючись приховати своє розчарування провалом військової операції, не зміг утриматися від різких коментарів і відверто адресату про це зізнається: *«Кожен раз, коли моя голова не зайнята думками про війну, я глибоко відчуваю несправедливість до того, як ставляться до моєї роботи в Адміралтействі. Я не можу витримати, хоча намагаюся. Прокляте невміле управління зіпсувало Дарданелльську кампанію і марно згаяло стільки життів і можливостей, голосно волає про відплату. Якщо я виживу, настане день, коли я вимагатиму цього (заявлю про це публічно)»* [206, с. 150]. Згодом у постскрипті адресант додає ще один припис (хвалебний панегірик): *«Я ніколи не демонструю нічого перед військовими, лише усмішку, повну безпристрасність (неупередженість) та вдоволеність. Але це таке полегшення писати тобі щиро від душі»* [206, с. 150]. (Дод. А3; Р.3.3.22.)

З метою увиразнення репрезентації емоцій та почуттів адресанта, надання позитивної чи негативної оцінки персонажам, зображених в епістолярному сюжеті (розповіді), автор звертається до експресивних засобів, зокрема метафор, епітетів, порівнянь, створюючи таким способом світ епістолярних образів, історичних персоналій, прихований у філософських інтерпретаціях і медитаціях. Тут часто має місце вживання індивідуально-авторських метафор, з метою акцентування суб'єктивно-емотивного ставлення до персонажа чи контексту сказаного. Зокрема, щоб висловити свою відразу до ворога, В. Черчилль називав німецько-фашистських

завойовників «хижими вівцями» («*carnivorous sheep*»), Муссоліні – «шакалом» («*jackal*»), а Гітлера – «кровожерливим покидьком» («*bloodthirsty guttersnipe*»). Водночас Й. Сталіна політик і літератор «охрестив» російським ведмедем («*Russian Bear*»). У листі до дружини від 17 січня 1936 року Черчилль досить гостро висміював політику російського лідера, акцентуючи увагу на метафоричному порівнянні Сталіна із звіром: *«Кожен повинен врахувати той факт, що ці дві хижацькі військові диктаторські нації, Німеччина та Японія, працюють узгоджено (за домовленістю). Не дивно, що російський Ведмідь тремтить (від страху) за свою шкуру і шукає захисників серед капіталістичних сил, він дезертував у війні і намагався все зруйнувати по її завершенню»* [206, с. 411]. (Дод. А3; Р.3.3.23.)

Завершуючи опис-характеризування історичних постатей і подій словами відомого американського політика й оратора Д. Вебстера (1782–1852): *«Яка страшний збіг (конкатенація) обставин!»*, адресант висловив розчарування від того, що у цій боротьбі немає союзників: *«Як сумно, що ми маємо цього безпорадного Болдвіна та його камердинерів, які наділені абсолютною владою!»* [206, с. 411]. Реакція В. Черчилля на нові обставини, що склалися в Європі, – відчай, меланхолійні думки, позбутися яких допомагають йому лише мистецтво та присутність коханої бодай у якості епістолярного комуніканта. *«Насправді кожна особа тут, хоча вона є бідною, це – картина, натовп людей у яскравих барвистих кольорах – це пишне видовище!»* [206, с. 411]. Тоді, як дім (Англія) в уяві автора змальовано зовсім в інших тонах. У наступних рядках, звертаючись до Клементини, Вінстон перевтілюється у ліричного героя, сповненого туги і ніжності. *«Моє миле кошеня, я повинен привести тебе сюди, ... ми могли б провести кілька щасливих тижнів разом тут із тобою, коли вдома усе, мабуть, похмуро і холодне»* [206, с. 411]. (Дод. А3; Р.3.3.23.) Письменник очікує сонячних днів, проте думки не залишають його навіть у Марокко на відпочинку. Зіставлення двох світів у авторських філософських відступах, почасти наповнених ліризмом і глибоким психологізмом, – своєрідна авторська антитеза, що

сприяє висвітленню його внутрішнього світу і водночас служить ідентифікатором ідіостилю адресанта.

У композиції листовного діалогу В. Черчилля незрідка можна спостерігати неочікувані повороти думки та непередбачувані висновки у поєднанні з філософськими медитаціями, що нагадують жанр *есе*: «Коли політика зійде нанівець, я сам піддамся невблаганному руху (прогресу) із поступливістю та спокоєм. Але мир тут і криза вдома породжують сум'яття у моїй голові» [206, с. 149]. (Дод. А3; Р.3.3.24.)

Такі характерні для ідіостилю письменника переходи від одного тону (емоції) до іншого впливають на плин думок реципієнта, бо інколи невимушений настрій оповіді збивається – і сюжет набуває іншої жанрової модифікації, і, як наслідок, – іншого стильового забарвлення також.

У низці кореспонденцій, написаних літератором у зрілому віці, відчувається потужна авторська позиція і стильова довершеність у текстовому епістолярному дискурсі. Разом із тим кореспонденції митця рясніють відвертими критичними коментарями, значну частина яких становлять різкі заяви на адресу уряду, опонентів і ворогів Британії. В епістолярних текстах В. Черчилля все частіше з'являються такі художні авторські прийоми: проведення паралелі й аналогії, присутність асоціативних метафоричних висловів та афоризмів, іронія, сарказм тощо. Тут зустрічаємо конкретно авторські дотепні метафори, що передають різні емоційні конотації та асоціації: «*Bray of Parliament*» («*прикання парламенту*»). Про нацистську загрозу він писав, добираючи таку аналогію: «*A baboon in a forest is a matter of legitimate speculation; a baboon in a Zoo is an object of public curiosity; but a baboon in your wife's bed is a cause of the gravest concern*» (*Бабуїн (мавна, з довгою мордою та величезними іклами) у лісі – це питання спекуляції над законом, примат у зоопарку є предметом суспільної цікавості, але бабуїн у ліжку вашої дружини викликає найбільше занепокоєння*) [173].

Як бачимо, письменник у листуванні вдало оперує художніми засобами, які ідентифікують насамперед його громадянську позицію, а

водночас і рівень художньої майстерності. Незважаючи на те, що адресат також має право на власний кут зору, автор послання майстерно підпорядковує позицію адресата своїй, використовуючи такі художні засоби вираження, як жарт, сатиру, іронію чи пародію, тим самим привертаючи увагу отримувача кореспонденції до конкретної думки чи висловлювання. Типовим зразком означеного використання сатиричних художніх засобів є один із листів Вінстона, написаний в Індії, у якому він вихваляється своєю здатністю «тримати аудиторію в постійному сміхові», припускаючи, що його «палка промова мала успіх» [124, с. 683]. Застосовуючи метафоричне порівняння, митець описує свої перші кроки в армії: «як каченя серед курей» («a duckling among chickens»), котрий зміг показати свою майстерність не лише у муштрі, але і в бою, щоб не відчувати сорому на полі битви. У контексті листа вирізняється манера письменника розбавляти серйозний сюжет жартами, дотепними фразами, наприклад: свої військові успіхи письменник у листах до матері називає «дурницями», «примхами» («follies»), водночас співвідносить свої «щоденні військові сутички, об'їзд на коні вздовж лінії зіткнення» із буденним досвідом. «I have no ambition to 'stifle my spark of intelligence under the weight of literary fuel' but I appreciate the power of facts. Hence my toil» (Я не маю на меті «загасити свою іскру розуму під вагою літературного палива», але я ціную силу фактів. Як наслідок, і мою працю) (31 березня, 1897) [124, с. 747]. У такому алегоричному порівнянні літератор висловлює свою чітку позицію щодо освіти й читання художнього письменства та із власного досвіду дає поради молоді. «Я сподіваюся, що наполегливо дотримуючись цього методу, будуватиму риштування логічних та послідовних думок, які, можливо, приведуть до створення логічного й послідовного умовиводу. "Річний реєстр" цінний лише своїми фактами. Хороші знання про це озброїли б мене гострим мечем. Маколей, Гібон, Платон та інші повинні тренувати м'язи, щоб якнайкраще орудувати (володіти) цим мечем. Це справді гарний підрозділ терміна "освіта"» [124, с. 746]. (Дод. А3; Р.3.3.25.)

Слово Черчилля було зброєю, як Клементина стверджувала не раз, тому й наполягала у листовному діалозі: «*You should not blunt this precious weapon prematurely*» (Ти не повинен притуплювати цю дорогоцінну зброю передчасно) [206, с. 151]. Саме завдяки своєму гострому слову, письменник міг перемагати своїх опонентів на дебатах. Черчилль розумів, що хоча вивчення фактів є важливим, воно менш важливе, ніж вміння інтерпретувати ці факти та діяти практично. Тому знав, як привернути увагу, добираючи слова. Вінстон Черчилль любив використовувати метафору, різноманітні повтори. «*Багата метафора, на думку письменника, часто може дати справжній момент просвітлення, який знімає завісу з очей і дозволяє слухачеві побачити щось по-новому*» [180, с. 321]. Британський політик і митець, пишучи промови, укладав тексти своїх виступів у «форму псалма» – на це, можливо, його надихнула любов до Старого та Нового Заповіту, який він не раз цитував у своїх кореспонденціях і виступах. Так, у листі до дружини Черчилль цитує Послання св. Павла до ефесян 4.26: «*Let not the sun go down on your wrath*» (Сонце нехай не заходить у вашому гніві) [205, с. 15].

У листах до матері В. Черчилль також часто згадує Бога, дякуючи йому за його підтримку, врятоване життя. Образ божої опіки у тексті асоціюється із невидимими крильми («*invisible wings*»), що розпростерлися над його головою і врятували від смерті. У листі до дружини у найважчі хвилини бойових хрещень (1914) він згадував Бога з надією та вірою в його силу: «*But the war is unknown and unexpected! «God guard us and our long accumulated inheritance»* (Але війна невідома і неочікувана! Бог охороняє нас і наш довго накопичуваний спадок) [202, с. 96].

Черчилль вірив, що Бог подарував йому життя для здійснення важливої місії. У листі до матері від 22 грудня 1897 року митець поінформував: «*Я почуваюся таким самовдоволенням, я не вірю, що Бог створив таку сильну особистість, якою я є, для такого сумного прозаїчного кінця*» [133, с. 839]. Далі дописувач у патетичному стилі висловлює своє життєве кредо, заради

чого він працює, творить і воює. «*I really devote my life to the preservation of this great Empire and to trying to maintain the progress of the English people*» (*Я насправді присвячу своє життя збереженню цієї великої Імперії, намагатимуся сприяти розвитку народу Англії*) [124, с. 839].

Концепт Великої Британії побудований на синекдосі, що узагальнює англійський історичний хронотоп, що синтезує ознаки національного, філософського, географічного, художнього і індивідуально авторського світу Часопросторові образи в листовних діалогах В. Черчилля набувають різних стильових відтінків, передаючи національне й конкретно-історичне, сприяють розкриттю внутрішнього світу адресанта й адресата. В епістолярії образ великої Імперії («*great Empire*»), що увібрав у себе асоціативні мікрообрази: цивілізацію, народ, військо, батьківщину, Чартвелл (домашнє помістя), – наскрізний образ-топос, який становить предметно-смыслову єдність і є надзвичайно важливою складовою авторської концепції світу, ядром епістолярного хронотопу. На думку О. Ткаченка, «топос – це узагальнений образ людської індивідуальності, найбільш можливої, характерної для певного середовища» [91, с. 53], тобто для конкретної локації – «локусу» (місцевості), відтвореної – топос міста, села, дому, де залишили свій слід події та люди. Топос дому, пов'язаний із рідними місцями, де проводять частину свого життя подружжя Черчилль та їхні діти, про що в деталях розповідають адресант та адресат у листах, щоденникових записах, у «Віснику Чартвелла» («*Chartwell bulletin*»). Топос дому в цьому сенсі презентується як неосяжний космос, власне простір самої місцевості, із людьми, спогадами, що наповнюють його (Чартвелл), із відображенням явищ локального і глобального способу буття. Інколи топос дому виходить за межі географічної зони та побуту конкретної локації і тоді цей образ набирає інших обрисів. Він стає складним семіотичним механізмом, репрезентованим у різних вимірах: текстових кодах, образах-символах, що містять інформацію про минуле та реалії, архітекtonіку життя, з якими адресант і адресат перебувають в одній площині. «*A day away from Chartwell is a day wasted*»,

«День подалі від Чартвелла – це втрачений день», – зауважив Вінстон Черчилль. Враженнями від першого дня, проведеного у помісті Чартвелл, придбаному в 1922 році, Черчилль поділився у листі до Клементини від 17 березня 1924.

«Погода чарівна і ми цілими днями працюємо у брудному одязі та купаємось лише перед обідом. Весь день учора та сьогодні ми стелимо дерен та вирівнюємо плато (головний газон). Усе зараз оживає (бубнявіє), щойно з'явилися промені довгожданої привітної погоди. Єдине, чого не вистачає цим зеленим берегам, це кошеняти (Клеммі), їхньої королеви. Я сподіваюся, моя кохана, що ти справді одужуєш. Як шкода, що тебе немає тут. Ти не зможеш уявити розмір цих кімнат, поки не розставиш меблі. Твоя спальня це – пишній ефемерний будуар. Приїжджай, як тільки будеш готова зайняти її (розділити її зі мною). Не їдь до Лондона... Ніжно кохай мене, Клеммі. Телеграфуй і думай інколи про свого відданого. Батько сімейства та свинтус, твій люблячий В» [206, с. 282]. (Дод. А3; Р.3.3.26.)

В уривку вище адресант називає себе «*Paterfamilias porcus*», що в перекладі з латині *Paterfamilias* означає: «*батько сімейства*», в Стародавньому Римі воно означало особливий правовий статус господаря дому, в той час як інше слово поруч у цьому ж контексті передає інший смисловий відтінок: «*свинтус*». Поєднання слів із різними (протилежними) смисловими значеннями (оксюморон), запозичені із латині, ідентифікують вкотре стильову ознаку епістолярію Черчилля: вживання пишної мови поруч із словами із народного вжитку, а також оксюморонних конструкцій.

У цьому ж уривку ми простежуємо інші доміанти індивідуального стилю автора, часопросторовий образ – топос дому, що співвідноситься із замкненим фізичним локусом, оскільки прив'язаний до певної геолокації («зелені береги, «спальня – справжній будуар»). Образ дому, батьківщини, що асоціюється із конкретними поняттями, корелює із топосом дому в душі, адже більшу частину свого життя літератор провів за межами рідного дому, у військових походах і боях на чужій території. Мрію про свій власний дім,

родинне гніздо в Англії, письменник плекав у своїх листах до матері ще з дитячих років, і згодом вона (мрія) дістала продовження в його феєрії «Сон» («Dream»). Наскрізний образ дому, зрощений із простих буденних речей, був не лише замиським будинком, де збиралися члени родини, але Чартвелл (помістя) був і робочим кабінетом, і художньою студією, і духовним середовищем, його англійською Аркадією. *Вісник Чартвелла* розповідає про захоплення адресанта домашніми справами по господарству, садівництвом, будівництвом (Розділ 2.4). Черчилль не нехтував доглядом за свійськими тваринами, про що детально описував у *Віснику (Записках) Чартвелла*: «Лебеді такі милі. Білі почали гніздитися і відклали яйця. Гарна новина – вранці бачили, як чорні лебеді дуже завзято носили рогіз та очерет у дзьобах, припускаю, щоб побудувати гніздо. Ми потурбуємося, щоб їх захистити від втручання» [206, с. 319]. (Дод. А3; Р.3.3.27.) На перший погляд, це лише побутові записи із тривіальним описом щоденних клопотів, проте вони влучно вплітаються в епістолярний діалог закоханих, доповнюючи образ письменника, господаря дому і батька великого сімейства. Не можна не погодитись із словами В. Черчилля: «*We shape our buildings, and afterwards our buildings shape us*» (*Ми формуємо собі будинки, згодом будинки формують нас*) (серпень 28, 1943) [136, с. 224].

Завдяки наративним елементам та засобам полістилістичного нашарування, тобто еkleктичного поєднання інколи непеєднуваного в епістолярії митця: (гротеск, символізм, оксюморон, антитеза) визріває новий образ (топос) дому, «етопея» душі письменника. Він не вміщується в зримі обриси дому, а виходить за межі обмеженого географічного простору, набуваючи ефекту багатовимірності та вростання у внутрішній світ політика й літератора, віддзеркалюється в епістолярії.

Отже, із проаналізованого пласту інтимного й родинного епістолярію Вінстона Черчилля визріває образ письменника, що асоціюється із шукачем і борцем, який ішов за сонцем до своєї мрії у «роздолі сонячні височини» («*broad sunlit uplands*»). Письменник харизматично відтворював події як

приватного, так і соціального, політичного життя, свідком яких був, у властивій йому манері типізації, психологізму, містифікації, символізму, досягаючи образності із превалюванням до надання гротескного та іронічного забарвлення опису подій, філософського підтексту та пафосу – всі ці засоби сприяють експресивності (виразності) епістолярного тексту і формують його стильову парадигму.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Стильова типологія епістолярію В. Черчилля корелюється відповідно до літературознавчого осмислення категорій стилю. Опираючись на праці Нонни Копистянської, Володимира Кузьменка, Галини Мазохи, Анни Ільків, Оксани Свиріденко (Тютюнник) та інших науковців, під *стильовою організацією (парадигмою)* літературного твору розуміємо набір індивідуальних рис адресанта на жанрово-стильовому рівнях за рахунок перетворень, модифікацій, дифузій, компіляцій із жанровими формами, особливостей моделювання хронотопу в епістолярних текстах, специфіки нарації й поетологічних можливостей автора кореспонденцій.

Епістолярій британського багаторічного державного й політичного діяча і митця Вінстона Черчилля, як і значна частина його літературних творів, позначені філофічністю і глибоким психологізмом, що доводить вплив на адресанта філософської течії модернізму. Філософія екзистенціалізму та ідеї неоромантизму відобразились у прагненні письменника до відтворення внутрішнього світу людини крізь призму трансформації мислення митця та визначення сутності людини, пізнання її творчого, інтимного, особистісного «Я» та особливостей реципієнта, закодованих в «іншому» тексті. Саме ці ідеї віддзеркалені в ідіостилі митця. Прикметними рисами епістолярного ідіостилю В. Черчилля є: сповідь, одкровення душі адресанта, втілені за допомогою прийомів; самоаналізу, сугестії, саморецепції, взаєморецепції адресанта та адресата

Епістолярний дискурс відзначається інтенційністю адресанта та встановленням емотивно-рецептивного зв'язку із реципієнтом, в більшості цей зв'язок трансцендентний, віддалений у часі і просторі, що дозволяє адресанту вести епістолярний діалог зі своїм адресатом на іншому метафізичному рівні, передбачаючи реакцію свого співрозмовника. Завдяки семіотичній системі, створеній комунікантами, епістолярний діалог між адресантом та адресатом перетворюється на певну ігрову ситуацію, яка реалізується завдяки спорідненій метамові,

Епістолярій письменника надзвичайно багатшаровий і типологічні жанрові розгалуження включають різноманітні стилеві засоби, інколи еклектичного походження, нашарування кількох, іноді несумісних стилів, сюди ж відносимо тяжіння письменника до алюзійних образів, символізму та підтекстових кодів, флешбеків, повторень, акумуляції різних персонажів, які долучаються до діалогу через пряму мову, цитації, історичні кадри та епізоди. Художній ефект епістолярного тексту досягається завдяки вживанню образної метафори, оксиморонних конструкцій, антитези, що характерно позначилося на історичному та суспільно-політичному дискурсі письма і його ідейно-тематичній спрямованості, доказовості та інтенційності автора. Усі художні засоби приватних листів В. Черчилля підпорядковані певній меті: правдиво й переконливо подати факт, винятковий за своєю суттю. Часто через особисте, зокрема морально-психологічне зіткнення, через картини родинно-побутових взаємин, повсякденних негараздів опосередковано зображується і соціальне.

Індивідуальний стиль письменника відчувається і в прийомах художньої стилізації епістолярних текстів, елементами якої виступають: наповнення кореспонденцій екстравагантними образами, вишуканими виразами, патетичними промовистими фразами, схожими на хвалебний чи саркастичний панегірик, засобами пародії та іронії, з елементами прихованої критики. Такі художні засоби знаходять чільне місце у діловому епістолярію політичного діяча, які разом із індивідуально-авторськими афоризмами,

доповнені фразеологізмами, прислів'ями та іншими запозиченнями із живої народної мови. Епістолярій В. Черчилля віддзеркалює специфіку ідіостилю британського державного й політичного діяча і митця. Структурними одиницями його листів є: дата, місце написання, звертання, вітання, побажання, прощання, підпис, питальні й спонукальні конструкції, завдяки яким встановлюється взаєморозуміння між адресантом і адресатом, а також постскрипtum.

Із проаналізованого випливає, що поетика епістолярного тексту В. Черчилля, концептуальне мислення митця зазнали впливу філософських ідей та стильових тенденцій доби модернізму, що спонукало появу нових жанрових та стильових модифікацій листа, як от: лист-одкровення, поезія в листі; лист-ліричне виверження, наповненні асоціаційними образами: інколи ліричними інколи алегоричними, інколи песимістичними, які передають внутрішній світ митця, і віддзеркалюють концепцію автора, що відображається у жанрово-стильовій палітрі епістолярію Вінстона Черчилля.

Основні положення та висновки третього розділу відбито в одноосібних публікаціях дисертантки [79; 83].

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведеного дослідження, що базується на комплексному аналітичному підході до вивчення епістолярного спадку Вінстона Черчилля, під час вирішення завдань дисертаційної розвідки були зроблені наступні висновки:

1. Осмислення літературного спадку видатних письменників, композиторів, художників, інших митців, державних і політичних діячів, так само, як і соціокультурної ситуації певної історичної доби, неможливе без звернення до епістолярних матеріалів, у яких ідентифіковані приватні й ділові аспекти життя окремої непересічної особистості. Водночас у такому листуванні зафіксований дух часу, адже воно дає уявлення про пріоритети і систему цінностей, які були характерні для певної епохи, про форми існування і взаємовідносини митця і влади.

2. На основі систематизації наукових підходів українських і зарубіжних епістолографів у дослідженні приватної кореспонденції митців зроблено висновок про те, що письменницьке листування є метажанровою структурою, а лист – метажанром документалістики. Отже, вивчення офіційно-ділового та приватного листування В. Черчилля дозволяє включити його кореспонденції як метажанр до літератури *non-fiction* (документальної).

3. Аналізуючи листування британського політичного діяча й митця Вінстона Черчилля, не лише ділове, а й приватне, враховуючи тематику та проблематику кореспонденцій, а також специфіку доби, в яку жив і творив адресант, ми умовно розмежували його епістолярний спадок на 8 періодів (Розділ 1.2). Епістолярна спадщина В. Черчилля кожного з періодів має різнопланове спрямування й різне призначення та естетичну вартість.

У Вінстона Черчилля, починаючи з 3-го періоду й до завершення його життєвого шляху, ідеальним адресатом більшості кореспонденцій стала Британія, а змістове наповнення його листів набуває різноманітних рис, історіософських роздумів, і навіть гнівних інвектив, засвідчивши ступінь опікування митця й політичного лідера нації долею країни.

4. У сучасній епістолографії існують різні підходи до вивчення листа, серед найпоширеніших: за жанровою структурою; за проблемно-тематичним спрямуванням; за адресатно-рецептивною спрямованістю; за стильовим принципом.

5. Розглядаючи лист як метажанр документалістики, ми аналізували епістолярій В. Черчилля під різними кутами зору, залучаючи для рецепції широкий контекст епістолярного матеріалу, що дозволило обґрунтувати типологію жанрових модифікацій з урахуванням таких чинників :

- детальне вивчення композиції авторських листів, цілісність змісто-форми;
- авторська манера і стиль зображення подій крізь призму сприйняття їх автором;
- функціональні міжжанрові та стильові домінанти, інколи це – зрощення кількох жанрів, «гібридизація» жанрів;
- адресатно-рецептивний зв'язок між дописувачами, суб'єктивна спрямованість тощо.

Так, залежно від змісту, жанрової модальності (наративної, ліричної, драматичної) та адресата (рівня ділових стосунків між адресатом та адресантом), ми виділяємо дві основні групи: *ділове* та *приватне листування* Вінстона Черчилля. Ці дві основні групи епістолярного спілкування інколи нашаровуються одна на одну і утворюють піджанри в межах свого типологічного класу. *Приватне листування* – найбільше за обсягом; воно засвідчує характер зв'язків і рівень довіри між дописувачами; включає в себе:

- родинні листи (*лист-опіка, лист-порада, лист-співчуття, лист-прохання, лист-повчання, лист-пророкування*);
- інтимні (*ліричні виверження; романтично-персоніфіковані*);
- дружні листи (*лист-портрет адресата; лист-замальовка (етюд), лист-авторитетна заява, лист-дискусія, лист-рецензія*).

Відстежуючи еволюцію жанру ділового епістолярію Черчилля, акцентуємо появу нових жанрових модифікацій у межах ділового листа, що сигналізує про перехід до напівофіційного та приватно-ділового характеру спілкування і вказує на рівень професійних, ділових, приватно-ділових (дружніх) взаємин між дописувачами: приватно-ділові: *листи вождю; листування вождів (лідерів держав);* службові: *меморандум; пам'ятна записка; лист-запит* тощо.

6. На основі проведеного аналізу епістолярних діалогів Вінстона Черчилля із друзями, однодумцями, письменниками й політичними діячами охарактеризовано головні жанрові та стильові доміанти, які можуть бути ключовими чинниками для визначення типологічних форм письменницьких кореспонденцій В. Черчилля. Це зокрема, поява різних міжжанрових зрощень, генеалогічних модифікацій у межах одного жанру. Так, помітними рисами епістолярних діалогів В. Черчилля із його «співрозмовниками на відстані» Б. Шоу та Г. Веллсом є: іронія, у якій сатиричний пафос поєднується зі скепсисом; емоційна критика на адресу реципієнта; полеміка між адресатом та адресантом; тонкий гумор тощо. Власне виокремленні жанрові та стильові доміанти, а також головні риси проаналізованих епістолярних діалогів спричинили появу таких жанрових модифікацій листів В. Черчилля: *лист-концепція; лист-авторитетна заява; лист-замальовка (етюд); лист-портрет адресата; лист-полеміка, лист-нарис; таємний (одвертий) лист тощо.* Листовна полеміка, що являє собою синтез публіцистики та політичного письма в епістолярних діалогах В. Черчилля із колегами та друзями, насичена сатиричними вкрапленнями та добродушним гумором. Це свого роду *політична дискусія у листах*, адресованих не лише одній особі, але й широкому загалу, що інколи переростає в політичні дебати і залучає інші жанри журналістики.

У публіцистичних листах Вінстона Черчилля, зокрема в епістолярних текстах-промовах (*листи-радіовиступи*), поруч із яскравою індивідуально-авторською нарацією, рясніють поетичні та ліричні вкраплення, цитати із

Біблії, інформаційно-аналітичні філософські роздуми, ліричні відступи; натомість *листи-радіозвернення* за формою нагадують псалми. Епістолярний публіцистичний дискурс включає афоризми, архаїзми, okazіональні утворення, образні засоби, широку синонімію, стилістичні та риторичні фігури, тобто увібрав усе багатство різних жанрів публіцистики.

7. До розгалуженої парадигми жанрових модифікацій належать також інтимні листи Вінстона та Клементини Черчилль, домінантною рисою яких є авторська інтенція. Завдяки задуму автора, основними жанрово-стилістичними формами епістолярного спілкування виступає романтична епістолярна гра, втілена за допомогою лаконічних любовних дописів, зізнань та закодована у семіотичній системі – метамові. Саме інтимний дискурс письменника, який проявляється не лише на рівні тексту, але й реалізується у діалогах між закоханими, і внутрішньому монолозі адресанта, у свого роду *ліричних виверженнях* («lyrical effusions»), часто-густо конвергуючи із епічними пасажами, перетворює ці приватні дописи Вінстона та Клементини Черчилль на панораму *родинного та інтимного епістолярного роману*.

Листовні лірично-спрямовані діалоги позначені жанровою та стильовою дифузією, наповнені душевним драматизмом із емоційними відступами – одкровеннями адресанта, що нагадують молитву у зверненні до адресата, звучать як псалом із Святого Письма, в прикінцевій частині якого прихована істина, обрамлена художніми елементами із домінуючими метафоричним або іронічним підтекстовим смислом, емоційним підтекстом. Новаторськими для листа як жанру є критичні вкраплення в інтимний дискурс, критичні пасажі Черчилля, що нагадують есеї і медитації.

Лист-прощання, передсмертне послання, що за змістом нагадує напуття, поради дружині у виконанні останньої волі адресанта, сповнений парадоксальним філософським звучанням, трансформується в апелювання до конкретного адресата, сфери його почуттів. Тексти такого жанрового різновиду, хоча й навіюють скорботні думки, проте позбавлені ірраціонального контексту й пройняті вірою у краще майбутнє.

Немає чіткого розмежування у жанровому спрямуванні родинного епістолярію Вінстона Черчилля: листуванні із матір'ю та іншими членами родини. Ми зосереджували увагу на найбільш типових жанрових модифікаціях листів.

Листи-портрети адресата набувають іншого жанрового і стильового забарвлення, їхній зміст наповнюється підтекстом, символічними образами й асоціаціями, що наближують ці листи до новаторського стилю доби модернізму у пошуках нових формальних засобів (метамови, символізму).

Композиція листа леді Рандольф, матері В. Черчилля, до сина вбирає в себе ряд жанрових модифікацій у межах одного листа, що передають різний емоційний імператив: *лист-докір*, *лист-критика*, *лист-(схвальна) оцінка*, водночас становлять змістову цілісність, і пройняті дидактизмом та повчаннями.

Епістолярна оповідь у поєднанні із авторським самоаналізом, ліричне «виверження» («lyrical effusions») та інші засоби ідентифікації змісту – сприяють розкриттю думок і почуттів адресанта, створюють зворушливий ефект достовірності і служать відображенням емоційної та творчої індивідуальності письменника. Різні за призначенням і жанровими модифікаціями листи, адресовані родині: *вітальні листівки*, *лист-опіка*, *лист-порада*, *подяка*, *лист-співчуття*, *лист-прохання*, *лист-повчання*, *лист-пророкування*, *автобіографічні вкраплення*, *вісник (хроніка) Чартвелла* тощо.

8. Офіційно-ділові (службові листи) та дипломатичні документи є невід'ємною частиною спілкування письменника із політичними соратниками й державними діячами, зокрема листування В. Черчилля із Ф. Рузвельтом та Й. Сталіним. Специфіка листування між лідерами держав (В. Черчилля із Ф. Рузвельтом, В. Черчилля із Й. Сталіним) приваблює насамперед індивідуальним стильовим забарвленням та особистісним підходом до вирішення вагомих історичних проблем, а також розкриває психоемоційну сторону кореспондентів. За стильовою палітрою *листи вождю і листування вождів (лідерів держав)* є дуже наближеними до

політичної публіцистики. У них простежується авторське уміння апелювати доказами і наводити аргументи (презентація аргументів, упорядкування доказів, поступовість і плавність переходу від одного до іншого), задля досягнення задуму; чіткість та композиційна завершеність; суворе регламентування та рубрикація (*службові листи, меморандуми*), певна стандартизація початків і закінчень листів; вживання протокольних формул (звертання, заключні фрази). У діловому листуванні чітко простежується стиль автора – зосередженість на доказах, акцент на ключовому без відволікання від основної теми, доречна стислість та лаконічність, прозорливість і далекоглядність думки, втіленої у принципово-зважених рішеннях, що мають вираження у вмотивованому логічному завершенні – висновку. Незважаючи на композиційну узгодженість структури листа, що набуває форми ділового документа, композиція листа не позбавлена індивідуально-авторського штриху – висновку, вираженого ключовою фразою або реченням, що містить закодований зміст. Окрім листів-**фактографічних зарисовок**, що стосуються прагматичних питань, протокольних офіційних формули дипломатичної ввічливості та компліментарних фраз для встановлення належного контакту із адресатом і надання виразної (емоційної) стилістичної забарвленості контексту, Вінстон Черчилль використовує також архаїзми, влучні вислови-запозичення із розмовної мови, гумор та прислів'я, що вміло вплітаються у полотно *ділової записки* чи «таємного» *одвертого листа*. Тексти листів кореспондентів доповнені вдалим маневруванням метафоричних висловів, ідіом, прислів'їв, афоризмів, тісно пов'язаних із військовою чи морською тематикою. Вдалий ігровий прийом – епістолярний код, словесна гра із прихованим контекстом, підкріплена жартами (анекдотами) – частина таємного листування між лідерами двох могутніх держав і водночас вдалий інструмент для зняття напруги між двома комунікантами у важкі часи воєнних баталій. Жарти, фразеологізми, прислів'я, запозичені із народного вжитку, є традиційними для епістолярного спілкування письменника. Все це є ідентифікатором

індивідуальної стильової парадигми В. Черчилля, репрезентантом культурних традицій британців.

9. *Лист як стилістична система самовираження.* Епістолярій В. Черчилля позначений глибоким психологізмом, впливом філософії модернізму, зокрема його течії екзистенціалізму. Як показало дослідження, листи 1–5 періодів (1887–1929 роки) представляють еkleктику стилів та жанрів: листовна фабула насичена флешбеками, повтореннями, наративними елементами, символічними мікрообразами, використанням символіки кольору, що створює асоціативний підтекст і має імпліцитний вплив на реципієнта. Так, найчастіше зустрічаються кольорові знаки, що відображають боротьбу адресанта із власною хворобою – депресією, яка знайшла віддзеркалення у ланцюгу асоціативних образів-символів, зокрема «black dog», «чорного пса», темряви, чорних хмар. Це дозволяло письменнику апелювати до естетичного почуття адресата, сфери його емоцій. Авторський світ художніх ремінісценцій та медитацій наповнював зміст листів Черчилля, написаних під час 4-го періоду, зокрема в роки Першої світової війни. Опис сцен із військових буднів (*листи з фронту*), битв і драматичних епізодів зображує стилізовану панораму, пронизану контрастними символічними образами, яку доповнюють алюзійні та архетипні персонажі. Письменник звертається до художніх фігур, зокрема, алюзії, використовуючи її як форму пародії, щоб надати тексту історичного значення, доповнюючи іншими текстовими елементами та спрямовуючи увагу реципієнта до розшифрування семіотичних кодів. Часопросторові образи, якими пронизані листи В. Черчилля 4-го періоду, забарвлені у різні емоційні (стилістичні) відтінки, що дозволяє автору подати в діалектичній єдності національне й конкретно-історичне та суб'єктивний (внутрішній) світ адресанта та адресата.

10. Іntenція автора обумовлюється функціональним потенціалом художніх засобів, риторичних фігур, які виконують експресивну функцію, оскільки художній інструментарій письменника виражає його психологічний

настрій. Епістолярні тексти Вінстона Черчилля наповнені екстравагантними образами, вишуканими промовистими фразами, схожими на хвалебний чи саркастичний панегірик. Панегіричні прийоми, оксиморонні конструкції, елементи прихованої критики часто вживані у промовах Черчилля, використовуються і в листовних діалогах британського митця й політика 6–8-го періодів (упродовж 1929–1965 років).

11. Проаналізований епістолярій В. Черчилля дозволяє стверджувати, що приватні кореспонденції непересічних особистостей викликають значний науковий інтерес та посідають вагоме місце в дослідженнях не лише фахівців, безпосередньо причетних до його вивчення через синкретичність жанру (література та історіографія), але й з інших галузей наук (мовознавства, філософії, педагогіки, естетики, історії, політології тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. (1970-1980 рр.)
URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 18.09.2023).
2. Базилевич Н. В. Дискурсивна специфіка творів історико-мемуарного жанру В. Черчилля (комунікативно-прагматичний аспект). *Наукові праці: Філологія. Мовознавство.* / ред. Л. П. Клименко та ін. 2013. Вип. 207, Т. 219. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили. С. 6–9.
3. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 74 с.
4. Барт Р. Від твору до тексту (переклад Ю. Гудзя), Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред.. М. Зубрицької. 2-е вид. Львів: Літопис, 2002. С. 491-496.
5. Барт Р. Фрагменти мови закоханого. Львів: Незалежний культурологічний журнал «І», 2006. 283 с.
6. Білоус П. Історія української літератури ХІ- ХVІІІ ст.: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2009, 424 с.
7. Бобинець С. Є така країна – епістолярія. *Слово і час.* 2019. № 4. С. 115–119.
8. Братаніч О. В. Лінгвостилістика епістолярію Г. П. Кочура (на матеріалі листування 60–80-х рр. ХХ століття : дис....канд. філол. наук : 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2004. 215 с.
9. Бровко О. О. Ільницька М.Б. Типологічні сходження творчості Олени Звичайної та Чжан Айлін: мотиви конструювання ідентичності персонажів. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету.* 2021. Вип. 48. С. 115-118.
10. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика : становлення, функції в літературному процесі : монографія. Тернопіл : Поліграфіст, 1998. 135 с.

11. Вінницький Ю. А. Дипломатичні документи : курс. робота, кафедра документознавства, українознавства Тернопіль. нац. економ. ун-т, Тернопіль, 2017. 30 с.
12. Галич В. М. Олесь Гончар – мить та вічність. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Лінгвістика і літературознавство* : міжвуз. зб. наук. ст., 2009. Вип. XX. С. 134-151.
13. Галич О. А. Метажанр в системі вчення про роди та жанри. *Вісник Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка*, 2009. № 18. С. 25-28.
14. Гарачковська О. На бистрині часу : літературно-критичні студії. Київ : ЛА «Друге дихання», 2018. 604 с.
15. Гарачковська О. Філологічні галактики, сузір'я, астероїди та метеорити Володимира Кузьменка. *Слово і час*. 2019. № 1. С. 114–116.
16. Гладкий В. М. Листи письменників. *Українське літературознавство*. Львів, 1970. Т. 8. С. 13–17.
17. Глушковецька Н. А. Епістолярій Василя Стуса як синтез поетичної, літературно-критичної та перекладацької творчості : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2014. 20 с.
18. Григоренко І. В. Епістолярна спадщина Панаса Мирного в літературно-критичному контексті доби: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 248 с.
19. Григоренко І. В. Панас Мирний у листах та спогадах сучасників : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 205 с.
20. Гром'як Р. Т, Ковалів Ю. І, Теремко В. І. Літературознавчий словник-довідник : 2-ге вид., випр., допов. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
21. Денисенко О. Діалоги на відстані (приватне листування Юрія Шевельова). *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. Київ : ВР НАН України, 2010. Вип.18. С. 229-233.

22. Дузь Л. І. Письменницький епістолярій як об'єкт наукових досліджень : International scientific and practical conference proceedings, Venice, 26–27 February 2021. Venice, Italy : Ca' Foscari University of Venice, 2021. V. 2. P. 27–30.
23. Жовтобрюх М. А. Приватні листи XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1987. 172 с.
24. Загоруйко Н. А. Літературно-естетичний дискурс таборового епістолярію українських шістдесятників: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10. 01. 01 / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2012. 195 с.
25. Загоруйко Н. Таборовий епістолярій українських шістдесятників (літературно-естетичний дискурс): монографія. Київ: Смолоскип, 2018. 256 с.
26. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості. Львів: ПАІС, 2004. 268 с.
27. Зіновська А. М. Український письменницький епістолярій: типологія відкритого листування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Київ, 2008. 20 с.
28. Єршоменко С. В. Лінгвістичні засоби реконструкції особистості Вінстона Черчилля у британській документалістиці: автореф. дис...канд. філол. наук : 10.02.04 / Одеський нац. університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2009. 20 с.
29. Івасишина Т. А. «Листи письменників» Дмитра Нитченка в рецепції сучасних українських епістолографів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73). № 4. С. 203-207. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/35>
30. Івасишина Т. А. В. Черчилль та Ф. Рузвельт проти дядечка «Джо»: епістолярні баталії лідерів «Великої трійки» *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. Дрогобич, 2023. Вип. 65. Том 1. С. 186-191. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-29>

31. Ільків А. В. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2006. 372 с.
32. Колотілова Н. А. Риторика. 1.2. Модуси публічного виступу : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
33. Котяш І. А. Автобіографічний образ в епістолярії Спиридона Черкасенка : дис... канд. філол. наук : 10. 01. 01 / Міжнар. економіко-гуманітарний ун-т ім. академіка С. Дем'янчука. Рівне, 2013. 234 с.
34. Коцюбиська М. Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2009. 582 с.
35. Куварова О. К. Структурна типологія і стилістика звертання в епістолярних текстах (на матеріалі російськомовних листів ХVІІІ – ХХ ст.) : дис.... д-ра філол. наук: 10.02.02 / Дніпровський нац. ун-т імені Олеся Гончара, Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Дніпро, 2017. 531 с.
36. Кузнецов В. О. Етико-естетична максима епістолярію Василя Стуса : дис...канд. філол. наук: 10. 01. 01 / Донецький нац. ун-т. Київ, 2010. 212 с.
37. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття : монографія. Київ : Альфа-М, 2016. 2-ге вид. 346 с.
38. Кузьменко В. І. Епістолярні діалоги Миколи Зерова з Миколою Хвильовим. *Філологічні семінари*. Вип. 17: Неокласики і філологічна методологія літературознавства / редкол.: М. К. Наєнко та ін. Київ : ВЦ «Київський університет», 2014. С. 69–77.
39. Кузьменко В. І. У всесвіті слова: літературно-критичні студії. Київ: Друге дихання, 2018. 684 с.
40. Ленець К. В. «Друже мій єдиний» (Початкова формула-звертання у листах Т. Шевченка). *Урок української*. 2003. № 8–9. С. 31–33.
41. Ленець К. В. Епістолярний стиль. Стиль і час: хрестоматія / за ред. Д. Білоуса та ін. Київ : Наукова думка, 1983. 250 с.

- 42.Ленець К. В. Поговоримо про листування. *Культура мови*. Київ : Наукова думка, 1979. Вип. 14. С. 79-85. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine14-14.pdf> (дата звернення: 16.12.2021).
- 43.Лесин В. М. Літературознавчі терміни. Словник-довідник для учнів. Київ : Радянська школа, 1985. 251 с.
- 44.Лисенко Н. За рядками листування О. Олеся та О. Ольжича. *Наукові читання: праці молодих учених України*. Київ, 1999. 65 с.
- 45.Лось Й. Д. Публіцистика і тенденції розвитку світу. Львів: ПАІС, 2008. 376 с.
- 46.Ляхова Ж. Т. За рядками листів Тараса Шевченка. Київ : Дніпро, 1984. 134 с.
47. Ляхова Ж. Т. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства. Літературознавство: матеріали III Міжнародного конгресу україністів. Харків, 26–29 серпня 1996 р. / відповід. ред. О. Мишанич. Київ : Обереги, 1996. С. 85-91.
48. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття : дис... д-ра філол. наук : 10.01.01 / Київський нац.ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 395 с.
- 49.Мацько Л. І, Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови. К.: Вища школа , 2003. 463 с.
- 50.Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів : дис. ...канд. філол. наук : 10.01.06 / Горлівський держ. пед. ін-т іноземних мов. Горлівка, 2006. 223 с.
- 51.Мунтян А. Жанр послання у ранній творчості Поупа: «Елоїза Абеляру». *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2013. № 28. С. 198-205.
- 52.Назаренко Н. Специфіка української рецепції творчості сестер Бронте. Донецьк : ФОП Дмитренко, 2013. 230 с.

53. Назарук М. Й. Українська епістолярна проза кінця XVI – початку XVII ст.: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 1994. 192 с.
54. Найрулін А. О. Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника): дис.... канд. філол. наук : 10.02.01 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Луганськ, 2005. 202 с.
55. Ніконова В. Г., Базилевич Н. В. Лінгвокогнітивне моделювання дискурсу рефлексії політичного лідера. *Науковий Вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, Педагогіка, Психологія*. Київ : ВЦ КНЛУ, 2018. Вип. 36. С. 23–35.
56. Ніконова В. Г. Проблема взаєморецепції адресанта з адресатом в епістолярних діалогах В. Черчилля та Ф. Рузвельта. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Філологія. Журналістика*. Київ, 2023. Том 34 (73), № 4. С. 285–289. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/48>
57. Орест М. (Зеров). Держава слова: вірші та переклади / упор: та автор передмови С. Павличко. *Основи*: Мічиганський університет, 1995. 543 с.
58. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. Київ: Либідь. 1998. 491 с.
59. Пангелова М. Б. Епістолярій Уласа Самчука: відображення літературного життя та творчої індивідуальності письменника : дис.... канд. філол. наук : 10.01.01 / Київ : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. педагог. ун-т ім. Г. Сковороди», 2011. 185. с.
60. Пангелова М. Змішування та перемикання мовленнєвих кодів української еміграції (на прикладі мемуарних та епістолярних творів Уласа Самчука) *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Філологія*. Переяслав-Хм. : ФОП «Домбровська Я. М.», 2018. Вип. 24 (2). С. 254–266.
61. Петриченко Н. Г. Методика використання епістолярних матеріалів у процесі вивчення української літератури: дис...канд. пед. наук : 13.00.02 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2003. 154 с.

62. Погребняк І. В. Громадське і приватне в епістолярії Бориса Грінченка : дис.... канд. філол. наук : 10. 01. 01 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2013. 228 с.
63. Погребняк І. В. Дружнє листування Бориса Грінченка з Трохимом Зінківським та Іваном Зозулею. *Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки* : матер. II щорічної Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. С. 317–325.
64. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво. Філософські твори: в 3 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т.1. С. 354–366.
65. Пустовіт В. Ю. Проблеми націєтворення в мемуарному дискурсі вітчизняних письменників ХІХ століття : монографія. Луганськ : Знання, 2008. 284 с.
66. Пустовіт В. Ю. Українська письменницька мемуаристика ХІХ століття: націєтворчий дискурс : дис.... д-ра філол. наук: 10.01.01 / Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2010. 407 с.
67. Пустовіт В. Ю. Науковий дискурс жанрової дефініції листа. Волинь філологічна : текст і контекст. Луцьк, 2018. С. 49–58.
68. Пустовіт В. Ю. Український письменницький епістолярій ХІХ ст.: відображення перебігу літературного процесу : монографія. Харків : Вид. Іванченка І. С., 2019. 302 с
69. Рарицький О. А. Епістолярій шістдесятників: текст і контекст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Філол. науки.* Кам'янець-Подільський: ФОП, 2014. Вип. 35. С. 142–146.
70. Рашкевич М. Епістолярна публіцистика: Література VS. Журналістика. *Вісник Львівського університету. Журналістика.* 2014. Вип. 39. С. 82–93.
71. Романенко О. О. Феномен травматичного письма (Олександр Терещенко «Життя після 16:30»). *Синопсис: текст, контекст, медіа.* Київ, 2021. Т. 27, № 2. С. 42-50.

- 72.Савчук В. А. Епістолярна спадщина Лесі Українки: Джерелознавчо-текстологічний аспект : дис.... канд. філол. наук : 10. 01. 09 / Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2009. 158 с.
- 73.Сазонова О. В., Яковенко М. В. Епістолярний стиль письма (теретичні аспекти). *Вісник Чернігівського нац. .пед. ун-ту. Педагогічні науки*. Чернігів, 2016. С.269–271.
- 74.Свириденко (Тютюнник) О. М. Епістолярій у творчій спадщині українських письменників-романтиків : монографія. Київ : Міленіум, 2019. 450 с.
- 75.Свириденко (Тютюнник) О. М. Суб'єктне начало як організуючий центр листування романтиків. *International Academy Journal Web of Scholar*. March, 2019. № 3 (33). С. 41–45.
- 76.Свириденко О. М. «Я вже мав нагоду писати Вам...» : з епістолярної спадщини Я. Щоголева: науково-документальне видання. Переяслав-Хм. : ФОП «Домбровська Я. М.», 2019. 120 с.
- 77.Свириденко О. М. Епістолярій українських письменників-романтиків : проблематика, жанрові особливості та поетика : дис. ...доктора філол. наук: 10.01.01 / ДВНЗ Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. Київ, 2019. 481 с.
- 78.Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки: листи в контексті худож. творч. Київ : Вища шк., 1981. 184 с.
- 79.Семенюк О. Б. Епістолярні діалоги Вінстона Черчилля з дружиною Клементиною: конвергенція жанрово-стильових модифікацій. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції : зб. наук. праць (філол. науки)* / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. № 11. С. 126 –130.
- 80.Семенюк О. Б. Типологія письменницького епістолярію: наукова рецепція теоретичних стратегій. *Науковий вісник Міжнар. гуманітарного ун-ту. Філологія*. Одеса, 2018. Т. 1, № 35. С. 79–82.

- 81.Семенюк О. Б. Жанрово-стильова парадигма епістолярної публіцистики Вінстона Черчилля. *Science and Education a New Dimension. Philology.* Budapest, 2020. VIII (68), Issue: 226. P. 38–42.
- 82.Семенюк О. Б. Жанрово-стильова типологія дружнього епістолярію В. Черчилля (на основі листування з Г. Веллсом та Б. Шоу). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* Запоріжжя : «Гельветика», 2020. № 2. С. 202–210. 228 с.
- 83.Семенюк О. Б. Листи із фронту В.Черчилля: жанрово-стильові домінанти. *Вчені записки ТНУ імені І.В. Вернадського. Філологія. Журналістика.* Київ, 2023. Т. 34 (73), №1. Ч. 2. С.134-143
- 84.Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.: АН УРСР, Інститут мовознавства ім.О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1972. Т. 3 / ред. тому : Г. М. Гнатюк , Т. К. Черторизька.. 744 с.
- 85.Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.: АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 4 / ред. тому : А .А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с.
- 86.Сніжко О. Жанрова система публіцистичних текстів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія. Соціальні комунікації.* 2011. Вип. 26. С. 237-240.
- 87.Соловей Е. Українська філософська лірика. Київ : Юніверс, 1999. 368 с.
- 88.Старовойтенко І. Епістолярна спадщина українських громадсько-культурних діячів кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Українська історична наука на шляху творчого поступу* : матеріали ІІІ Міжнар. конгресу українських істориків, Луцьк, 17–19 травня 2006 р. / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки, Луцьк : РВВ «Вежа», 2007. Т. 1. 390 с.
- 89.Старовойтенко І. М. Листування Євгена Чикаленка як історичне джерело : дис.... канд. іст. наук : 07.00.06 / НАН України Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2004. 320 с.

- 90.Тімофєєва К. О. Цитата та алюзія у приватному епістолярії Пантелеймона Куліша. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарн. ун-ту. Серія: Філологія*. 2017. № 27. Т. 1. С. 48–51.
- 91.Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : підруч. для гуманітаріїв, 2-е вид., випр. та допов. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
- 92.Ткачівський В. В. Німецькомовне листування Івана Франка як літературне джерело : дис. ...канд. філол. наук : 10.01.01 / Прикарпатський державний університет ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 1997. 235 с.
- 93.Франко І. Зібрання творів у 50 томах / редкол.: М. Г. Жулинський та ін. Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 49. Листи (18861894) / редкол. тому: Є. П. Кирилюк та ін. Київ : Наукова думка, 1986. 498 с.
- 94.Фурман А. А. Іntenційність як сутнісна ознака смисложиттєвого буття особистості. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3–4 (77–78). С. 118–137.
- 95.Хамітов Н. Самотність як феномен людського буття : автореф. дис. ...доктора філос. наук : 09.00.04 / НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ, 1998. 34 с.
- 96.Чеберяк А. М. Мовленнєвий жанр «відкритий лист»: комунікативно-прагматичні аспекти організації : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.15. Львів, 2010. 256 с.
- 97.Шаргай І. Є. Комунікативно-прагматичні особливості французького ділового листа в оригіналі та перекладі : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10. 02. 16. Київ, 1998. 16 с.
- 98.Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах. *Сучасність*. Мюнхен :Українське товариство закордонних студій, 1983. № 12. С. 7-38.
- 99.Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: навч. посіб. 6-те вид., виправл. та допов. Київ : Алерта, 2008. 301 с.
100. Шерех Ю. Третя сторожа: література, мистецтво, ідеологія. Київ : Дніпро, 1993. 590 с.

101. Abelard P. The letters of Abelard and Heloise / translated by Betty Radice. Penguin Classics, 2003.384 p.
102. Addison P. Churchill: The Unexpected Hero. Oxford University Press, 2006. 322 p.
103. Adler S. R. Sudden Unexpected Nocturnal Death Syndrome among Hmong immigrants. Examining the role of the “nightmare”. *Journal of American Folklore*. 1991. P. 54 -71.
104. Alkon P. Winston Churchill’s imagination. Backnell University Press, 2006. 267 p.
105. Alldritt K. Churchill the Writer: His Life as a Man of Letters. London : Hutchinson, 1992. 168 p.
106. Alldritt K. The Greatest of Friends: Franklin D. Roosevelt and Winston Churchill, 1941-1945. New York: St, Martin’s Press, 1995. 224 p.
107. Altman J. G. Epistolarity: approaches to a form. Columbus : Ohio State University Press, 1982. 252 p.
108. Baker M. Aristotle’s three modes of persuasion. Kairos Training Limited, 2015. 20 p. URL: <https://www.ustwriteonline.typepad.com/files/three-modes-of-appeal.pdf> (Last accessed: 17.08. 2023).
109. Barfoot C. C. Ritual Remembering: History, Myth and Politics in Anglo-Irish Drama. Rodopi, 1995. 204 p.
110. Barrett B. Churchill: A Concise Bibliography (Bibliographies and Indexes in World Histories). Greenwood Publishing Group, 2000. 224 p.
111. Barton D., Hall N. Letter Writing as a Social Practice / edited by Barton D. Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. 2000. 262 p.
112. BBC – Culture. What history’s love letters reveal. URL: <https://www.bbc.com/culture/story/20161130> (date of access: 26.11. 2020).
113. Bean L. M. Roosevelt, Churchill and the Words of War. Their speeches and correspondences : Master’s thesis / East Tennessee State University, 2009. 94 p. *Electronic theses and dissertations*: URL: <https://dc.etsu.edu/etd/1858/> (date of access: 17.05.2021).

114. Beaumont. A. *Symbolism in Decorative Chinese Art*. New York, 1949. 660 p.
115. Braden W., Brandenburg E. Roosevelt's Fireside Chats. *Speech Monographs*. 1955. Vol. 22, Issue: 5. P. 290–302.
116. Brittany G. "Venus". *Ancient History Encyclopedia*. URL: <http://www.ancient.eu/venus> (date of access: 17.11. 2020).
117. Brovko O. Genre modifications of the modern novel. *Roczniki Humanistyczne*. 2017. Vol. 65, № 7. C.169–171. DOI: 10.18290/rh2017.65.7-13.
118. Byatt A. S. *Possession*. New York : Vintage International, 1990. 744 p.
119. *Cambridge English Dictionary*. Cambridge University Press, 2015. URL: <http://www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/love-letter> (date of access: 18.06. 2020).
120. Cannadine, D., Quinault R. *Winston Churchill in the Twenty- First Century*. Cambridge University Press, 2004. 250 p.
121. Charteris-Black. J. *Politicians and rhetoric: the persuasive power of metaphor*. Basingstoke, Hampshire : Palgrave Macmillan, 2011. 370 p.
122. Churchill R., Gilbert M. *Winston S. Churchill: Vol. 8. Never despair (1945-1965)*. Houghton Mifflin Company, 1988. 1468 p.
123. Churchill R. S. *Winston S. Churchill. Companion. Vol. 1, pt. 1 (1874-1896)*. Boston : Houghton Mifflin Company, 1967. 678 p.
124. Churchill R. S. *Winston S. Churchill. Companion. Vol. 1, pt. 2 (1896–1900)*. Boston : Houghton Mifflin Company, 1967. P. 679–1290.
125. Churchill R. S. *Winston S. Churchill. Companion. Vol. 2, pt. 1 (1901–1907)*. Boston : Houghton Mifflin Company, 1969. 675 p.
126. Churchill, R. S. *Winston S. Churchill. Companion. Vol. 5, pt. 1 (1922.1929)*. Boston : Houghton Mifflin Company, 1981. 1504 p.
127. Churchill W. *Great Contemporaries*. Odhams Press Limited, 1941. 307 p. URL: <http://www.archive.org/details/in.ernet.dli.2015.209041> (date of access: 28.10.2020).

128. Churchill, W. S. *My Early Life: A Roving Commission*. Introduction copyright by William Manchester: New York: Touchstone, 1996. 388 p.
129. Churchill W. S. *Never give in: Winston Churchill's Speeches*. London : Bloomsbury Academic, 2013. 624 p.
130. Churchill W. S. Autograph letter signed to Victor, 2nd Earl of Litton, 1 February 1902. *The Collection of Malcolm S. Forbes Jr. Part I*. 2010. URL: <http://www.christies.com/en/lot/lot-5319505> (date of access 20.10.2023).
131. Churchill W., Cannadine D. *Blood, toil, tears and sweat: the speeches of Winston Churchill* / edited by D. Cannadine. Boston, Mass : Houghton Mifflin, 1989, 355 p.
132. Churchill W. S. *Their finest hour. The Second World War*. Boston . Houghton Mifflin, 1976. Vol. 2. 683 p.
133. Cirlot J. E. *Dictionary of symbols*. Taylor & Francis e-Library, 2001. 507 p.
134. Close reading. *Bucks County Community College ASC Rev*. 2019. No. 3. P. 1-7. URL: [https://www.bucks.edu > documents > literature](https://www.bucks.edu/documents/literature) (date of access: 23.11.2022).
135. *Correspondence between the chairman of the council of ministers of the U.S.S.R. and the presidents of the U.S.A. and the prime ministers of Great Britain during the great patriotic war of 1941-1945: 2 Vols. Documentary publications*, Salisbury, NC, 1978. Vol. 1. 401 p.
136. Daughton, S. M. *Metaphorical Transcendence: Images of the Holy War in Franklin Roosevelt's First Inaugural*. *Quarterly Journal of Speech*. 1993. Vol. 79 (4). P. 427–446.
137. Day R. A. *Told in Letters*. University of Michigan Press, 1966. 281 p.
138. Decker W. M. *Epistolary Practices: Letter Writing in America Before Telecommunications*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1998. 304 p. URL: <http://www.flexpub.com/preview/epistolary-practices> (date of access: 2.05.2019).
139. Dennys, N. B. *Notes and Queries on China and Japan*. Harvard College Library, Hong Kong Facsimile Publisher, 2015. 205 p.

140. Desblache L. Penning Secrets: Presence and Essence of the Epistolary Genre in A.S. Byatt's Possession. *L'Esprit Createur*. John Hopkins University Press, 2000. Vol. 40, No 4. P. 89-95.
141. Donescu C. Epistolariu. Bucharest, Eliad Printing House, 1840. 326 p.
142. Donoghue S. My Darling Winston: The Letters between Winston Churchill and His Mother. *Open Letters Review. An Art & Literature Review*, 16 October 2018. URL: <http://www.openlettersreview.com> (date of access: 12.12.2020).
143. Dosenko Anzhelika and Iuksel Gaiana and Synowiec Aleksandra and Pohrebniak Inha and Shevchenko Viktoriya. Communication Platforms: New Positions and Appointment. *International Journal of Management (IJM)*. 2020, Issue: 11 (3). P. 294–303. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3574568> (date of access: 12.02. 2023).
144. Dowling, W. C. The epistolary moment: the poetics of the eighteenth century verse epistle. Princeton: Princeton University Press, 1991. 232 p.
145. Earle R. Epistolary Selves: Letters and Letter-Writers, 1600–1945. Aldershot, Eng.: Ashgate, 1999. 248 p.
146. Eriquez Ch. Our History in Stone: The New England Cemetery Dictionary. Lulu.com, 2010. 186 p.
147. Farnsworth W. Farnsworth's classical English rhetoric. Boston : David R. Godine, 2010. 253 p.
148. Favret M. Romantic Correspondence: Women, Politics, and the Fiction of Letters. Cambridge University Press, 2005. 284 p.
149. Faza A. L. British Cultural Narrative in Winston Churchill's Political Communication: Master's of Art Thesis / University of South Florida, 2014. URL: <https://www.scholarcommon.usf.edu/etd/5421> (date of access: 18.12. 2020).
150. Gennette G. Narrative Discourse / translated by J. Lewin. New York : Cornell University Press, 1988. 275 p.
151. Gilbert M. Churchill: A life. Rosetta Books, 2014. 1088 p.

152. Gubernatis C. *The Epistolary Form in Twentieth- Centuries Fiction* : PhD dissertation / Ohio State University, 2007. 246 p.
153. Hewitt E. *Correspondence and American Literature 1770–1875*. New York: Cambridge University Press, 2005. 242 p.
154. Hill J. *Young Secretary’s Guide*. Gale ECCO Print Editions. 2010.160 p.
155. Hill G. B. *Johnsonian miscellanies*. Oxford : Clarendon. 1897. Vol. 1. 517 p.
156. Holley D. *Churchill’s Literary Allusions. An Index to the Education of a Soldier, Statesman and litterateur*. Jefferson, North Carolina : McFarland, 1987. 219 p.
157. Jolly M., Stanley, L. “Letters As /Not a Genre”. *Life Writing*, 2005. Vol. 2 (2). P. 91–118. DOI: <https://doi.org/10.1080/10408340308518291>
158. Kafka, F. *Briefe an Milena (Letters to Milena)* / translated by Philip Boehm. Schocken Books Inc. New York, 1990. Vol. 7. 322 p.
159. Kimball F. W. *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence. Vol. 1. Alliance Emerging, October 1933 – November 1942*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2015. 844 p.
160. Kimball F. W. *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence. Vol. 2. Alliance Forged, November 1942 – February 1944*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2015. 786 p.
161. Kimball, F. W. *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence. Vol. 3. Alliance Declining, February 1944 – April 1945*. Princeton Legacy Library: Princeton University Press, 2015. 754 p.
162. Kimball, F. W. *Forged in War: Roosevelt, Churchill and the Second World War*. New York : William Morrow and Company, 1997. 432 p.
163. Kristeva J. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art* / translated by T. Gora, edited by L. Roudiez et.al. Columbia University Press, 1980. 305 p.
164. Kristeva J. *Word, Dialogue, and Novel. The Kristeva Reader* / edited by T. Moi. New York : Columbia University Press, 1986. P. 34-61.

165. Langworth R. Churchill and George Bernard Shaw: A Curious Dichotomy, a Fictitious Exchange. *The Churchill Project – Hillsdale College*. 7 March 2020. URL: <https://winstonchurchill.hillsdale.edu/george-bernard-shaw> (date of access: 23.09. 2021).
166. Letter from Winston Churchill to President Roosevelt, 8 December 1940. CHAR 23/4/11 / The Sir Winston Churchill Archive Trust & content, 2003. URL: <https://www.churchillarchiveforschools.com> (date of access: 27.10. 2020).
167. Lotha G. Fantasy. URL: <https://www.britannica.com/art/fantasy-narrative-genre> (date of access: 12.10. 2020).
168. Lough D. *Darling Winston: Forty Years of Letters between Winston Churchill and His Mother*. London: Head of Zeus Ltd., 2018. 576 p.
169. Lough D. *My Darling Winston: The Letters between Winston Churchill and His Mother*. Pegasus Books Ltd., 2018. 648 p.
170. Lough D. *No More Champagne. Churchill and His Money*. London: Head of Zeus Ltd, 2015. 544 p. URL: [https:// www. headofzeus.com](https://www.headofzeus.com).
171. MacArthur E. *Extravagant Narratives: Closure and Dynamics in the Epistolary Form*. Princeton University Press, 2014. 308 p.
172. Mallon T. *Yours Ever: people and their letters*. New York: Pantheon Books, 2009. 313 p.
173. Manchester W., Reid P. (a.) *The last lion: Winston Spencer Churchill: Vol. 1. Visions of Glory, 1874–1932*. Boston : Little, Brown and Company, 1983. 992 p.
- (b.) *The list lion: Winston Spencer Churchill: Vol. 2. Alone, 1932–1940*. Kindle Edition : Little Brown and Company, 2012. 719 p.
174. Marchand L. *Byron's Letters and Journals: The Complete and Unexpurgated Text of All the Letters Available in Manuscript and the Full Printed Version of All Others*. Vol. 1. Harvard University Press, 1973.298 p.
175. Max A. *Churchill: The Life. An Authorized Pictorial Biography*. Hachette, UK, 2015. 272 p.

176. McMoran C., Moran W. Winston Churchill: the Struggle for Survival, 1940–1965. London : Sphere, 1968. 864 p.
177. Meacham J. Franklin and Winston: An Intimate Portrait of an Epic Friendship. Random House Trade paperbacks, 2004. 490 p.
178. Meider W. “We Are All in the Same Boat Now”: Proverbial Rhetoric in the Churchill-Roosevelt Correspondence. *International Journal of English Studies*. University of Murcia, 2006. Vol. 6, No.1. P. 1-26.
179. Memo from Winston Churchill to: the War Cabinet, Brevity. Date: 08.09.1940. URL: https://www.policymemos.hks.harvard.edu/files/policymemos/files/churchill_memo (date of access: 23.07. 2021).
180. Milica I, Morcov G-I. Romanian letter-writing: a cultural-rhetorical perspective (I). *Diacronia*. 12 February 2016. № 3, A 39. P. 1-12.
181. Miller E., Villarreal J. J. The Use of Cliches by Four Contemporary Speakers [Winston. S. Churchill, Anthony Eden, Franklin D. Roosevelt, and Henry Wallace]. *Quarterly Journal of Speech*. Vol. 31, No 4. 1945. P. 151-155.
182. Miner E. Japanese Poetic Diaries. Berkeley : University of California Press, 1976, 211 p.
183. Mullett M. Epistlography. The Oxford Handbook of Byzantine Studies. Edited by J. E. Haldon, R. G. Cormack. Oxford University Press, 2008. P. 882–893.
184. Nietzsche, F. L. Selected letters of Friedrich Nietzsche. Primary Source Edition. BiblioLife, 2014. 386 p.
185. Owen H., Bell J. Wilfred Owen: Collected letters. London : Oxford University Press, 1967. 640 p.
186. Prince G. Surveying Narratology. *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory* / edited by T. Kindt, H. Muller. Berlin : Walter de Gruyter, 2003. P. 1–16.
187. Poustie S. Re-Theorising Letters & “Letterness”. Olive Schreiner Letters Project. University of Edinburgh, 2010. 50 p.

188. Pupputti H. A Rhetorical analysis of Winston Churchill's speech: "We shall fight on the beaches": A Bachelor's Seminar and Thesis / University of Oulu, 2019. P. 1-35.
189. Rasor E. Winston S. Churchill, 1874-1965: A Comprehensive Historiography and Annotated Bibliography. Greenwood Publishing Group, 2000. 704 p.
190. Raybould R. An Introduction to the symbolic literature of the Renaissance. Oxford: Trafford Publishing, 2006. 396 p.
191. Redford B. The Converse of the Pen: Acts of Intimacy in the Eighteenth-Century Familiar Letter. Chicago : University of Chicago Press, 1986. 262 p.
192. Reynolds D., Pechatnov V. The Kremlin Letters: Stalin's Wartime Correspondence with Churchill and Roosevelt / edited by Reynolds D. Yale University Press, 2018. 680 p.
193. Richardson S. Clarissa. London. New York: Every man's Library, 1962. 431 p.
194. Richter A. A History of Chinese Letters and Epistolary Culture. Boston : Brill Leiden, 2015. 978 p.
195. Robson W. 20th -century Britain. Oxford University Press, 1973, 319 p.
196. Rose J. The Literary Churchill: Author, Reader, Actor. Yale University Press, 2015. 528 p.
197. Semeniuk O. Intimate letters of Winston and Clementine Churchill: the specificity of the writer's and the recipient's characters. *Текст. Контекст. Інтертекст. Філологічні науки*. 2018. № 1(3). URL: http://text-intertext.in.ua/pdf/n01_03_2018/semeniuk_olga_03_2018.pdf
198. Semeniuk O., Kuzmenko V., Anderson I., Baidatska S., Bloschynskyi I., Lahodynskyi I. "My dearest Mamma": Mutual Reception between Epistolary Communicators. *World Journal of English Language*. Ontario: Sciedu Press, 2022. Vol. 12, No 8. P. 271–281.
199. Sheilagh Q. "The black dog that worries you at home": The Black Dog Motif in Modern English Folklore and Literature and Literary Culture. *The*

- Great Lakes Journal of Undergraduate History*. 2013. Vol. 1, Issue: 1. P. 37-61.
200. Sheldon M. Young Titan. The making of Winston Churchill. Simon & Shuster, NY, 2013. 402 p.
201. Shiyab S., Halimi S. Writing Business Letters across Languages: A Guide to Writing Clear and Concise Business Letters for Translation Purposes. Cambridge Scholars Publishing, 2015. 176 p.
202. Singer B. Churchill Style: The Art of Being Winston Churchill. New York : Harry N. Abrams, 2012. 240 p.
203. Skwarczynska S. Teoria listu. Lwow, 1937. 373 p.
204. Smith B. On the Margins of Discourse. *Critical Inquiry*. University of Chicago Press, 1975. Vol. 1, No.4. P. 769-798.
205. Soames M. Life with my parents: Winston and Clementine. *Finest Hour*, London: Quartet Books Ltd, 1996. Issue: 91. URL: <https://www.winstonchurchill.org> (date of access: 15. 01.2022).
206. Soames M. Speaking for themselves: The Personal letters of Winston and Clementine Churchill. Doubleday. London, 1998. 702 p.
207. Spanier S., Trogdon R. The letters of Ernest Hemingway. Vol. 1, 1902–1922 / edited by S. Spanier. Cambridge University Press, 2011. 516 p.
208. Stanley L. The Epistolarium: On Theorising Letters and Correspondences. *Auto Biography*. Edinburgh, 2004. No 12. P. 201-235.
209. Stewart H. L. Sir Winston Churchill as writer and speaker. London: Sidgwick & Jackson, 1954. 161 p.
210. Storr A. Churchill's black dog, Kafka's mice, and other phenomena of the human mind. New York : Grove Press, 1989. 310 p.
211. Stromberg K. The 1953 Nobel Prize. *International Churchill Society* URL: <https://www.winstonchurchill.org> (date of access: 15. 04. 2018).
212. Tarski A. The Semantic Conception of Truth: and the Foundation of Semantics. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1944. Vol. 4, No. 3.

- P. 341-376. Doi: 10.2307/2102968 URL: <https://www.jstor.org/stable/2102968> (date of access: 12. 06. 2020).
213. Todd W. M. Familiar letter as a Literary Genre in the Age of Pushkin. Northwestern University Press, 1999. 250 p.
214. Toye R. H. G. Wells and Winston Churchill: A Reassessment. *H. G. Wells: Interdisciplinary Essays* / edited by S. McLean. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008. P. 147–161.
215. Toye R. Churchill's empire: the world that made him and the world he made. New York : Henry Holt and Co., 2010. 448 p.
216. Toye. R. The Great Educator of Unlikely People. *No Wealth but Life* / edited by R. Backhouse, T. Nishizawa. Cambridge University Press, 2012. P. 161–188.
217. Toye R. Winston Churchill: Politics, Strategy and Statecraft. London: Bloomsbury Academic, 2017. 248 p.
218. Weidhorn M. A. Harmony of Interests: Exploration in the Minds of Sir Winston Churchill. Fairleigh Dickinson University Press, 1992. 192 p.
219. Wells H. G. Experiment in Autobiography: Discoveries and Conclusions of a Very Ordinary Brain since 1866. Philadelphia: Lippincott, 1967. 774 p.
220. What is Retrofuturism? *The Retrofuturist*. URL: <http://www:theretrofuturist.com/what-is-retrofuturism> (date of access: 15.10. 2020).
221. Woods F. Artillery of Words: The writings of Sir. Winston Churchill. Melksham: Redwood Press limited, 1992. 312 p.
222. Woods F. Winston Churchill: War correspondent 1895–1900. London : Brassey's Publications, 1992. 355 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А1

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

СПИСОК

публікацій здобувача за темою дисертації

1. Семенюк О. Б. Епістолярні діалоги Вінстона Черчилля з дружиною Клементиною: конвергенція жанрово-стильових модифікацій *Літературний процес: методологія, імена, тенденції* : зб. наук. праць (філол. науки). Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. № 11. С. 126–130.
2. Semeniuk O. Intimate letters of Winston and Clementine Churchill: the specificity of the writer's and the recipient's characters. *Текст. Контекст. Інтертекст. (філологічні науки)*. 2018. № 1(3). URL: [http://text-intertext.in.ua/pdf/n01\(03\)2018/semeniuk_olga_03_2018.pdf](http://text-intertext.in.ua/pdf/n01(03)2018/semeniuk_olga_03_2018.pdf).
3. Семенюк О. Б. Типологія письменницького епістолярію: наукова рецепція теоретичних стратегій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. Одеса, 2019. № 35. Т.1.С.79 – 83.
4. Семенюк О.Б. Жанрово-стильова типологія дружнього епістолярію В. Черчилля (на основі листування з Г. Веллсом та Б. Шоу). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя : «Гельветика», 2020. № 2. С. 202- 210.
5. Olga Semeniuk, Volodymyr Kuzmenko, Iryna Anderson, Svitlana Baidatska, Ihor Bloschynskyi, Oleksandr Lahodynskyi. “My dearest Mamma”: Mutual Reception between Epistolary Communicators. *World Journal of English Language*. Ontario : Sciedu Press, 2022. Vol. 12, No 8. P. 271-281.(Scopus)
6. Семенюк О. Б. Листи із фронту В. Черчилля: жанрово-стильові домінанти. *Вчені записки ТНУ імені І. В. Вернадського. Філологія. Журналістика*. Т. 34 (73), №1. Ч. 2. Київ, 2023. С.134-143.

7. Семенюк О. Alter ego Вінстона Черчилля у приватному епістолярії. *Актуальні питання гуманітарних наук: Мовознавство. Літературознавство.* Дрогобицький держ. педагог. ун. ім. І. Франка, 2023. Вип. 66. Том 3. С. 119-124. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-3-18>

ВІДОМОСТІ
про апробацію результатів дисертації

1. *Літературний процес: полівекторність сучасного світу (людина, рух, простір, час)* : IX Міжнародна наукова конференція (м. Київ, 6–7 квітня 2018 року). Форма участі – очна.
2. *Сучасний рух науки* : VII Міжнародна науково-практична конференція (м. Дніпро, 6-7 червня 2019 року). Форма участі – заочна.
3. *Development of Modern Science under Global Changes. Philological Sciences* : Міжнародна наукова конференція (м. Рига, 22 травня 2020 року). Форма участі – заочна.
4. *Philology and Linguistics in the Digital Age* : Міжнародна наукова конференція (м. Будапешт, 5 квітня 2020 року). Форма участі – заочна.
5. *Philological Sciences, Intercultural Communication and Translation studies: Theoretical and Practical Aspects* : Міжнародна наукова конференція (м. Венеція, 26-27 лютого 2021 року). Форма участі – заочна.
6. *Innovations and Prospects of World Science* : Міжнародна науково-практична конференція. (м. Ванкувер, 8-10 вересня 2021 року). Форма участі – заочна.
7. *Сучасна філологія: теорія та практика* : V Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Київ, Національна академія СБ України, 28 квітня 2023 року). Форма участі – очна.
8. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс* : IV Міжнародна наукова конференція (м. Івано-Франківськ, 17 листопада 2023 року). Форма участі – заочна.

Ілюстративний матеріал (англомовні тексти кореспонденцій)

Розділ 2.

1.1. R-1x, letter

September 11, 1939 [TOR Oct. 3]

PRIVATE

My dear Churchill:—

It is because you and I occupied similar positions in the World war that I want you to know how glad I am that you are back again in the Admiralty....What I want you and the Prime Minister to know is that I shall at all times welcome it if you will keep me in touch personally with anything you want me to know about. You can always send sealed letters through your pouch or my pouch. I am glad you did the Marlboro volumes before this thing started – and I much enjoyed reading them. With my sincere regards, Faithfully yours, [Franklin D. Roosevelt] [166, c. 24].

1.2. Letter: from W.Churchill to F.Roosevelt, 30 December 1942.

My Dear Mister President,

1. The letter which Oliver Lyttelton brought and the associated agreement about air and ground force equipment are very welcome. I am deeply grateful I was also reassured by your resolve to raise the shipbuilding programme to twenty million dead-weight tons, if it should prove feasible. I hope you will be able to give me some good news about the result of this inquiry ...always your sincere friend, Winston S. Churchill. [160, c. 470]

1.3. C-102/1, letter

London

10 DOWNING STREET,

Whitehall, June 14, 1942.

My dear, Mr. President,

1. For a long time I have watched with grateful admiration the vast stream of gifts which from the first days of the War has been flowing from America to Great

Britain for the relief of suffering and the succour of distress, and in a volume which has barely lessened as a result of the advent of war to America, though a considerable diminution of it was well to be expected. The generosity of these gifts, each one of which represents a personal sacrifice by an individual, is overwhelming and without precedent. I am therefore anxious in the first place to express to you, Mr. President, the profound gratitude of the British people, and shall be glad if there is some way in which you may see fit to pass my feelings along to the American public.

My second purpose in addressing you today is unhappily one of informing you that we now feel under the necessity of asking that this brotherly flow of material shall be diminished. The request which I am now compelled to make is due to additional demands on shipping resulting from the enormously increased flow of war materials for which ocean transport has to be provided. We shall have therefore to assign to goods of a more warlike character the shipping space which has hitherto been available for the relief of our people—a sacrifice which we will make here without complaint, but not without very great regret. As to the method of procedure, we have a Committee here—the American Gifts Committee—which hitherto has endeavoured to ensure that gifts from America shall only be of a character that shall meet some real need. <....>. A statement will shortly be issued to the press indicating the lines along which it is hoped to proceed. A statement will shortly be issued to the press indicating the lines along which it is hoped to proceed.

I cannot conclude this letter, Mr. President, without affirming once again our gratitude for the comfort in days of suffering and of trial that was brought to us by the people of America, and our desire to make known our thanks.

Yours sincerely, [signed] WINSTON S. CHURCHILL [159, c. 512]

1.4. C-43x, letter as telegram

London, December 7th (8th), 1940

My Dear, Mr. President,

1. As we reach the end of this year I feel that you will expect me to lay before you the prospects for 1941/ I do so strongly and confidently because <... >

12. The prime need is to check or limit the loss of tonnage on the Atlantic approaches to our Islands.

13. The object of the forgoing measures is to reduce to manageable proportions the present destructive losses at sea... In order to achieve such superiority it is plain that we should need the greatest production of aircraft which the United States of America are capable of sending us.... May I invite you then Mr. President, to give earnest consideration to an immediate order on joint account for a further 2000 combat aircraft a month?

15. Without your continued assistance in the supply of machine tools and in the further release from stock of certain articles we could not hope to equip as many as 50 divisions in 1941<...> I must therefore also urge the importance of expanding to the utmost American productive capacity for small arms, artillery and tanks.

16. I am arranging to present you with a complete programme of the munitions of all kinds which we seek to obtain from you, the greater part of which is, of course, already agreed...

19. If as I believe, you are convinced Mr. President, that the defeat of the Nazi and Fascist tyranny is a matter of high consequence to the people of the United states and to the Western Hemisphere, you will regard this letter not as an appeal for aid, but as a statement of the minimum action necessary to achieve our common purpose. I remain, Yours very sincerely, WINSTON S. CHURCHILL [159, c. 102-109].

1.5. Letter: from W.Churchill to F.Roosevelt, 17 March 1945.

«I hope that the numerous telegrams I have to send you on so many of our difficult and intertwined affairs are not becoming a bore to you. Our friendship is the rock on which I build for the future of the world so long as I am one of the builders. [...] I remember the part our personal relations have played in the advance of the world cause now nearing its first military goal. [...] Peace with

Germany and Japan on our terms will not bring much rest to you and me (if I am still responsible). When the war of the giants is over, the wars of the pygmies will begin. There will be a torn, ragged and hungry world to help to its feet: and what will Uncle Joe or his successor say to the way we should both like to do it? [161, c. 574]

1.6. C-94x

London [via U.S. Embassy] May 31, 1941, 5 P.M. / TOR 12:18 P.M.

Personal and Secret for the President from the Former Naval Person

One. Am deeply grateful to you for your proposals of May 29 [R-44x] which we at once accept in principle.

Two. I must, of course, consult the Canadian Government, but I have no doubt about their response. The Air Ministry has been instructed to plan the reorganization of the ferrying service in accordance with your views. A senior officer will be sent out at once to study the problem on the spot and to consult your Navy and War Departments<...>. We must expect increasing strain upon our defence of Egypt and our communications with Malta and Gibraltar. Valuable time has, however, been gained and it remains to be seen what use we can make of it.
(складно-сурядне речення)

Five. The capture of Crete will, of course, be exploited to the full of [by?] enemy propaganda, and any open move by you like sending even a brigade to Iceland could not come at a more timely moment. See also second epistle to the Corinthians Chapter Six, Verse Two [159, c. 203]

2.1. Winston Churchill. *Never give in.*

There will be many men and many women in the Island who when the ordeal comes upon them, as come it will, will feel comfort, and even a pride, that they are sharing the perils of our lads at the Front — soldiers, sailors and airmen, God bless them — and are drawing away from them a part at least of the onslaught they have to bear Is not this the appointed time for all to make the utmost exertions in their power? [129, c. 171].

2.2. Winston Churchill. *Blood, toil, tears and sweat: the speeches of Winston Churchill.*

We shall go on to the end... We shall fight in France, we shall fight on the seas and oceans, we shall fight with growing confidence and growing strength in the air, we shall defend our Island, whatever the cost may be, we shall fight on the beaches, we shall fight on the landing grounds, we shall fight in the fields and in the streets, we shall fight in the hills; we shall never surrender [131, c.165].

2.3. Winston Churchill. *Be Ye Men of Valour.*

Arm yourselves, and be ye men of valour, and be in readiness for the conflict; for it is better for us to perish in battle than to look upon the outrage of our nation and our altar. As the Will of God is in Heaven, even so let it be» (1 Maccabees 3:58–60) [129, c. 178].

3.1. Letter: from W.Churchill to H. Wells

Expert knowledge is limited knowledge, and the limited ignorance of the plain man who knows where it hurts is a safer guide, than any vigorous direction of specialized character. Why should you assume that all except doctors, engineers etc., are drones or worse? To manage men, to explain difficult things to simple people, to reconcile opposite interests, to weigh the evidence of disputing experts, to deal with the glamorous emergency of the hour; are not these things in themselves worth the consideration and labour of a lifetime? <...> Wherefore I say from the dominion of all specialists (particularly military specialists) good lord deliver us. [214, c. 148].

3.2.. Letter: from H.Wells to W.Churchill, 1 November 1901.

My predominating people to come are to be «educated not trained» and in your litany when it came to «from the dream of all specialists» I too will most heartily join in the «God shall deliver us», with you ... I really do not think that you people who gather in great country houses realize the pace of things

To me you are a particularly interesting & rather amiable figure. Believing as I do that big sliders & new fissures are bound to come in the next few years, I fancy at times that you are a little too inclined towards the Old Game. More than

anything else I speculate whether you anticipate that when you are sixty you will be in or upon a Conservative Party with a Liberal opposition & an Irish Corner in a British or Imperial parliament & if not – where you expect to be [125, c. 98].

3.3. Letter: from W.Churchill to H. Wells, 9 October 1906.

I am sure that if the vision of a fair [i.e. beautiful] Utopia which cheers the hearts and lights the imagination of the toiling multitudes, should ever break into reality, it will be by developments through, and modifications in, and by improvements out of, the existing competitive organisation of society; and I believe that Liberalism mobilised, and active as it is to-day, will be a principal and indispensable factor in that noble evolution <...>

You have certainly succeeded in making earth a heaven; but I have always feared that heaven might be a v[er]y dull place à la longue . Still there is so much in your writing that stimulates my fancy that I owe you a great debt, quite apart from the courtesy & kindness of your present. Especially did I admire the skill and courage with which the questions of marriage & population were discussed [216, c. 172].

3.4. Letter: from W.Churchill to H. Wells, 1931

The Time Machine, that marvellous philosophical romance, not unworthy to follow at some distance, but nevertheless less in the train of Gulliver's Travels, I shouted with joy. Then I read all his books. I have read them all over since. I could pass an examination in them. One whole long shelf in my small library is filled with a complete edition. Here is entertainment and frolic. Here are suggestions of order and design. Here are shrewd ideas of peace and war. Here are prophecies of the future, not a few of which we have lived to verify and endure [104, c. 173]

3. 5. H. Wells. *An old notion of mine, the Land Ironclads.*

An old notion of mine, the Land Ironclads (published in the Strand Magazine in 1903), was being worked out at the time in the form of Tanks, and it is absurd that my imagination was not mobilized in scheming the structure and use of these contrivances [219, c. 583-584].

3.6. Letter: from W.Churchill to H. Wells, 1946.

Few first class men of letters have more consistently crabbed girded at the national scene and the social system in which they have had their beings. Fewer still have owed so much to its ample toleration and its magnificent complications. [218, c. 30].

3.7. Winston Churchill. *Great contemporaries* (1944).

Shaw was rather like a volcano. There was a great deal of smoke and there were largev clouds of highly inflammable gases and brilliant electrical flashes. There were large volumes of scalding water and mud and ashes cast up in all directions, and here and there among the mud and ashes of extravagance and nonsense there was from time to time a piece of pure gold smelted from the central fires of truth [109, c. 18].

3.8. Letter: from W. Churchill to B. Shaw, 2 September 1928.

I was delighted to receive your book and greatly complemented by your kindness in sending me a signed copy. I admire your simple-brutal style and treatment I am sure it will do nothing but good to the thoughtless complacent propertied person [126, c. 1331].

3. 9. Letter: from B. Shaw to W. Churchill, 1944.

Mr.Churchill is an odd and not disagreeable compound of Junker and Yankee. His frank anti-Germanic pugnacity is enormously more popular than the moral babble of his sanctimonious colleagues. He is a bumptious and jolly Junker [218, c. 31].

3.10. Letter: from W. Churchill to B. Shaw, 1946.

You have never been a real Tory. [You have] a foundation of American democracy, with a very considerable dash of author and artist and the training of a soldier [that] has made you a phenomenon that the Blimps and Philistines and Stick-in-the muds have never understood and have always dreaded [131, c. 253].

4.1. Letter: from WSC to CSC, 12 September 1909.

My precious & beloved Clemmie, my earnest desire is to enter still more completely into your dear heart & nature & to curl myself up into your darling arms. I feel so safe with you. <..> You have been so sweet & good to me that I

cannot say how grateful I feel for your dear nature & matchless beauty. Not please disdain the caresses of your devoted pug [206, c. 29]

4. 2. Letter: From WSC to CSC, 18 October 1909.

My sweet cat – my heart goes out to you tonight. I feel a vivid realization of all you are to me & of the good & comforting influence you have brought into my life/It is much better life now/ There too I think of that beautiful pussy cat that purrs & prinks itself before me & I feel as proud & conceited as those peacock s to possess it [206, c. 33]

4.3. Letter: From WSC to CSC, 10 November 1909.

Dearest, it worries me very much that you should seem to nurse such absolutely wild suspicious which are dishonouring to all the love& loyalty I bear you & will please God bear you while I breathe – They are unworthy of you & me <...>I know they originate in the fond love you have for me and therefore they make me feel tenderly towards you & anxious always to deserve that most precious possession of my love. But at the same time they depress me & vex me – & without the reason <...>You ought to trust me for I do not love & will never love any woman in the world but you and my chief desire is to link myself to you week by week by bonds which shall ever become more intimate & profound <.....>Beloved I kiss your memory – Your sweetness & beauty have cast a glory upon my love . You will find me always, Your loving & devoted husband W [206, c. 37-38].

4.4. Letter: from CSC to WSC, 25 November 1915.

My Darling I think of you constantly <...> I love you very much more even that I thought I did. <...> I have cut out of the Daily Mirror a delightful snap-shot of you in uniform taken just as you left the house –there was a thick fog & the figure is misty & dim & so I feel you receding into the fog & mug of Flanders & not coming back for so long. Your loving Clemmie & kittens [206, c. 118]

4.5. Letter: from WSC to CSC, 21 December1941.

From WSC [undated but clearly21 December1941, with addition 24 December]

At sea but now White House

My darling,

1. Yesterday, finished the longest week I have lived since the war began. We have had almost unceasing gales. For a long time going round the Bloody Foreland in the worst part of the U-boat and Focke Wulf areas....About these other things. The worst that has happened is collapse of the resistance of Hong Kong, although one knew it was a forlorn outpost <...> [206, c. 459].

2. Yesterday I spent six hours with the four armoured brigades that are all preparing and are [a] magnificent, well-trained, resolute body of men thirsting for action, but with only a few tanks to train on. I told them (in seven speeches) how the President had given me Shermans [tanks] <...> They showed the greatest enthusiasm <....> The more I study the situation on the spot the more sure I am that a decisive victory can be won if only the leadership is equal to the opportunity [206, c. 461].

4.6. Letter: from WSC to CSC, Chartwell 8 March 1935.

The digger has gone, thank God. We have had a successful week tidying up. The island will look delightful, when all is green again and the lake refills. Next week we shall finish the ha-ha, in a way which I am sure you will like. The orchard is grubbed and only awaits dry weather for the offending roots to be shaken clean and removed...

Animal news. The black swan is sitting on six eggs, next to a small duck who is sitting on eleven. The two goats are nibbling industriously...

Randolph's foray in Norwood goes very much as I apprehended. The India Defence League refused to give him any support and only one Conservative member (and he a crack-pot) has appeared on his platform. The place is utterly dead-alive. The papers give very little prominence to the elections, and the hope of Randolph, Sara, Diana, Moppet and Co. seems limited to saving their deposit. To do this he will poll at least 4,000 votesYour ever loving W. [206, c. 390-391].

4.7. Letter: from WSC to CSC, 17 July 1915.

Death is only an incident, and not the most important that happens to us in this state of being. On the whole, especially since I met you, my darling one, I have

been happy and you have taught me how noble a woman's heart can be <...>.Meanwhile look forward, feel free, rejoice in life, cherish the children, guard my memory. God bless you, goodbye, W [206, c. 111].

4.8. Letter: from WSC to CSC, 13 March 1916.

My dearest soul – you have seen me very weak & foolish & mentally infirm this week. Dual obligations, both honourable & both weighty have rent me... I can not tell you how much I love and honour you and how sweet & steadfast you have been through all my hesitations & perplexity [206, c. 186].

4.9. Letter: from CSC to WSC, 27 June 1940.

I must confess that I have noticed a deterioration in your manner & you are not so kind as you used to be <...> With this terrific power you must combine urbanity, kindness and if possible Olympic calm. Besides you won't get the best results by irascibility & rudeness[210, c. 454].

4. 10. Letter: from WSC to Pamela Plowden, March 1899.

My dear Miss Pamela, I have lived all my life seeing the most beautiful women London produces... Never have I seen one for whom I would forgo the business of life. Then I met you...Were I a dreamer of dreams, I would say... "Marry me - and I will conquer the world and lay it at your feet." For marriage two conditions are necessary - money and the consent of both parties. One certainly, both probably are absent. And this is all such an old story [170].

5.1. W. Churchill. *My early life.*

A diamond star in her hair, her favourite ornament — its lustrer dimmed by the flashing glory of her eyes. Her desire to please, her delight in life, and the genuine wish that all should share her joyous faith in it made her the centre of a devoted circle [128, c.3].

My mother always seemed to me a fairy princess: a radiant being possessed of limitless riches and power...She shone for me like the Evening Star. I loved her dearly — but at a distance [128, c. 5].

5.2. Letter: from WSC to Lady Randolph.

Darling Mummy, I do hope that you are keeping well and the fatigues of travelling as well as anxiety you must feel about Papa – are not telling on you. I can't tell you how I long to see you again and how I look forward to your return [123, c. 531].

5.3. Letter: from Lady Randolph to WSC.

Darling, I lay awake last night thinking about you & how much I wanted to help you – if only I had some money I would do so. I am so proud of you & of all yr. great & endearing qualities. I feel sure that if you live you will make a name for yourself, but I know to do it you have to be made of stern stuff – not mind sacrifice & self-denials [169, c.201].

5.4. *All your fears of valour I am sure to come out & people will know. Let it be from others & not from yourself. One must be tempted to talk of oneself in such a case – but resist. Let them drag thing out.* 168, c. 233].

5. 5. Letter: from WSC to Lady Randolph.

Which side to go on. This is, my dearest Mamma, must depend on you. You must decide ...These arrangements I leave to you and I hope when I arrive at Brindise I shall find the whole thing cut and dried [169, c. 210].

5.6. Letter: from Lady Randolph to WSC.

My dearest Winston, I am intensely proud of you, & apart from this, my heart goes out to you & I understand you as no other woman ever will...your political career will lead you to big things [169, c. 368].

5.7. Letter: from WSC to Lady Randolph.

The whole frontier is in a blaze ... I am of adventurous disposition and shall enjoy myself not so much in spite of as because of the risks I run. At any rate I have decided – and having taken a hand I shall do my best to play a good game. [124, c. 781].

Розділ 3

1.1. Letter: from WSC to Lady Randolph.

I seem only to write disagreeable things but will you attend to the enclosed & explain it to me...My darling boy, you can't think how all this worries me. I have

so many money troubles of my own I feel I cannot take on any others... of course I can't coerce you & if you have made up your mind to come, you must, but remember the consequences...[169, c.201].

1.2. Letter: from WSC to CSC.

My darling One, I think a lot of you, and wish you were here so that you could pet me – for I do love that. My sweet darling, I send you my fondest love and many kisses from your wandering, sun-seeking, rather disconsolate W. Darling pussy I love you so much. Kiss Maria for me [206, c. 403].

1.3. Letter: from WSC to CSC, 23 January 1935.

In your letter from Madras you wrote some words very dear to me about my having enriched your life. I cannot tell you what pleasure this gave me, because I always feel so overwhelmingly in your debt, if there can be accounts in love. It was sweet of you to write this to me, and I hope and pray I shall be able to make you happy and secure during my remaining years, and cherish you my darling one as you deserve, and leave you in comfort when my race is run» [206, c. 376].

1.4. *Time passes swiftly, but is it not joyous to see how great and growing is the treasure we have gathered together and the storms of stresses of so many eventful and to millions tragic & terrible years?»* [206, c. 376].

1.5. Letter: from WSC to Miss Pamela Plowden, 28 January 1900.

My Pamela, I was nearly killed two hours ago by a shrapnel. But though I was in the full burst of it God preserved me. Eight men were wounded by it. I wonder whether we shall get through and whether I shall live to see the end. The war is very bitter but I trust we shall not show ourselves less determined than the enemy. My nerves were never better and I think I care less for bullets every day. With my best love, Ever your devoted Winston [133, c. 1146].

1.6. Letter: from WSC to Miss Pamela Plowden.

.My Pamela, I was nearly killed two hours ago by a shrapnel. But though I was in the full burst of it God preserved me. Eight men were wounded by it. I wonder whether we shall get through and whether I shall live to see the end. The war is very bitter but I trust we shall not show ourselves less determined than the

enemy. My nerves were never better and I think I care less for bullets every day. With my best love, Ever your devoted Winston [133, c. 1151-1152].

2.1. Letter: from W,Churchill to President F.Roosevelt, 8 December 1940.

My dear Mr. President,

As we reach the end of this year, I feel you will expect me to lay before you the prospects for 1941. I do so with candour and confidence, because it seems to me that the vast majority of American citizens have recorded their convictions that the safety of the United States as well as the future of our two democracies and the kind of civilizations for which they stand are bound up with the survival and independence of the British Commonwealth of Nations. Only thus can those bastions of sea power, upon which the control of the Atlantic and Indian Oceans depend, be preserved in faithful and friendly hands. The control of the Pacific by the United States Navy and of the Atlantic by the British Navy, is indispensable to the security and the trade routes of both our countries, and the surest means of preventing war from reaching the shores of the United States [166]./

2.2. *While we will do our utmost, and shrink from no proper sacrifice to make payments across the Exchange I believe you will agree that it would be wrong in principle and mutually disadvantageous in effect if, at the height of this struggle, Great Britain were to be divested of all saleable assets, so that after the victory was won with our blood, civilization saved, and the time gained for the United States to be fully armed against all eventualities, we should stand stripped to the bone. Such a course would not be in the moral and economic interest of either of our countries [159, c. 108].*

2.3. Letter: No. 167

PERSONAL AND MOST SECRET MESSAGE FROM THE PRIME MINISTER,
Mr WINSTON CHURCHILL, TO MARSHAL J. V. STALIN

I am sorry to receive your message of the 24th. At every stage the information I have given you as to our future intentions has been based upon recorded advice of the British and American Staffs, and I have at all times been sincere in my relations with you. Although until June 22nd, 1941, we British were left alone to

face the worst that Nazi Germany could do to us. I instantly began aiding Soviet Russia to the best of our limited means from the moment that she was herself attacked by Hitler. I am satisfied that I have done everything in human power to help you. Therefore the reproaches which you now cast upon your Western Allies leave me unmoved. Nor, apart from the damage to our military interests, should I have any difficulty in presenting my case to the British Parliament and the nation [143, c. 140].

2.4. Letter: from President F.Roosevelt to W, Churchill,

I have been very much concerned at the delay in reaching an agreement in respect to the naval and air bases... Indeed negotiations to be deadlocked on a number of points of considerable importance»

2.5. Letter: from W.Churchil lto President F.Roosevelt, 26 October 1943.

It seems to me that the situation [on the Russian front] is changing so rapidly that we should do well to let a week or so pass before ourselves taking steps to break the deadlock [over letting Anglo-American plans operate behind Russian lines» [167, c. 563].

2.6. Letter: from President F.Roosevelt to W, Churchill, 15 July 1943.

We cannot afford to further inflate this costly public disregard of the realities of the situation, and therefore I doubt the wisdom at this time of giving the cat another canary to swallow [167, c. 327].

3.1. Letter: from WSC to CSC.

Alice interested me in her talk about her doctor in Germany who completely cured her depression. I think this man might be useful to me – if my black dog returns. He seems quite away from me now – it is such a relief. All the colours come back into the picture. Brightest of all your dear face – my Darling

3.2. *For two or three years the light faded from the picture. I did my work. I sat in the House of Commons, but black depression settled on me [176, c. 187].*

3.3. *You must not suppose that any of my depressions here have any relation to those terrible and reasonless depressions w[hic]h frighten me sometimes. I sorrow only for real things, for g[rea]t enterprises cast away needlessly—wantonly—for*

not having the power w[hic]h I c[oul]d use better than any other living Englishman to determine the war policy of Britain. It is painful at times; but it is bearable always. Otherwise my spirits are surprisingly good [206, c.164].

3.4. *I am now deeply immersed in the very small things which fall to my lot. I do all I can with zest, but I must confess to many spells of emptiness & despondency at the narrow sphere in which I work & severely restricted horizon...This is disorganized sort of letter, but you must make allowances! My strong natural vitality will carry me along [206, c. 148-149].*

3.5. *Itx is a wild scene. The Guards are cleaning everything up & work night and day to strengthen parapets & improve the shelter. The neglect & idleness of the former tenants is apparent at every step. Filth & rubbish everywhere, graves built into the defenses & scattered about promiscuously ...and about this entire scene in the dazzling moonlight troops of enormous rats creep & glide to the unceasing accompaniment of rifle & machine guns venomous whining & whirring of the bullets which pass overhead. Amid these surroundings, aided by wet & cold & every minor discomfort I have found happiness & content such as I have not known for many months [206, c. 116].*

3.6. *When darkness falls, behold me in my bunny[bed] writing, dictating and sifting papers like the Editor of a « ha penny paper. Far away in the distance I can see you also in your bunny (I trust) and just about to have dinner with a little «panya» [champagne] to keep your spirits up. Far beyond that again in outer circles of darkness ranges the wide colonial Empire and the Emerald Isle. In ten days it will all be on top of me again [206, c. 244].*

3.7.*From my room (you know it) I can see the Cap d'Ali hotel so linked in my mind with those last few days I saw my poor Mamma. What changes in a year! What gaps! What a sense of fleeting shadows! But your sweet love & comradeship is a light that burns the stronger as our brief years pass... Tender love my darling, Your devotedly, W [206, c. 245].*

3.8. *My darling – I am tired & have rather a head at the end of a long week...When do you think you will return my dear one. Do not abridge your*

holiday. If it is doing you good – But of course I feel far safer from worry and depression when you are with me & when I can confide in your sweet soul... You are a rock & I depend on you & rest on you. Come back to me therefore as soon as you can [206, c. 292].

3.9. Letter: from WSC to Lady Randolph.

I regard an excellent opportunity of bringing my name before the country in a correct and attractive light – by means of graphic and forcible letters as lost [124, c. 812].

3.10. *I was perhaps very near my end. If you read between the lines of my letter you will see that this retirement was an awful route in which the wounded were left to be cut up horribly by these wild beasts » [169, c. 231].*

3.11. *The charge was nothing like as alarming as retirement on the 16th of September last year. It passed like a dream and some part I cannot quite recall [133, c. 973].*

3.12. *These things– and at the time they were reported as worse – made me anxious and worried during the night and I speculated on the shoddiness of war. You cannot gild it. The raw comes through. The metaphors are mixed but expressive [124, c. 974].*

3.13. *Poor Grenfell– with whom I made great friends and with whom and Molyneux I always lived and ate was killed and this took a pleasure and exultation out of the whole affair, as far as I was concerned. I heard at midday of Colonel Rhodes being wounded and at night of poor Hubert Howard being killed. He had ridden out our charge unhurt and it was indeed the irony of fate to kill him with a friendly shell [124, c. 974].*

3.14. *The Dervishes showed no fear of cavalry and would not move unless you knocked them with horse. They tried to hamstring the horses, to cut the bridles– reins– slashed and stabbed in all directions and fired rifles at a few feet range. Nothing touched me. I destroyed those who molested me and so passed out without any disturbance of body or mind [124, c. 974].*

3.15. *The Afridi, a most powerful and a warlike tribe, will have to be chastised and there are numerous signs of trouble elsewhere [124, c. 781]. ... ignorant, war-like, population of mad dogs, fit only to be treated as such. [124, c. 92].*

3.16. *I am looking forward immensely to seeing civilization again after the barbarous squalor of this country. I do hope you will sympathise with my desire. ... I have every intention of returning to India on the expiration of my leave to complete my sentence. ..The 8 months I have been in this country have as regards Indian information & knowledge been utterly barren. Poked away in a garrison town resembles a 3rd rate watering place, out of season & without the sea, with lots of routine work and a hot trying sun – without society or good sport– half my friends on leave and the other half ill – my life would be intolerable were it not for the consolations of literature... Notwithstanding all this I have not been unhappy, though occasionally very bored, and contemplate without repugnance returning to my books, my butterflies, & my roses [124, c. 753].*

3.17. Letter: from WSC to CSC.

My darling One & beautiful– Everything trends towards catastrophe & collapse. I am interested, geared- up & happy...The preparations have a hideous fascination for me. I pray to God to forgive me for such fearful mood of levity– Yet I wd do my best for peace & nothing would induce me wrongfully to strike the blow”<...>. You know how willingly and proudly I would risk – or give if need be – my period of existence to keep this country great & famous & prosperous & free. One has to try to measure the indefinite & weigh the imponderable...I feel sure however that if war comes we shall give them a good drubbing». [206, c. 96].

3.18. *The two black swans on St. James’s Park lake have a darling cygnet – grey, fluffy, precious & unique. I watched them this evening as a relief from all the plans & scheme*

3.19. *My fondest love my own darling. I was so grieved to think of you tired & lonely on the pier as my destroyer swept off into a choppy sea. Don’t we live in a strange world – full of wonderful pictures & intricate affairs? Across the troubled*

waters one can only steer by compass— not to do anything that is not honourable & manly [206, c. 186].

3/20. *My darling Clemmie, What wonderful letters you wrote! Indeed the whole account of yr cruise is thrilling.. <...> We all long to welcome you back, and the Spring will dress our valley in its bridal robes <...>. I think a lot about you my darling Pussie, every little while....I have been sometimes a little depressed and would have liked to be comforted by you....Tender love my own sweet Clemmie from your ever loving husband W.(13 April 1935) [206, c. 398].*

3.21. *My darling one...Ring me up at fixed times. But talk in parables – for they all listen. Kiss those kittens & be loved forever only by me [206, c. 96].*

3.22. *Whenever my mind is not occupied by war, I feel deeply the injustice with what my work at Admiralty has been treated. I cannot help it – though I try. Then the damnable mismanagement which has ruined the Dardanelles enterprise & squandered vainly so much life and opportunity cries aloud for retribution & if I survive, the day will come when I will claim it publicly <....> I do not ever show anything but a smiling face to the military world, a proper, complete detachment & contentment. But so it is a relief to write one's heart out to you. Bear with me [206, c. 150].*

3.23. *One must consider these two predatory military dictatorship nations, Germany and Japan are working in accord. No wonder the Russian Bear is quaking for his skin and seeking protectors among the capitalist's powers, he deserted in the war and sought to destroy at the close of it <....> Indeed every person here however poor is a picture, & the crowds with their bright varied colours are a pageant. <...> My darling pussy cat – I must bring you to this place...we could spend some happy weeks here together in sunshine, when perhaps at home all was gloomy & cold» [206, c. 411].*

3.24. *When politics come down I shall yield myself to the inexorable motion with suppleness and placidity. But peace here & crisis at home make the disturbing combination for my mind [206, c. 149].*

3.25. *I hope by a persevering continuance of this practice to build up a scaffolding of logical and consistent views which will perhaps tend to the creation of a logical and consistent mind. Of course, the Annual Register is valuable only for its facts. A good knowledge of these would arm me with a sharp sword. Macaulay, Gibbon, Plato etc must train the muscles to wield that sword to the greatest effect. This is indeed a nice subdivision the term “education” [124, c. 746].*

3.26. *The weather has been delicious and we are out all day toiling in dirty clothes and only bathing before dinner. All yesterday and today we have been turfing & levelling the plateau [the main lawn]... Everything is budding now that this gleam of deferred genial weather has come. Only one thing lack these banks of green – The Pussy Cat who is their Queen. I do hope my darling that you are really recuperating. How I wish you were here. You cannot imagine the size of these rooms till you put furniture into them. This bedroom of yours is a magnificent aerial bower. Come as soon as you will feel enough to share it. Don't go to London....Tender love my sweet Clemmie Please, keep wiring & think sometimes of your devoted. Paterfamilias porcus Yr ever loving W [206, c. 282].*

3.27. *The swans are very sweet. The white ones have begun their nest and laid three eggs so far... This morning the news is that the black swans have been seen carrying bulrushes and reeds in their beaks with the presumed intention of constructing the nest. Every care will be taken to protect them from intrusion [206, c. 319].*